
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 135

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин»
індексується в міжнародній наукометричній базі
Index Copernicus з 2015 року

ISSN 2308-6912

2 308691 200005 >

КИЇВ – 2018

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 135.

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Інститут міжнародних відносин, 2018. – 112 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права та міжнародних економічних відносин.
Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, науковий співробітник, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: **Макеєнко Л. Ф.**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Скłodовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Копсель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріа, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Лещенко Лариса, доктор політичних наук, професор, Вроцлавський університет (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Манжола В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рогач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).
Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шляхта Богдан, доктор політичних наук, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).
Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044 481-44-68.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України з в галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р.

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин» індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus з 2015 року.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2018.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327.5(478)

THE THEORETICAL ASPECTS OF THE STUDYING OF THE PROBLEM OF THE SETTLING THE “FROZEN CONFLICTS” IN THE POST-SOVIET AREA

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ «ЗАМОРОЖЕНИХ КОНФЛІКТІВ» НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ «ЗАМОРОЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ» НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Doroshko M.

Doctor hab., Professor, Head of the Department of International Regional Studies of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University. E-mail: doroshko7@ukr.net

Alexeichenko O.

PhD, Associate Professor of the Department of International Relations and International Information of the Ukrainian-Arab Institute for International Relations and Linguistics the name of the Averroes Interregional Academy of Personnel Management. E-mail: Alexeychenko@gmail.com

Voloshenko I.

PhD, Assistant Professor of the Department of International Regional Studies of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University. E-mail: voloshenkoinna@gmail.com

Дорошко М. С.

Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного регіоназнавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Електронна пошта: doroshko7@ukr.net

Алексейченко О. В.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародної інформації Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики імені Аверроеса Міжрегіональної академії управління персоналом. Електронна пошта: Alexeychenko@gmail.com

Волошенко І.О.

Кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародного регіоназнавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Електронна пошта: voloshenkoinna@gmail.com

Дорошко Н. С.

Доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой международного регионоведения, Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченка. Электронная почта: doroshko7@ukr.net

Алексейченко А. В.

Кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений и международной информации Украинско-Арабского института международных отношений и лингвистики шимени Аверроеса Межрегиональной академии управления персоналом. Электронная почта: Alexeychenko@gmail.com

Волошенко І.А.

Кандидат политических наук, ассистент кафедры международного регионоведения Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Электронная почта: voloshenkoinna@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to the analysis of such threats of regional and global security as "frozen conflicts", and the approaches of their settlement in the post-Soviet space. The aggressive policy of the Russian Federation in relation with Ukraine, actualize this topic, because there is a threat of appearance a similar conflict on the territory of Ukraine.*

The paper analyzes the theoretical approaches to the research of "frozen" and ethnopolitical conflicts by domestic (G.Perepelitsa, O.Kartunov, A.Kisse, V.Kotygorenko) and foreign (R. Bruebooker, E. Hobsbawm, R.Dahrendorf, J. Rothschild, E. Smith) scientists. Considerable attention is paid to the study of the understanding of such conflicts by russian scientists (M. Lebedeva, A. Zdravomyslov, A. Tsigankov).

The paper determined the main reasons and preconditions of interethnic contradictions on the post-Soviet area. Also determined the main approaches to the category of "frozen conflict" and their peculiarities in the region. The process of resolving such conflicts and their mechanisms, proposed by different scientific schools, is thoroughly studied. In the paper is determined the role of mediation in resolving conflicts of this kind.

Key words: *"frozen conflicts", interethnic relations, ethnopolitical conflict, settlement, post-Soviet space, political science.*

Анотація. *Статтю присвячено аналізу таких загроз регіональної і глобальної безпеки, як «заморожені конфлікти», а також підходів щодо їх врегулювання на пострадянському просторі. Агресивна політика Російської Федерації по відношенню до України, як ніколи актуалізує дану тему, оскільки існує загроза появи подібного конфлікту і на території України.*

В роботі проаналізовано теоретичні підходи до дослідження «заморожених» та етнополітичних конфліктів як вітчизняних (Г.Перепелиця, О. Картунов, А. Кіссе, В. Котигоренко), так і зарубіжних (Р. Брюбейкер, Е. Гобсбаум, Р. Дарендорф, Дж. Ротшильд, Е. Сміт) вчених. Значну увагу приділено дослідженню розуміння подібних конфліктів російськими вченими (М. Лебедева, А. Здравомислов, А. Циганков).

З'ясовано основні причини та передумови виникнення міжетнічних суперечностей на пострадянському просторі, визначено основні підходи до визначення категорії «заморожений конфлікт» та особливостей їх існування в регіоні. Докладно вивчено процес врегулювання таких конфліктів та його механізми, запропоновані різними науковими школами. Визначено роль посередництва у врегулюванні конфліктів подібного виду.

Ключові слова: *«заморожені конфлікти», міжетнічні відносини, етнополітичний конфлікт, врегулювання, пострадянський простір, політична наука.*

Аннотация. *Статья посвящена анализу таких угроз региональной и глобальной безопасности, как «замороженные конфликты», а также подходов к их урегулированию на постсоветском пространстве. Агрессивная политика Российской Федерации по отношению к Украине, как никогда актуализирует данную тему, поскольку существует угроза появления подобного конфликта и на территории Украины.*

В работе проанализированы теоретические подходы к исследованию "замороженных" и этнополитических конфликтов как отечественных (Г.Перепелица, О.Картунов, А.Киссе, В.Котигоренко), так и зарубежных (Р. Брюбейкер, Э. Хобсбаум, Р.Дарендорф, Дж. Ротшильд, Е.Смит) ученых. Значительное внимание уделено исследованию понимания подобных конфликтов российскими учеными (М. Лебедева, А.Здравомислов, А.Цыганков).

Выявлены основные причины и предпосылки возникновения межэтнических противоречий на постсоветском пространстве, определены основные подходы к определению категории "замороженный конфликт" и особенностей их существования в регионе. Подробно изучен процесс урегулирования таких конфликтов и его механизмы, предложенные различными научными школами. Определена роль посредничества в урегулировании конфликтов подобного вида.

Ключевые слова: «замороженные конфликты», межэтнические отношения, этнополитический конфликт, урегулирование, постсоветское пространство, политическая наука.

The current problems. The conflict in the east of our state provoked by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine actualized the theme of the ethnic conflicts that usually represent a legacy of the former empires. It is known that after the breakup of the Soviet Union in 1991 a number of the post-soviet states encountered the problem of the settlement of the ethnic armed conflicts. Some of them, like the conflict between the Chechen Republic of Ichkeria and Russia or the war of clans in Tajikistan were fortunately resolved one way or another, the rest of the conflicts – in the Trans-Dniester region of Moldova, Abkhazian and Tskhinvali regions of Georgia, as well as the Armenian-Azerbaijani conflict in Nagorny-Karabakh – evolved into the “frozen” ones and became a threat to the regional and international security. Therefore, the development of the approaches to the settlement of the “frozen conflicts” has now become not only an important political issue but also a pressing scientific problem for scholars – foreign affairs experts, conflict-resolution experts and ethnopolitical scientists.

The researchers of the past and present time have created a rich body of scholarly works devoted to the definition of the theoretical and methodological approaches to the studying ethnic and ethnopolitical conflicts. Among Ukrainian researchers we mark out the papers by O. Kartunov [12-13], A. Kisse [14], V. Kotyhorenko [17], O. Maiboroda [19], H. Perepelytsia [24-29], and among the foreign scholars – the scientific research results achieved by R. Abdulatipov [1-2], R. Brubaker [6], R. Dahrendorf [7-8], E. Hobsbawm [11], M. Lebedeva [18], E. Pain [22-23], J. Rothschild [35-36], E. Smith [39], V. Tishkov [41-43], A. Zdravomyslov [46-48]. The authors of these papers define the essence, typology and conflict resolution mechanisms, but the theme of the settlement of the postponed or the “frozen” conflicts is still on the periphery of the scientific discourse. We will try to fill up this gap focusing on the definition of the essence of the “frozen conflicts,” the analysis of the theories of and the mechanisms for their resolution remembering that all the postponed conflicts we study have a common origin – they are engendered by the imperial practices of Russian tsarism and bolshevism based on the assimilation of peoples of the former imperial entities.

The aim of the article. The aggressive policy of the Russian Federation in the post-Soviet area, the emergence of new and the prolongation of the existence of old conflicts in the region, requires elucidation of the basic approaches to understanding the concept of "frozen conflict". The main objectives of the paper are to analyze the scientific approaches to the study of the problem of "frozen conflicts" in the post-Soviet space in domestic and foreign political science of international relations.

Important research results. The contemporary scientific literature studying conflicts in the field of interethnic relations does not offer the clear-cut division of the conflicts into interethnic and ethnopolitical ones. The interethnic conflicts defined as a variety of social conflicts where interests of two and more peoples/ethnicities intersect are inherent in any empire-type state entity, as the Soviet Union undoubtedly was. For a long time, the interethnic antagonisms in the USSR whose potential had been laid in the formula of the arbitrary definition of frontiers among the constituents of the soviet federation without regard to the ethnic factor were contained by the repressive nature of the communist regime, the official course of the soviet government towards the strengthening of the so-called “peoples’

friendship” and the military might of the state. All these, combined with the course of the communist party towards the creating of a classless, hence deprived of the ethnicities society, was not conducive to the obtaining even by the titular nations of the union republics of the “official” authorization to create a structured group aware of their difference from the rest. In that way, according to the German researcher of totalitarianism H. Arendt, the “fragmented sameness” was necessary created to strengthen totalitarianism [3, pp. 217-233].

It is known that the ruling stratum imposed on the population of the USSR the idea of the absence of conflicts in the national development of different ethnic groups in the communist society disregarding the generally accepted definition of the conflict resolution scholars stating that a conflict as the social interaction whose participants (individuals, groups, organizations) consciously and openly stand in the opposition to each other because of the real or imagined incompatibility of their interests, aspirations, views, is an integral part of the functioning of any society. Such opposition is not a pathology of the social life but a mode of the existence of society. That is why, widely promoted in the Soviet Union the idea of the conflict-free development of the society is utopic, since, as R. Dahrendorf said, “where the society exists, there are also conflicts...” [8, p. 31]. The scholar believed that such communist ideologemes as the “unity of the people” and the “classless society” are only two of many manifestations of the suppression of conflicts under the guise of their resolution [31, p.710].

Therefore, as long as the regime of the communist party’s total power functioned in the USSR, such science as conflict resolution studies and conflicts themselves were tabooed. The age of perestroika and glasnost in the USSR revealed the interethnic antagonisms hidden for years and triggered a mechanism of their escalation on the wave of the national state rebirth of the peoples oppressed by the communist empire. The official myth of the “final resolution of the issue of interethnic relations” in the USSR and the “creation of a particular community of the soviet people” set in the text of the last soviet constitution was then ultimately buried, instead, the communist government in the USSR, and after its collapse – the leaderships of a number of the new independent states faced the problem of the resolving interethnic conflicts, which evolved in the early 1990s into the ethnopolitical conflicts where the basic struggle is for the power, territories, and resources.

The international practices in the resolving conflicts and the conflict resolution studies argue that any conflict, including an ethnopolitical one, has a typical structural-semantic form the key elements of which include the subobject, the object and the matter of a conflict, the conflict-ridden consciousness and the conflict behavior. The subjects of the ethnopolitical conflicts commonly involve 1) an ethnically and politically conscious individual; 2) the ethnic groups, nations, indigenous peoples and the ethno-national minorities; 3) the ethno-national organizations, associations and movements; 4) the state and its agencies” [31, p. 501]. The experience in the developing and the functioning of the criminal oligarchic model of power established in the bigger part of the territory of the former USSR enables, in our opinion, to add to the list of subjects of conflict also the representatives “of the criminal groups pursuing certain goals” [47, p. 210].

“The political power, the material and spiritual values of the members to a conflict (land, human and natural resources, culture, language and so on) usually serve as the object of an ethnopolitical conflict,” while its matter or the basis consists in “an endeavor of an individual, ethno-national communities, society and the state to create the most favorable conditions for their existence and development” [31, p. 501].

The conflict-ridden consciousness is an indispensable element of the conflict structure representing a special, specific state of the social consciousness when conflicting parties are aware of the differences, even antagonism of their interests, goals, interests, needs and values and their transformation into the motivation of their behavior and activity. According to the noted Ukrainian conflict resolution scholar H. Perepelytsia, the conflict-ridden consciousness is characterized by the presence of a specific, ideal, unique to it entity – “an enemy image” in

the form of the certain perceptions, ideas and ideological deviations regarding the other party. In “an enemy image,” the conflicting party is reflected and assessed subjectively, perversely, through the prism of such notions as the “hostility,” the “evil,” the “hate,” the “aggression,” the “anti-humanity,” the “damage,” the “inferiority,” and the “meanness.” An “enemy image” is shaped at both the everyday and the ideological levels” [32, p. 31].

The enemy image building technology was the most effectively employed for the political purposes by the soviet totalitarian system, for whose authorities the creation of an “image of the enemy,” especially domestic, became a convenient and the effective tool for the suppression of any manifestations of the ethno-national consciousness. Under the slogan of the struggle against the “enemies of the people,” the ethnic and the national rights, the the equality in interethnic and the cross-national relations were unprecedentedly violated, which was displayed not only in the cultural and spiritual but also in the political spheres.

Consequently, it is arguable that the real conditions developed under the totalitarian system in the USSR for the emergence of the conflict-ridden consciousness in the ethnopolitical area, but the repressions, the “purges” and the other heavy-handed methods, as well as the “ideological brainwashing” of the population kept them in an embryonic latent state. The breakup of the USSR the “unfroze” conflict-ridden consciousness and, accordingly, the fostered conflict behavior development, having provoked a number of the interethnic and the ethnopolitical conflicts resembling the “frozen conflicts,” which is the subject of our study.

Officially pursuing a unique policy of the ethnonationalism cultivation, the soviet leaders forged in fact a weapon for the destruction of the USSR. It is noteworthy that as early as in 1976 the renowned American sovietologist R. Pipes had predicted at the international conference “ The nationalities and the nationalism in the USSR” the future collapse of the USSR just for the ethnic reasons [37, pp. 23-24]. Since by the time of the demise of the USSR a crisis hit both the political and the ethnic spheres of the social life, their symbiosis resulted in a number of the ethnopolitical conflicts based on the desire of the elites of the ethnic communities to establish their own states.

The essence of the ethnopolitical conflicts, the American ethnopolitical scientist J. Rothschild believes, that there occurs the so-called “politicization of ethnicity” (or identity), that is, the “mobilizing ethnicity from a psychological or cultural or social datum into the political leverage for the purpose of altering or reinforcing such systems of structured inequality between and among ethnic categories” [35, p. 2]. The process of the politicization of the ethnicity accelerates or hinders the political development of a state so that the old and new international actors respectively disappear and appear on the political stage of the world. The politicization of the ethnicity is accompanied with the conflicts on the ethnic, cultural, social and economic grounds, while the political component of such conflicts is central. That is to say, the interethnic antagonisms in any case move to the political level where an ethnopolitical conflict arises.

Consequently, if the ethnic datum, as defined by J. Rothschild, turns “into the political leverage” [35, p. 2], a conflict in the society becomes inevitable. The ethnopolitical conflicts usually assume a destructive nature and cannot serve (unlike other forms of the social conflicts) as a source of the positive changes. The ethnic separatism, which often takes the form of the armed confrontation, is the most dangerous among the ethnopolitical conflicts.

The armed separatism represents a special form of the ethnopolitical conflict, where one of the parties identifying itself in the ethnic terms declares its intention to set up its own state and forms the armed groups holding themselves out as a basis for the future army. The state, which faced the problem of the territorial integrity, acts as the other part to the conflict. In addition to an armed struggle, separatists launch the information warfare against the state and the society. As the Russian scholar V. Tishkov notes, the slogan of the attaining independence is supplemented with the propaganda based on a hostile stance towards the state and the rest of the population, the creation of a distorted picture of the state of affairs in the state – the

subject of the secession [43, p. 351]. The example of the Russia's armed and the information support for the separatists in Ukrainian Donbas once again convinces us of the urgency of information countermeasures against the threat of separatism.

The public consciousness manipulation technologies are crucial in the mobilization of the ethnicity. At present, according to J. Smith, the political leaders can quite easily manipulate the ethnicity to mobilize the population, especially during the fundamental socioeconomic changes in society [10, p. 126]. The separatist movements in the territory of the former USSR whose intensification fell on the time of its collapse are a dramatic confirmation there.

Consequently, the process of the politicization of the ethnicity (identity) leads to the disintegration from the complex society into its integral components. Therefore, politicization of the ethnicity, the aspiration of the ethnic minorities for the self-determination, the power and the resources, in particular, the own territory, inevitably lead to the confrontation, which gradually passes into the stages of violence, disintegration of the social system and further into that of non-violence and a lengthy negotiating process.

The ethnopolitical conflicts are peculiar and inimitable in time. At the same time, the researchers in the ethnopolitical conflicts engage in an attempt to classify or typologize them. One of the generally accepted typologies provides for the division of the ethnopolitical conflicts by the specifics of the character of the conflicting parties. There are conflicts between and the ethnic group and the state (Abkhazia, Nagorno-Karabakh, and Basque Country in Spain) and the conflicts between the ethnic groups (Serbs and Albanians in Kosovo; Kyrgyz and Uzbeks in the Osh region of Kirgizstan).

The practice of settling "frozen conflicts" in the post-soviet area has shown that an ethnopolitical conflict is the most difficult to resolve, since as distinct from an interethnic conflict it is characterized by a larger scale, severity, sphere of its outbreak, and settlement complexities [45, p. 342].

The ukrainian researcher M. Plaksenko defines the "frozen conflicts" in the post-soviet area as the "mothballed ethnopolitical conflicts which cannot be resolved because of the reluctance of the conflicting parties to settle contradictions, which is fraught with the destabilization across the region and the dependence on the external influence" [30, p. 8]. Examining the "frozen conflicts" in Moldova's Transdnestrrian region, Nagorny-Karabakh, Georgia's Abkhazian and South Ossetian regions, the author concluded that the definition of the "frozen" conflict M. Plaksenko formulated and the features peculiar to the Transdnestrrian conflict she studies are also the characteristic of the other "frozen" conflicts in the post-soviet area (differing in the prevalence of a particular conflictogenic factor -- linguistic, religious, economic, and geopolitical).

The russian researcher A. Bolshakov considers the "frozen conflicts" as a phenomenon of the post-soviet area and defines them as "conflicts that were not politically settled but already went through the stage of the direct armed confrontation" [4, p. 28]. Comparing the "frozen conflicts" with an overt armed confrontation, A. Bolshakov gives the preference to the former, since, in his opinion, the "freeze" of the ethnic armed conflicts halts the process of the ethnic cleansing, allows time for a truce and attempts to develop a political solution" despite the fact that "it cannot completely resolve the problem of the refugees and the forced migrants, effectively develop the process of the post-conflict recovery of the economy and social sphere" [5, p. 17].

Thus, the advantages of the "frozen" conflicts over, tentatively speaking, the "hot" ones lie in the cessation of the hostilities, the attainment of a truce and in an attempt to find a settlement formula mutually acceptable to the parties to the conflict using the political and diplomatic tools.

The presence of the disinterested mediators working solely towards the reaching of a compromise solution is an ideal theoretical construct, but in reality, it does not exist. From a logical point of view, any ethnic armed conflict passes through three main stages (phases): an

initial stage of the conflict development, an armed (power) stage, and a stage of the political settlement of the conflict. All these stages are no more than the ideal types, although scientifically important for comparative the analysis and analysis structuring.

Such an important parameter of the methodological pattern of an ethnic armed conflict as the “conflict completion” is considered in the current conflict resolution studies as a part of three basic theoretical models – the “model of the conflict settlement,” the “model of the conflict resolution,” and the “model of the conflict transformation.” All these models are in demand both academically and practically when settling current ethnic armed conflicts.

It is just the settlement of conflicts that is actually the only possible strategy of its completion. At the same time, the before-the-fact prevention of the overt ethnic conflicts, particularly in their armed forms, also seems the important. The conflict resolution studies and the political science have developed the various methods of settlement, the resolution and the transformation of the ethnic armed conflicts. The negotiations, the mediation, the arbitration, the public diplomacy, and the controlled communication are rather effective means of the performing the current peacemaking activities. They are of a universal nature, that is to say, applicable in different regions, countries, cultures, although their expediency depends, of course, on the specific conditions of a given ethnic armed conflict. Such methods as the federalization, the building of a communal democracy, humanitarian intervention and so on are only suitable in a limited number of cases under certain circumstances.

The search of the mechanisms of the reconciling hostile parties promoted the formation in the research environment of a separate scientific field – the settlement of conflicts. It is relatively young and consists of the mutual influence and the interaction of various academic disciplines with the leading role of the political science, whose environment gave rise to a few scientific schools that suggest mechanisms for the resolution of conflicts [18, p. 6].

The representatives of the “conflict settlement school” regard the conflict as an art of the choosing such forms of the intervention that enable to come to a political agreement, which will be implemented by the authorized officials having adequate resources and powers to make the conflicting parties to enter into an agreement [10, p. 76]. Instead of trying to end a conflict, the conflict settlement provides for, according to the representatives of this school, the cooperation of the parties to a conflict. Thus, it is the search of the mutually acceptable agreement between the parties to a conflict by way of the negotiations and the mediation procedures that forms the basis for the political settlement of the conflicts [18, p. 28].

For the most representatives of the “school of the ethnopolitical conflict resolution,” consideration of the latter of the point of view of the power politics is unacceptable. An emphasis is put here on the intervention of the third parties not vested with the authority and their search for the solutions based on the careful examination of the causes of a conflict and the building of the new relations. The prominent British conflict resolution scholar C. Mitchell refers to the true completion of a conflict only its resolution reached in the course of the lengthy mutual analysis by the adversaries of both the origins and the content of their controversy whereupon a stable balance of the parties emerges. C. Mitchell regards a compromise reached through the settlement as fragile and short-lived, since the underlying cause of antagonism is not eliminated, and the settlement itself is only a result of the successful compulsion of one of the adversaries to an action advantageous to the other party or mediator [20, pp. 89–90].

The representatives of the “school of conflict transformation” consider as a priority the providing support, including military, to the groups within a conflict rather than the mediation of the third parties [38]. But in general, the conflict transformation theorists advocate for the integration into the conflict settlement process of the largest possible number of actors and the maximum use of the multi-track diplomacy.

The category of the “institutionalization of the conflict” holds an increasingly important place in the conflict resolution theoretical discourse. According to the Russian scholar M. Kosolapov, an institutionalized conflict differs from a non-institutionalized one only in

having been entered into the certain limits, while the resolution is the subject to rules whose violation entails rather stringent sanctions oftentimes not only against the violator but also vis-à-vis all parties to a conflict [15, p. 176].

Amid increasing proneness to the conflict in the international relations, the problem of the international intervention in conflicts to prevent, the settle, the resolve them, as well as to mitigate negative implications comes to the fore, as the conflicts represent a threat and the destabilizing factor to some of the neighboring nation states and entire regions. When it comes to intervention in a conflict of someone other than its sides, the general concept of the “third party” is used for the settlement purposes [18, p. 181]. It is customary to distinguish such means of the influence of the third side as the provision of the assistance in the seeking a peaceful solution and the using of the negotiation approach, including by the direct mediation and the supervision of the course of the negotiations, on the hand; as well as by enforcement, exertion of pressure through application of sanctions, blockades and other restrictive measures. The mediation is considered as the most common form of the influence on the conflict on the part of the third side being understood more widely than as one of the procedures performed by the diplomacy along with such procedures as the accommodation or the shuttle diplomacy [9, p. 49].

The russian scholar A. Nikitin rightly notes that currently it is difficult to draw a distinction between the intervention in conflicts of outside forces in their own interests, as new sides of a conflict and relatively impartial intervention in order to restore international peace and stability [21, p. 3]. Also, it is rather widely believed among researchers that in the event conflict situations arise outside the field of the geopolitical interests of the great powers, the international activities aimed at settling a conflict come down to simulation of the activity without exerting significant efforts [16, p. 292].

It is rather widely believed among the representatives of the western school of the conflict resolution studies that the impartiality of the third side is not necessarily a key to success of negotiations. Despite the fact that as far back as several decades ago the need for the impartiality of the third side was generally acknowledged, today, as disputes over the expediency of the outside intervention in a conflict without the consent of the conflicting sides, as well as without an appropriate mandate from the international legal institutions intensify, the issue of the admissibility of partiality of the third side emerges full blown. Thus, for example, C. Reimann holds that “given the nature of the most global intra-state conflicts, it seems appropriate not to treat the notions of impartiality and partiality as mutually exclusive characteristics of the third sides, but rather to focus on their somewhat ambivalent and complementary nature” [10, p. 53].

The american researcher R. J. Fisher concludes in one of his papers that the mediators most often join the settlement process solely “to advance their own unilateral interests, with no intention of compromise or joint problem-solving, and at times to stall for time while they develop new capacities to pursue the alternative strategies” [10, p. 232]. At the same time, he comes to a conclusion that “if biased mediators with the political agendas and tangible interests in the dispute can be effective, the range of the mediation possibilities is broadened” [10, p. 232].

The international peacemaking is one of the conflict settlement activities having become over the last years one of the priority lines of the foreign and domestic policies of many states. Peacemaking is based on a whole system of conflict settlement tools, international legal means, and the international treaty framework. Today, peacemaking acts simultaneously as a political process of the accommodation and interaction of interests of political entities and diplomatic activity, as well as a form of the interference in affairs of the individual states, and a type of the military operations, forms of armed struggle [21, p. 5].

The application of sanctions – trade, financial, and political – is a common method of the third side’s influence on the sides to a conflict. The introduction of sanctions does not depend on the will of the conflicting sides and in its classical form should occur based on a

the decision of the specially authorized international institutions in the case of a threat to peace, breach of peace or an act of aggression. In practice, sanctions are quite often applied by the decision of one state or a group of states and in situations where the probability of an armed scenario development is extremely low. It is not uncommon that sanctions are imposed in the guise of the applying some restrictive measures or new regimes (customs, frontier etc.) to the conflicting sides or one of them.

As the Russian researcher M. Lebedeva notes, sanctions do not resolve the problem of political settlement and quite often lead to the isolation of a country from the outside world, which limits the opportunities for the seeking conflict resolution by peaceful means [18, p. 236]. Moreover, sanctions can result in both enhanced internal unity and cohesion, and the polarization of society, which, in its turn, can also lead to the hardly predictable consequences and escalate the conflict. Overall, the application of all types of sanctions inevitably gives rise to their adverse impact on the development of the economic processes in the country on which they are imposed and, as a result, can provoke all kinds of the social deformations: changes in the demographic processes, increased migration, especially that of the employable population, from the zone of conflict, declining social living standards in the zone of conflict, and impossibility for the state to maintain social guarantees. All this is able can encourage the radical sentiments both within political elites and among various segments of the population. These consequences most often influence both the course of the negotiation processes and the degree of the public confidence in the mediation institutions, since impartiality of the third side is challenged.

When talking about the negotiations as a mechanism for settlement of conflicts their quality evolution should be noted. Thus, today multilateral comprehensive mechanisms significantly prevail over traditional bilateral political negotiations. Currently, multilateral negotiations on the settlement of conflicts provide for availability of a three-level format: the highest political level – the heads of the state or government, the diplomatic level and the expert level. Higher effectiveness of the multilateral diplomacy mechanisms as compared to the traditional bilateral format of negotiations is exemplified by the history of the negotiations on the Transdnestrian settlement. Thus, for example, in 2001, when the authorities of Moldova and those of the self-proclaimed Transdnestrian Moldovan Republic stopped the official high-level negotiations, the guarantor countries and the third side intermediaries had to establish in a very short time an auxiliary negotiation mechanism that would have enabled to maintain a dialog between the sides to the conflict at the level of their political representatives. For that end, the establishment of the “Permanent Conference on the Political Issues in the Framework of the Negotiation Process for the Transdnestrian Settlement” was initiated. At present, it is just the consultative forum that represents the sole permanent multilateral comprehensive negotiation mechanism operating in the Transdnestrian settlement process.

As to the current interpretation of negotiations as a means of settling conflicts, the special mention should go to the most general definition of negotiations as a special type of the discussion focused on the resolving contradictions of interests of its participants in the event that the participants consider contradictions as a problem subject to the resolution by the means of an arrangement and (or) agreement between the sides.

However, the practice has shown that seeking of compromise to resolve a specific problem by no means always underlies the motivation for the negotiation process. For example, when a conflict is not resolved for a long period, and it is hard to find motives for reaching a compromise, the sides often simulate the negotiations intended to stall for time or discredit the other party. Quite often negotiations begin just to accuse after some time the adversary of their failure, reluctance to resolve the problem through the negotiations and engaged in armed activities against it. The political science defined this phenomenon as “quasi negotiations,” “instrumental negotiations,” “camouflaging negotiations” and so forth [18, p. 241].

The british conflict resolution scholar C. Mitchell refers voluntary acceptance (without any outside pressure) of an agreement, its adequacy and lack of necessity for its support by a third side to be executed to the key parameters of the conflict resolution [20, pp. 89–90]. The russian scholar M. Lebedeva distinguishes three types of the agreements on conflict settlement – a truce (ceasefire) agreement in cases where a conflict was at the armed stage before signing; a conflict settlement agreement (to be reached as a result of negotiations); a conflict resolution agreement (moving negotiations to a fundamentally new level) [18, p. 42]. The russian researcher P. Tsygankov discerns four conflict resolution methods: 1) an agreement by consensus of all sides; 2) an agreement according to the legislative or moral will of an external force; 3) an agreement imposed by one of the sides to the conflict; 4) a situation where an old conflict becomes irrelevant and is resolved by itself [44, p. 150].

Generally speaking, the ultimate objective of a mediation mission consists in the implementation of the arrangements formalized in an agreement and ensuring their observance by the parties to the conflict. Because there are many examples in the world practice when peace agreements imposed from outside met with the very first obstacle and did not exercise any guarantee function. The research data presented by the russian author O. Stepanova can partially lend evidence thereof; she points out that in spite of 144 peace agreements concluded after the end of the “Cold War” to settle conflicts, the armed confrontation resumed in the territory of about 40% of the countries sides to conflicts [16, p. 37].

The scholars of the University of Notre Dame (USA) calculated that in 2008 the international mediators participated in the process of settling nearly 77 conflicts of various degrees of intensity. Overall, they contributed to signing of 52 peace agreements half of which were not implemented even at the initial stage [34]. In that context, the Transdnestrian settlement during which several tens of agreements were concluded none of which the sides of the conflict execute provides an illustrative example. In this connection, the most conflict resolution scholars hold that the settlement process is effective only provided those agreements made with the assistance of the mediators are backed by a safeguards system and the third-side supervision of their implementation, so that conflict resolution ensues as a result of the compliance with an agreement.

Usually, the ethnopolitical conflicts are hard to resolve, because there arises an extremely difficult task to find ways to meet both non-material interests and demands as to raising of the status, the recovery of the “ancestral” territories, the increasing economic opportunities, and greater access to the political power and the like. Therefore, one may talk rather of settlement, the “freeze” or the transformation of the ethnopolitical conflicts into a less destructive than of their resolution [33].

The “frozen conflicts” represent a phenomenon of the post-soviet area; they are preferable to overt the armed confrontation of antagonists, which results in numerous victims, refugees, material losses and destruction. The “freeze” of the ethnic armed conflicts halts the ethnic cleansing process, allows time for a truce and attempts to develop a political solution but it cannot completely solve the problem of refugees and forced migrants, effectively develop the process of the post-conflict recovery of the economy and social sphere.

Most often, to settle the ethnopolitical conflicts coercive (ethnic dominance) and consensual (consolidation, arbitration) methods are used; the provision is also made for the territorial methods of power distribution (regional autonomy, federalism, and cantonization). Since the political self-determination within the framework of territorial integrity of the state is unacceptable to the unrecognized states of the post-soviet, division (secession) serves as an important territorial method of settling the ethnopolitical conflicts as part of the strategy of the depoliticizing ethnic antagonisms. In the context of the secession, a territory inhabited by an ethnic minority withdraws from a state; as a result of this, the ethnic minority becomes a majority in a new state entity. The right to self-determination constitutes the regulatory framework for secession based on the territorial division; in practice, however, the secession

is a rare phenomenon. The International community responds rather cautiously to the secession processes (Transnistria, Abkhazia, Chechnya and so on). The principle of self-determination successfully works where there is no large discontented minority. Norway's withdrawal from the union with Sweden in 1905, the establishment of Slovakia and the Czech Republic in 1993 are perfect examples of the secession. In other cases, the secession engenders more problems than achievements (the partition of India, breakup of the USSR and SFRY). The analysis of the political practice shows that it is next to impossible to resolve an ethnopolitical conflict, while its settlement presents one of the most challenging problems of the international relations.

Conclusions. Hence, the determination of a conceptual and theoretical framework for studying ethnopolitical conflicts and developing the "frozen conflict" settlement mechanisms has convinced us that most views and concepts developed by the political scientist and conflict resolution scholars and available to researchers contain the heuristic potential and can be productively used in scientific analysis of the causes and the mechanisms for the settlement of the "frozen conflicts" in the post-soviet area.

References

1. *Abdulatipov R.G.* Etnopoliticheskie konflikty v stranah SNG: nekotoryie mirotvorcheskie i pravovyyie mehanizmyi razresheniya / R.G. Abdulatipov. – Baku: B. i., 1996. – 365 s.
2. *Abdulatipov R.G.* Etnopolitologiya: Uchebnoe posobie dlya vuzov / R.G. Abdulatipov. – SPb.: Izd-vo «Piter», 2004. – 320 s.
3. *Arendt H.* Nachala totalitarizma / H. Arendt // *Filosofiya politiki: HrestomatIya: U 4 t. / Avt.-uporyad.: V.P. Andruschenko (ker.) ta In.* – K.: Znannya UkraYini, 2003. – T. III. – S. 217 – 233.
4. *Bolshakov A.G.* Natsionalnyie interesyi Rossiyskoy Federatsii v «zamorozhennyih konfliktah» postsovetskogo prostranstva: dilemmyi nezavershennosti / A.G. Bolshakov // *Konfliktologiya.* – 2009. – №2. – S.34-48.
5. *Bolshakov A.G.* Etnicheskie vooruzhennyie konfliktyi v postkommunisticheskikh gosudarstvah evropeyskoy periferii: Avtoref. diss. ... d-ra polit nauk: 23.00.02 / A.G. Bolshakov. – Kazan, 2009. – 42 s.
6. *Brubaker R.* Ethnicity without groups / R. Brubaker. – Cambridge : Harvard University Press, 2004. – X, 283 p.
7. *Darendorf R.* Elementyi teorii sotsialnogo konflikta / R. Darendorf // *Sotsis.* - 1994. - № 5. - S. 142-147.
8. *Darendorf R.* Obschestvo i svoboda / R. Darendorf // *Filosofiya politiki: HrestomatIya: U 4 t. / Avt.- uporyad.: V. P. Andruschenko (ker.) ta In.* – K.: Znannya UkraYini, 2003. – T. III. – S. 24-31.
9. *Dimitrov N.N.* Mezhdunarodno-pravovaya priroda i suschnost sovremennogo mirotvorchestva / N. N. Dimitrov // *Gosudarstvo i pravo.* – 2008. – №8. – S. 45-51.
10. Etnopoliticheskiy konflikt: puti transformatsii: nastolnaya kniga Berghofskogo tsentra / per. s angl. L. Ziminoy, N. Kulakovoy; red. V. Tishkov, M. Ustinova; In-t etnologii i antropologii im. N.N. Mikluho-Maklaya RAN; Berghofskiy issled. tsentr konstruktiv. uregulirovaniya konfliktov. – M.: Nauka, 2007. – 583 s.
11. *Hobsbaum E.* Natsii i natsionalizm posle 1780 g. / Per. s angl. A.A. Vasileva / E. Hobsbaum. – SPb.: Aleteyya, 1998. – 306 s.
12. *Kartunov O.V.* Etnopolitologhiia yak naukova i navchalna dystsyplina / O. Kartunov, O. Marukhovska // *Politologichni chytannia.* - 1994. - № 3. - S. 70-89.
13. *Kartunov O.V.* Vstup do etnologhiicheskoy nauki: naukovu-navchalnyi posibnyk / O.V. Kartunov. – K.: Krok, 1999. – 300 s.
14. *Kisse A.* Novitni kontseptsii etnichnoho konfliktu: sutnist i typolohiia / A. Kisse // *Politychnyi menedzhment.* - 2005. - № 1 (10). - C.14-23.

15. *Kosolapov N.A.* Konflikt kak instrument stabilnosti v mezhdunarodnyih otnosheniyah / N. A. Kosolapov // Ocherki teorii i politicheskogo analiza mezhdunarodnyih otnosheniy / Nauchno-obrazovat. forum po mezhdunar. otnosheniyam. – M., 2002. – S. 173-178.
16. Kosovo: Mezhdunarodnyie aspekty krizisa: sbornik / Moskovskiy Tsentr Karnegi; Red. D. Trenin; E.Stepanova. – M.: Gendalf, 1999. – 309 s.
17. *Kotyhorenko V.O.* Do pytannia pro metodyku doslidzhennia etnichnykh konfliktiv / V.O. Kotyhorenko // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy. – 2000. – Vyp. 12. – S. 95–102.
18. *Lebedeva M.M.* Politicheskoe uregulirovanie konfliktov: podhodyi, tehnologii, resheniya / M.M. Lebedeva. – M.: Aspekt-Press, 1997. – 303 s.
19. *Mayboroda A.N.* Teoriya etnopolitiki v zapadnom obschestvovedenii / A.N. Mayboroda. – K.: Naukova dumka, 1993. – 228 s.
20. *Mitchell C.* Problem-Solving Exercises and Theories // Conflict Resolution Theory and Practice: Integration and Application / Eds. D.J.D. Sandole, H. van der Merwe / C. Mitchell. – Manchester; NY: Manchester UP, 1993.
21. *Nikitin A.* Mezhdunarodnyie konflikty i ih uregulirovanie / A. Nikitin // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya. – 2006. – №2. – S. 2-11.
22. *Pain E.A.* Etnopoliticheskii mayatnik. Dinamika i mehanizmyi etnopoliticheskikh protsessov v postsovetskoy Rossii / E. Pain / Institut sotsiologii RAN. – M., 2004. – 328 s.
23. *Pain E.A.* Tipologiya etnopoliticheskikh konfliktov v post-SSSR kak vvedenie v izuchenie ih prirody. Tezisyi doklada v Moskovskom Tsentre Karnegi / E.A. Pain. – M., 1996. – 27 s.
24. *Perepelitsa G.* Konflikt v Pridnestrove (1). Istoriya, prichinyi, evolyutsiya / G. Perepelitsa [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.blackseanews.net/read/116>
25. *Perepelitsa G.N.* Konflikt v Pridnestrove: prichinyi, problemyi i prognoz razvitiya / G.N. Perepelitsa. – K.: Stilos, 2001. – 147 s.
26. *Perepelytsia H.* Retrospektyvnyi analiz roli vnutrishnikh konfliktiv u postkomunistychnii Yevropi / Hryhorii Perepelytsia // Istorychnyi zhurnal. – 2004. – № 5. – S. 3-16.
27. *Perepelytsia H.M.* Henezys konfliktiv na postkomunistychnomu prostori Yevropy / H.M. Perepelytsia. – K.: Stylos - PTs «Foliant», 2003. – 256 s.
28. *Perepelytsia H.M.* Konflikty v postkomunistychnii Yevropi: Monohrafiia / H.M. Perepelytsia. – K.: NISD, 2003. – 432 s.
29. *Perepelytsia H.M.* Voienna bezpeka Ukrainy na mezhi tysiacholit / H.M. Perepelytsia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/book/bezpeka/index.htm>
30. *Plaksenko M.L.* Prydnistrovska problema ta yii vplyv na realizatsiiu interesiv Ukrainy u Chornomorskomu rehioni.: Avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: 21.01.01 / M.L. Plaksenko. – K., 2011. – 18 s.
31. *Politologiya: hrestomatiya / Sost. prof. M.A. Vasilik, dots. M.S. Vershinin.* – M.: Gardariki, 2000. – 843 s.
32. *Politolohiia: Pidruchn. dlia vyshch. navch. zakladiv / Za zah. red. kand. filos. nauk Yu. I. Kulahina, d-ra ist. nauk, prof. V. I. Poluriza.* – K.: Alterpres, 2002. – 612 s.
33. *Prymush M.V.* Etnopolitychna mobilizatsiia yak faktor zarodzhennia ta rozvytku etnopolitychnykh konfliktiv / M.V. Prymush [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.socialscience.com.ua/jornal_content/88/ba227783a050755b57e71cac706d2065
34. *Regionyi stanovyatsya «goryachimi»* [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.zagranitsa.info/article.php?idart=4426&new=442>
35. *Rothschild J.* Ethnopolities: A conceptual framework. – New York: Columbia University Press, 1981.
36. *Rothschild J.* Nationalism and Democration in East Europe: lesson from the Past / Nationalities Papers. Yoe, 22. – 1994. – № 1.

37. *Ryibakov S.* Anatomiya etnicheskoy destruktivnosti / S. Ryibakov // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 18. Sotsiologiya i politologiya. – 2001. - № 4. – S. 3-39.
38. *Shtanski N.V.* Problemyi uregulirovaniya konflikta v Pridnestrove / Moldova: mezhdunarodnyie aspekty: Avtoref. diss. ... kand. polit. nauk: 23.00.04 / N.V. Shtanski. – M.: MGIMO(U), 2012. – 30 s.
39. *Smit E.* Natsii ta natsionalizm u hlobalnu epokhu / Per. z anhl. M.Klymchuka i T.Tsymbala / E. Smit. - K.: Nika-Tsentr, 2006. - 320 s
40. *Stepanova E.* Gosudarstvo i chelovek v sovremennyih vooruzhennyih konfliktah / E. Stepanova // Mezhdunarodnyie protsessyi. – T. 6. - №1(16). Yanvar-aprel. - 2008. – S. 37-43.
41. *Tishkov V.A.* Etnichnost, natsionalizm i gosudarstvo v postkommunisticheskom obschestve / V.A. Tishkov // Voprosyi sotsiologii. – 1993. - №1/2. - S.3-38.
42. *Tishkov V.A.* O prirode etnicheskogo konflikta / V.A. Tishkov // Svobodnaya myisl. – 1993. – № 4. – S. 4-15.
43. *Tishkov V.A.* Rekviem po etnosu: Issledovaniya po sotsialno-kulturnoy antropologii / V.A. Tishkov; li-t antropologii im. N.N.Mikluho-Maklaya. - M.: Nauka, 2003. – 544 s.
44. *Tsyigankov A.P.* Sotsiologiya mezhdunarodnyih otnosheniy: analiz rossiyskih i zapadnyih teoriy : ucheb. posobie dlya vuzov / A.P. Tsyigankov, P.A. Tsyigankov. – M.: Aspekt Press, 2006. – 238 s.
45. *Yatsenko N. E.* Tolkovyyiy slovar obschestvovedcheskih terminov / N.E. Yatsenko. – M., 1999.
46. *Zdravomyislov A. G.* Sotsiologiya konflikta / A.G. Zdravomyislov. - M.: Aspekt-press, 1996. – 437 s.
47. *Zdravomyislov A.* Mezhnatsionalnyie konfliktyi v postsovetskom prostranstve. 2-e izd. / A. Zdravomyislov. - M.: Aspekt Press, 1999. - 286 s.
48. *Zdravomyislov A.G.* Mezhnatsionalnyie konfliktyi v Rossii i postsovetskom prostranstve (Analiticheskiy doklad) / A.G. Zdravomyislov, S.Ya. Matveeva // Issledovaniya po prikladnoy i neotlozhnoy etnologii. Vyip. 85.- M.: In-t etnologii i antropologii RAN, 1995. - C. 74-82.

УДК 327

ДЕМОКРАТІЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІНДОНЕЗІЇ

DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS IN INDONESIAN FOREIGN POLICY

ДЕМОКРАТИЯ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ИНДОНЕЗИИ

Матвієнко В.М.

Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: vikmaryuniv@ukr.net

Сморжевська А.Г.

Аспірантка кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: anna.smorzhevaska@gmail.com

Matvienko V.

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of International Organizations and Diplomatic Service of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: vikmaryuniv@ukr.net

Smorzhevaska A.

Postgraduate student at the Department of International Organizations and Diplomatic Service of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: anna.smorzhevaska@gmail.com

Матвиенко В.М.

Доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой международных организаций и дипломатической службы Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: vikmaryuniv@ukr.net

Сморжевская А.Г.

Аспирантка кафедры международных организаций и дипломатической службы Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: anna.smorzhevaska@gmail.com

Анотація. У статті досліджено практичні аспекти зовнішньополітичного порядку денного Індонезії щодо проблем забезпечення демократії та прав людини у багатосторонньому вимірі. З'ясовано, що політика держави в даній сфері здійснюється в контексті регіональної взаємодії в Південно-Східній Азії в рамках АСЕАН та завдяки створенню зусиллями Індонезії Балійського демократичного форуму та Інституту миру і демократії. На міжнародному рівні позиція Індонезії знайшла своє вираження через участь країни у діяльності Ради Безпеки ООН в якості непостійного члена. Наголошується на тому, що принципи регіональної взаємодії АСЕАН гальмують лідерські зусилля Індонезії в питанні демократичних перетворень та ускладнюють багатостороннє співробітництво між державами Південно-Східної Азії, а тому Індонезія залучає до цього інших акторів. Виявлено, що з огляду на проблеми самої Індонезії у цій сфері, посилена увага до питань демократії і прав людини свідчить про їх інструментальний характер у зовнішній політиці Індонезії, а саме важливість для посилення престижу держави за кордоном. Поряд з тим відзначається і те, що такий порядок денний може стимулювати Індонезію здійснювати ефективнішу політику на внутрішньодержавному рівні.

Ключові слова: демократія, права людини, зовнішня політика Індонезії, АСЕАН, багатостороннє співробітництво.

Abstract. *The article explores the practical aspects of Indonesia's foreign policy agenda on the issues of democracy and human rights in multilateral dimension. It was clarified that state policy in this area is being implemented in the context of regional cooperation in Southeast Asia within ASEAN framework, as well as the Bali Democratic Forum and the Institute for Peace and Democracy created by Indonesia. At the international level, Indonesia's position was expressed through the participation of the country in the UN Security Council work as a non-permanent member. It is emphasized that the ASEAN principles of regional cooperation impede Indonesia's leadership efforts in the area of democratic transformation and complicate multilateral cooperation between the countries of Southeast Asia, and therefore Indonesia attracts other actors to this cooperation. It was found that, given Indonesia's own problems in this area, the increased attention to democracy and human rights is indicative of their instrumental nature in Indonesia's foreign policy, in particular its importance for strengthening Indonesian prestige abroad. At the same time, it is noted that such an agenda can stimulate Indonesia to implement more effective policy at the national level.*

Key words: *democracy, human rights, Indonesian foreign policy, ASEAN, multilateral cooperation.*

Аннотация. *В статье исследованы практические аспекты внешнеполитической повестки дня Индонезии по проблемам обеспечения демократии и прав человека в многостороннем измерении. Выяснено, что политика государства в данной сфере осуществляется в контексте регионального взаимодействия в Юго-Восточной Азии в рамках АСЕАН и благодаря созданию усилиями Индонезии Балийского демократического форума и Института мира и демократии. На международном уровне позиция Индонезии получила свое выражение через участие страны в деятельности Совета Безопасности ООН в качестве непостоянного члена. Подчеркивается, что принципы регионального взаимодействия АСЕАН тормозят лидерские усилия Индонезии в вопросе демократических преобразований и затрудняют многостороннее сотрудничество между государствами Юго-Восточной Азии, а потому Индонезия привлекает к этому других актеров. Выявлено, что, учитывая проблемы самой Индонезии в этой сфере, усиленное внимание к вопросам демократии и прав человека свидетельствует об их инструментальном характере во внешней политике Индонезии, а именно важности для усиления престижа страны за рубежом. Вместе с тем отмечается и то, что такая повестка дня может стимулировать Индонезию осуществлять более эффективную политику на внутригосударственном уровне.*

Ключевые слова: *демократия, права человека, внешняя политика Индонезии, АСЕАН, многостороннее сотрудничество.*

Постановка проблеми. *Аналізуючи участь Індонезії у багатосторонньому співробітництві у сфері демократії та прав людини, слід зазначити, що з початком реформаційного періоду в 1999 р. Індонезія зазнала глибоких змін в інституційній структурі в порівнянні з режимом Сухарто. Наступні індонезійські уряди використовували поняття «демократія» як елемент публічної дипломатії та зовнішньої політики, що дуже показово, враховуючи той факт, що в 1990-ті рр. Індонезія була одним з прихильників «азійських цінностей» і стверджувала, що західні погляди на права людини, в тому числі і політичні, суперечать тим, які були загальноприйнятими в Азії. Сьогодні демократія сприймається керівництвом Індонезії не лише як національна цінність, але і як та, яка має універсальне значення. Терміни «демократія» і «права людини» в науковій літературі, присвяченій політиці Індонезії, зазвичай вживаються в комплексі, хоча, на нашу думку, ці два поняття по-різному представлені у зовнішньополітичному курсі Індонезії і мають різний вплив на його реалізацію.*

Демократія сприймається як безумовне досягнення держави, що може бути використане для посилення її впливу в міжнародних відносинах, в той час як дотримання прав людини є більш чутливим питанням для Індонезії.

Мета статті полягає у з'ясуванні практичних напрямів та інструментів реалізації політики багатостороннього співробітництва Індонезії у сфері просування демократії та забезпечення прав людини, місця цих питань у сучасному зовнішньополітичному порядку денному Індонезії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій продемонстрував наявність значної кількості джерел з даної проблематики переважно західних та індонезійських авторів, наприклад, А. Ачарії [1], К. Каррі [3], М. Халанса і Д. Нассі [4], Е. Пула [6; 7], Й. Рьоланда [8]. Однак, на наш погляд, вони більшою мірою акцентують увагу на внутрішніх особливостях процесу демократизації в Індонезії після падіння режиму Сухарто, приділяючи недостатню увагу інструментам реалізації дипломатії в зазначеній сфері на регіональному та глобальному рівні та проблемі просування прав людини у її зовнішній політиці. Що стосується українських науковців, то даний аспект сучасної зовнішньої політики Індонезії не отримав свого розкриття у їх працях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо розглядати багатосторонній вимір політики в зазначеній сфері, то слід зазначити, що ще з 2002 року Індонезія приступила до реалізації проекту з просування демократичних цінностей в інших країнах АСЕАН, представивши у квітні того ж року пропозицію зі створення політичної та безпекової спільноти АСЕАН. Незважаючи на сильний опір, ця пропозиція була схвалена на саміті АСЕАН в жовтні 2003 року, який був першим кроком до внесення на порядок денний АСЕАН таких питань, як демократія, загальні і політичні права людини. Незважаючи на те, що в АСЕАН існує угода про дотримання демократичних принципів, реалізувати її на практиці виявилось набагато складнішим. Деякі країни вважали, що Індонезія відіграє домінуючу роль в організації і нав'язує свою волю іншим державам-членам, тому традиційне розуміння суверенітету і невтручання у внутрішні справи залишалось наріжним каменем діяльності АСЕАН. Статут АСЕАН 2007 року виявився обмеженим у справі просування демократії та політичних прав, що збільшило відчуття того, що акцент ставиться на економічний розвиток, завдаючи таким чином шкоди політичному розвитку [3].

Така тенденція зумовила те, що пропозиція Індонезії зі створення Комісії з прав людини спочатку була відхилена. Однак, в липні 2007 року АСЕАН оголосила про те, що її члени погодилися створити «орган з прав людини» і що його конкретна структура і цілі будуть згадані в Статуті організації. Індонезія наполягла на тому, щоб коло повноважень Міжурядової комісії АСЕАН з прав людини було погоджене в жовтні 2009 року [1]. Під керівництвом офіційної Джакарти АСЕАН встановила офіційний перелік програм Комісії в період з 2012 по 2015 рік для сприяння досягненню цілей Статуту АСЕАН. Комісія провела кілька діалогів щодо заохочення і захисту прав жінок і дітей з метою просування прав людини в регіоні, однак цей орган не має права розслідувати будь-які порушення прав людини. Основним завданням Комісії є просування прав людини за допомогою розповсюдження інформації та проведення тренінгів з даної проблеми, а також надання консультацій і технічної допомоги інституціям в АСЕАН на основі запитів [9].

Обмеження, з якими зіштовхнулась Комісія АСЕАН з прав людини, вплинули на рішення уряду Індонезії створити міжурядовий Балійський демократичний форум, відкриття якого відбулось у грудні 2008 року. Він є відкритим для всіх країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, а неазійські країни можуть подавати заявки на отримання статусу спостерігача [7]. Це слід розглядати як важливий внесок у глобальне управління та заклик до більш збалансованого підходу до розвитку, оскільки з моменту свого створення форум був розширений за рахунок включення більш, ніж 50 країн, в тому числі Південної і Центральної Азії та Близького Сходу. На відміну від Азійсько-

Тихоокеанського демократичного партнерства (АТДП), запропонованого США, у Балійському демократичному форумі (БДФ) можуть брати участь як демократичні, так і недемократичні країни, що є очевидною перевагою останнього. Іншою відмінністю є те, що замість просування демократії, що характерно для американського підходу, БДФ дає можливість учасникам не лише обмінюватися досвідом і переймати один у одного передові практики, а й демократичні невдачі [2].

Окрім того, форум покликаний вибудувувати співпрацю у сфері прав людини і верховенства закону, сприяючи миру і безпеці в Азії. БДФ сприяє різноманітності і демократії, а також є стартовим майданчиком для просування прав людини. Однією із сильних сторін форуму є те, що він включає широке коло учасників для обговорення важливих питань, наприклад, уряди країн, НУО, зокрема Human Rights Watch, та ЗМІ. Що стосується перспектив розвитку БДФ, то помітним є рух у напрямку роботи над створенням плюралістичного суспільства, в тому числі над зміцненням «громадянського суспільства» [4].

У свою чергу, АТДП найчастіше негативно сприймається прихильниками ідеї просування демократії в Індонезії. Хоча держава формально залишається членом цього формату співробітництва, вона вбачає у ньому проєкт, що реалізується за керівної ролі США і має в своїй основі антикитайські наміри. Окрім того, рішення адміністрації Дж. Буша заснувати АТДП одночасно з розвитком Індонезією Балійського демократичного форуму зумовило розгляд АТДП як конкуруючої організації, яка відволікала держави регіону від новаторської спроби Індонезії. Це і сьогодні створює дискомфорт для Індонезії, хоча АТДП з різних причин не став популярним в регіоні, як це планувалось на момент його утворення [3, с. 16].

БДФ по суті становить собою інший підхід, аніж зміна недемократичного режиму збройним шляхом. На відміну від неефективного наступального підходу західних держав, який змушував недемократичні режими займати оборонну позицію, БДФ пропонує їм комфортний майданчик для їх соціалізації та більшої відкритості до демократичних ідей. У зв'язку з цим через відсутність жорсткої сили Індонезія використовує БДФ як інструмент для нарощування м'якої сили і проектування свого нового іміджу в регіоні і світі в цілому. Як країна з мусульманською більшістю Індонезія займає унікальну нішу, яка стимулює публічну дипломатію, пов'язуючи іслам, демократію і сучасність один з одним. Незважаючи на свої недоліки у сфері демократії, Індонезія сьогодні в змозі довести, що демократія і іслам доповнюють один одного, що являє собою цінний актив в її зовнішній політиці [5].

Окрім того, що керівництво Індонезії зосереджує увагу на просуванні демократії в регіональному та глобальному контексті, офіційна Джакарта вбачає у БДФ можливість прискорювати і підтримувати на високому рівні власний демократичний розвиток. Хоча індонезійці вважають, що демократія досить швидко закріпилась в їх державі, вони усвідомлюють її недоліки та виклики, з якими вона зіштовхується: широко розповсюджена корупція, ісламський радикалізм та тероризм, нерівномірний економічний і соціальний розвиток [6]. Відтак, якщо Індонезія обговорює демократію в інших країнах, це здійснює тиск на її політичних лідерів, змушуючи вдосконалювати демократичну практику в своїй державі. Також, незважаючи на те, що обидві інституції – Міжурядова комісія АСЕАН з прав людини та Балійський демократичний форум – є прогресивними в місцевих умовах, вважається, що вони ще не досягли стандартів аналогічних установ в інших регіонах. Індонезійському уряду часто доводиться балансувати між двома фронтами: потребами громадянського суспільства і власною прихильністю до міжнародних стандартів з одного боку та опором активному просуванню демократії і розбіжностями у поглядах інших держав регіону – з іншого [3, с. 26].

Поряд з Балійським демократичним форумом індонезійський уряд також створив Інститут миру і демократії, який мав слугувати «мозковим центром» для БДФ. За

допомогою організації різних навчальних програм і семінарів Інститут намагається підтримувати мережу країн та інших суб'єктів, таких як представники громадянського суспільства та НУО, які хочуть співпрацювати з Індонезією з питань демократії. Найбільш яскравими прикладами цього співробітництва протягом останніх кількох років можна вважати діалоги Індонезія-Єгипет та Індонезія-М'янма. Інститут миру і демократії також залучає різні організації, щоб продемонструвати їм, як Індонезія поєднує демократію та іслам, або як країни можуть підтримувати зусилля з розширення прав і можливостей жінок. Маючи досвід переходу від авторитарного режиму до демократії, Індонезія може поділитися своїми думками про можливий шлях політичного розвитку, наприклад, у тому, що стосується внесення змін до конституції для надання державі більш демократичного характеру та трансформації армії у нейтральний інститут [4]. Зокрема, Індонезія може стати прикладом для тих країн, які побоюються демократичних реформ, як і у випадку М'янми, якій Джакарта може допомогти активізувати процес змін.

Як непостійний член Ради Безпеки ООН у 2007-2008 рр. Індонезія була активним учасником поточної діяльності Ради із захисту цивільних осіб у збройних конфліктах. Індонезія визнає, що цивільні особи часто є головними жертвами сучасних збройних конфліктів і що переміщення та пов'язані з цим проблеми – це важливі питання, які заслуговують на міжнародну увагу. Не вносячи конкретних пропозицій, Індонезія високо оцінила роботу Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та інших гуманітарних установ і розкритикувала угруповання, що вчиняють напади на працівників, які надають гуманітарну допомогу. Важливо відзначити, що в контексті небажання М'янми прийняти гуманітарну допомогу після циклону Нургіс Індонезія також засудила дії тих, хто обмежує доставку гуманітарної допомоги та ставить переміщених осіб за межі міжнародної допомоги [13, с. 14].

Окрім заклику до більш тісної співпраці між ООН, національними урядами і регіональними організаціями з цього питання, Індонезія визначила ряд заходів, спрямованих на посилення захисту цивільних осіб. Зокрема, вона підкреслила необхідність створення альтернативних правових заходів для притягнення до відповідальності недержавних комбатантів за порушення прав людини та гуманітарного права. У зв'язку з цим Індонезія позитивно відзначила роль Міжнародного комітету Червоного Хреста у справі сприяння обізнаності недержавних комбатантів про відповідні правові інструменти. Також вона стверджувала, що всі сторони в конфлікті повинні досягти згоди щодо захисту і допомоги жінкам та дітям і забезпечити безперешкодне надання найнеобхідніших послуг [13, с. 14].

Держава відзначила загрозу, яку становлять для цивільних осіб наземні міни та інші боєприпаси, і підкреслила важливість розмінування, допомоги жертвам, інформування про мінну небезпеку та знищення запасів наземних мін як складової діяльності з розмінування [13, с. 15]. Поряд з посиленням ролі Ради Безпеки у захисті цивільних осіб Індонезія пропонує отримувати більшу підтримку з боку благодійних та приватних організацій, що надають допомогу, зусилля яких часто використовуються не в повному обсязі. Такі структури можуть бути запрошені для надання коштів, досвіду та інноваційних рішень проблем, пов'язаних із захистом цивільного населення [14, с. 15].

В контексті питання дотримання прав людини слід зазначити, що Індонезія рішуче налаштована на розв'язання проблем торгівлі людьми і їх нелегального перевезення, проблем мігрантів і шукачів притулку на всіх рівнях, але робить особливий акцент на регіональні механізми при збереженні балансу між правоохоронною діяльністю та невідкладним гуманітарним реагуванням. Разом з іншими державами-членами АСЕАН Індонезія прийняла Конвенцію АСЕАН проти торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми як правову основу для посилення регіонального співробітництва, яка набула чинності 8 березня 2017 року [10, с. 97].

На регіональному форумі АСЕАН (АРФ) Індонезія і ЄС є провідними учасниками боротьби з торгівлею людьми, що є пріоритетною сферою АРФ після того, як вона була включена до програми співробітництва проти терористичної та транснаціональної злочинності у 2015 році. За підтримки уряду Нідерландів 4-5 квітня 2017 року три сторони скликали робочу нараду з питань торгівлі людьми в м. Семаранг в Індонезії. Це перший практичний семінар з проблеми торгівлі людьми в АРФ, який слугував виробленню спільної позиції в регіоні і став майданчиком для обміну думками щодо необхідності зміцнення співпраці з даної проблеми [11].

Індонезія разом з Австралією є співголовою Балійського процесу з проблеми незаконного перевезення людей, торгівлі ними та пов'язаної з цим транснаціональної організованої злочинності. Із 48 учасниками Балійський процес став найбільшою структурою для консультацій та співпраці у сфері міграції в регіоні, який включає країни походження, транзиту і призначення. Робота Балійського процесу є всеосяжною у своєму підході і базується на принципах розподілу тягаря та спільної відповідальності [10, с. 98].

В рамках цього формату співробітництва 23 березня 2016 року Індонезія та Австралія провели VI конференцію міністрів на о. Балі, за результатами якої були підготовлені два підсумкові документи – Заява співголів та Балійська декларація. Як зазначено в Балійській декларації, міністри погодились створити механізм, який дозволить співголовам в разі необхідності скликати майбутні наради для обговорення невідкладних питань нелегальної міграції у зацікавлених країнах, що дозволить більш своєчасно на них реагувати. Для підтримки консультаційного механізму було створено Цільову групу з планування готовності, до складу якої увійшли представники державних оперативних органів, які на національному рівні відповідають за боротьбу з масовими транскордонними перевезеннями мігрантів і біженців [15].

З іншого боку, в контексті всього сказаного раніше найбільшим викликом для держави, як зазначають фахівці в самій Індонезії, є надмірна політизація питань, пов'язаних з дотриманням прав людини. Також тут слід згадати твердження про порушення прав людини у деяких регіонах Індонезії, проблема релігійної свободи, свобода вираження думок, порушення прав людини в минулому, дискримінація та захист прав меншин і ситуація в Папуа. В той же час, на їх думку, Індонезія має хороші активи для просування цих питань на двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях, а саме: належну нормативно-правову базу, велику кількість установ, які займаються даною проблемою, критичне громадянське суспільство, вільні і незалежні ЗМІ [12].

Висновки. Проведений аналіз активної діяльності Індонезії у питаннях просування демократії та прав людини на регіональному та глобальному рівні дозволяє зробити висновок, що її ініціативи є цінними спробами зміни спрямованості дебатів від економічного до політичного розвитку через висунення альтернативних варіантів, в яких люди мають більше політичних і громадських прав. Демократичний перехід Індонезії та її рішення зробити наголос на демократії у своїй зовнішній політиці стали однією з найважливіших рушійних сил розвитку регіональних механізмів співпраці в галузі прав людини і просування демократії. Поряд з тим основоположні принципи функціонування АСЕАН, такі як невтручання та вирішення проблемних питань шляхом консенсусу, не дозволяють Індонезії в повній мірі просувати бажаний для неї порядок денний. Відтак, довготривале лідерство Індонезії та політична воля, або їх відсутність, багато в чому визначатимуть майбутнє створених за її ініціативою механізмів, таких як Балійський демократичний форум та Інститут миру і демократії. Що стосується глобального виміру політики Джакарти в зазначеній сфері, то в першу чергу вона виражена в підходах Індонезії до захисту прав цивільних осіб в умовах конфліктів та вирішення проблеми торгівлі людьми. Важливим в даному контексті є те, що питання внутрішнього розвитку Індонезії негативно впливають на якість її публічної

дипломатії, тому зі збільшенням кількості випадків порушень прав людини і навіть терористичних актів всередині країни Індонезія ризикує втратити довіру до себе, якщо не зможе належним чином реагувати на ці загрози.

Список використаних джерел

1. Acharya A. Indonesia Matters. Asia's Emerging Democratic Power. – Singapore: World Scientific. – 2014. – 148 p.
2. Carothers Th., Youngs R. Looking for Help. Will Rising Democracies Become International Democracy Supporters? // Democracy and Rule of Law // The Carnegie Papers. – July, 2011. – 42 p.
3. Currie K. Mirage or Reality? Asia's Emerging Human Rights and Democracy Architecture // Project 2049 Institute. – December, 2010. – 59 p.
4. Halans M., Nassy D. Indonesia's Rise and Democracy Promotion in Asia: The Bali Democracy Forum and Beyond // Expert Seminar Report // Netherlands Institute of International Affairs. – The Hague, 28 October 2013. – 10 p.
5. Opening Statement by Dr. Susilo Bambang Yudhoyono, President of Republic of Indonesia, in Bali Democracy Forum VII [Електронний ресурс]. – Bali, 10-11 October 2014. – Режим доступу: <http://setkab.go.id/opening-statement-by-dr-susilo-bambang-yudhoyono-president-ri-in-bali-democracy-forum-vii-bali-indonesia-10-11-october-2014-10-10/>
6. Poole A. A “democratic” process? Change and continuity in foreign policymaking in Indonesia // Prepared for Australian Political Studies Association (APSA) Annual Conference 2013. – September, 2013. – 11 p.
7. Poole A. The Foreign Policy Nexus: National Interests, Political Values and Identity // Ed. by Roberts C., Habir A., Sebastian L. Indonesia's Ascent. Power, Leadership, and the Regional Order. – L.: Palgrave Macmillan, 2015. – P. 155-176.
8. Rüländ J. Democratizing Foreign Policymaking in Indonesia and Democratization of ASEAN: A Role Theory Analysis // Southeast Asian Studies at the University of Freiburg (Germany). Occasional Paper Series. – December 2015. – No 28. – 19 p.
9. Sebastian L. Indonesia's Dynamic Equilibrium and ASEAN Centrality // RSIS Indonesia Programme. – November 12, 2013. – 12 p.
10. Annual Security Outlook. ASEAN Regional Forum 2017. – Office of ASEAN Affairs. Department of Foreign Affairs. Republic of the Philippines. – 246 p.
11. First ever ARF Meeting on Trafficking in Persons takes place in Semarang. An official website of the European Union [Електронний ресурс]. – 04/04/2017. – Режим доступу: https://eeas.europa.eu/delegations/indonesia/24159/first-ever-arf-meeting-trafficking-persons-takes-place-semarang_de
12. Ministry of Foreign Affairs of Republic of Indonesia. Understanding the Challenges of Human Rights Diplomacy in Indonesia [Електронний ресурс]. – 12 March 2017. – Режим доступу: <http://www.kemlu.go.id/en/berita/Pages/understanding-challenges-human-rights-diplomacy-indonesia.aspx>
13. Protection of civilians in armed conflict: 5703rd Security Council meeting, 22 June 2007, New York. S/PV.5703 [Електронний ресурс]. – 41 p. – Режим доступу: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7d/Civilians%20SPV%205703.pdf>
14. Protection of civilians in armed conflict: 5898th Security Council meeting, 27 May 2008, New York. S/PV.5898 [Електронний ресурс]. – 32 p. – Режим доступу: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7d/Civilians%20S%20PV%205898.pdf>
15. The Bali Process on People Smuggling, Trafficking in Persons and Related Transnational Crime [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.baliprocess.net/>

16. References

17. Acharya A. (2014). *Indonesia Matters. Asia's Emerging Democratic Power*. Singapore: World Scientific.
18. Carothers Th., Youngs R. *Looking for Help* (2011). *Will Rising Democracies Become International Democracy Supporters? Democracy and Rule of Law. The Carnegie Papers*.
19. Currie K. (2010). *Mirage or Reality? Asia's Emerging Human Rights and Democracy Architecture. Project 2049 Institute*.
20. Halans M., Nassy D. (2013, October 28). *Indonesia's Rise and Democracy Promotion in Asia: The Bali Democracy Forum and Beyond. Expert Seminar Report. Netherlands Institute of International Affairs*.
21. Opening Statement by Dr. Susilo Bambang Yudhoyono, President of Republic of Indonesia, in Bali Democracy Forum VII, Bali, 10-11 October 2014, <<http://setkab.go.id/opening-statement-by-dr-susilo-bambang-yudhoyono-president-ri-in-bali-democracy-forum-vii-bali-indonesia-10-11-october-2014-10-10/>>
22. Poole A. (2013). A "democratic" process? Change and continuity in foreign policymaking in Indonesia. *Prepared for Australian Political Studies Association Annual Conference 2013*.
23. Poole A. (2015). The Foreign Policy Nexus: National Interests, Political Values and Identity. In Roberts C., Habir A., Sebastian L. (Eds.), *Indonesia's Ascent. Power, Leadership, and the Regional Order*, pp.155-176. L.: Palgrave Macmillan.
24. Rüländ J. (2015). Democratizing Foreign Policymaking in Indonesia and Democratization of ASEAN: A Role Theory Analysis. *Southeast Asian Studies at the University of Freiburg. Occasional Paper Series*, 28.
25. Sebastian L. (2013). *Indonesia's Dynamic Equilibrium and ASEAN Centrality. RSIS Indonesia Programme*.
26. Annual Security Outlook. *ASEAN Regional Forum 2017*. Office of ASEAN Affairs. Department of Foreign Affairs. Republic of the Philippines.
27. First ever ARF Meeting on Trafficking in Persons takes place in Semarang (2017, April 04). <https://eeas.europa.eu/delegations/indonesia/24159/first-ever-arf-meeting-trafficking-persons-takes-place-semarang_de>
28. Ministry of Foreign Affairs of Republic of Indonesia (2017, March 12). *Understanding the Challenges of Human Rights Diplomacy in Indonesia*, <<http://www.kemlu.go.id/en/berita/Pages/understanding-challenges-human-rights-diplomacy-indonesia.aspx>>
29. Protection of civilians in armed conflict: 5703rd Security Council meeting, New York, 22 June 2007, S/PV.5703, <<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7d/Civilians%20SPV%205703.pdf>>
30. Protection of civilians in armed conflict: 5898th Security Council meeting, New York, 27 May 2008, S/PV.5898, <<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7d/Civilians%20S%20PV%205898.pdf>>
31. The Bali Process on People Smuggling, Trafficking in Persons and Related Transnational Crime, <<https://www.baliprocess.net/>>

УДК 327 (477)

EUROINTEGRATION CRISIS AND ITS EFFECT ON UKRAINE'S FOREIGN POLICY AND SECURITY

КРИЗА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ Й БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

КРИЗИС ЕВРОИНТЕГРАЦИИ И ЕГО ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ И БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ

Yakovenko N.

Doctor of Science (History), Professor of the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: zaliznaledi@ukr.net

Piskorska G.

PhD (History), Senior Researcher of the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: piskorskagalinal@gmail.com

Яковенко Н.Л.

Доктор історичних наук, професор, професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: zaliznaledi@ukr.net

Піскорська Г.А.

Кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: piskorskagalinal@gmail.com

Яковенко Н.Л.

Доктор исторических наук, профессор, профессор Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: zaliznaledi@ukr.net

Пискорская Г.А.

Кандидат исторических наук, доцент, старший научный сотрудник Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: piskorskagalinal@gmail.com

Abstract. *The article deals with the strategic approaches and interests of Ukraine in the context of the crisis of the European security system in connection with the Russian-Ukrainian conflict. Russian aggression against Ukraine from 2014, including the annexation of Crimea and deployment of a major war in Donbas, further aggressive and unpredictable actions of a large nuclear power have sharply increased instability of global security environment, greatly exacerbated the effect of negative factors aimed at destruction of the existing world order. Recent threats arise from the very nature of contemporary international relations and have become an objective phenomenon. The authors focus on the causes of the current crisis of the European security system. The factors of formation and essence of the political position of the EU and NATO concerning the military-political aggression of Russia against Ukraine in 2014, are revealed. The peculiarities of the European security policy, strategic interests of the EU in conditions of the restoration of elements of block-civilization confrontation are analyzed.*

Key words: *European security system, NATO, EU, Russia, Ukraine, military-political conflict, security strategies, security policy, defense component of the EU.*

Анотація. У статті проаналізовано стратегічні підходи та інтереси України в умовах кризи системи європейської безпеки у зв'язку з російсько-українським конфліктом. Російська агресія проти України з 2014 року, включаючи анексію Криму та розгортання великої війни на Донбасі, подальші агресивні та непередбачувані дії великої ядерної енергетики різко посилили нестабільність глобальної середовища безпеки, значно загострили вплив негативних чинників, спрямованих на знищення існуючого світового порядку. Авторами акцентовано увагу на причинах сучасної кризи системи європейської безпеки. Виявлено чинники формування і сутність політичної позиції ЄС та НАТО щодо військово-політичної агресії Росії проти України у 2014 році. Проаналізовано особливості європейської політики у сфері безпеки, стратегічні інтереси ЄС в умовах відновлення елементів блоково-цивілізаційного протистояння. Зазначається, що Європейський Союз готовий посилювати оборонну співпрацю щодо подальшої інтеграції військових можливостей і посилення взаємодії з Північноатлантичним альянсом для досягнення ефективної взаємодії у подоланні нових загроз та розширюючи сферу застосування політики сили. В статті визначаються важливі напрямки подальшого розвитку зовнішньополітичної і безпекової співпраці України з ЄС.

Ключові слова: *система європейської безпеки, НАТО, ЄС, Росія, Україна, військово-політичний конфлікт, безпекові стратегії, безпекова політика, оборонний компонент ЄС.*

Аннотация. В статье анализируются стратегические подходы и интересы Украины в условиях кризиса системы европейской безопасности в связи с российско-украинским конфликтом. Российская агрессия против Украины с 2014 года, включая аннексию Крыма и развертывание крупной войны в Донбассе, дальнейшие агрессивные и непредсказуемые действия ядерной энергетики резко повысили угрозы глобальной безопасности, значительно усугубили влияние негативных факторов, направленных на уничтожение существующего мирового порядка. Авторы акцентируют внимание на причинах современного кризиса системы европейской безопасности. Определяются факторы формирования и сущность политической позиции ЕС и НАТО относительно военно-политической агрессии России против Украины в 2014 г. Проанализированы особенности европейской политики в сфере безопасности, стратегические интересы ЕС в условиях обновления элементов блоково-цивилизационного противостояния. Отмечается, что Европейский Союз готов усиливать оборонное сотрудничество по дальнейшей интеграции военных возможностей и расширению взаимодействия с Североатлантическим альянсом для достижения эффективных результатов в преодолении новых угроз путем расширения сферы применения политики силы. В статье определяются важные направления дальнейшего развития внешнеполитического сотрудничества Украины с ЕС, а также их сотрудничества в области обеспечения безопасности.

Ключевые слова: *система европейской безопасности, НАТО, ЕС, Россия, Украина, военно-политический конфликт, стратегии безопасности, политика безопасности, оборонный компонент ЕС.*

Introduction. The Ukrainian crisis, mutual sanctions, and the results of the elections in the United States would suggest that states are gradually coming back to power politics. In conditions of confrontation between the powerful geopolitical players – the United States, NATO and the EU on the one hand, and on the other – the Russian Federation on the European continent and the vast Euro-Atlantic region of cooperation that arose with the beginning of Russian-Ukrainian conflict in 2014, the European security system as well as the

system of international relations in general, entered the period of obvious sharpening of the latent crisis. This situation is largely caused by miscalculations in the policies of «Western democracies». Among them, it should be noted, first of all, the failure of the European Union to reach consensus on the security policy of the subjects of integration and thus to act as a single center of international politics. For a long time, there was a lack of adequate strategy of European structures regarding the invariably aggressive foreign policy of the Russian Federation and its neglect of the basic norms of international law. Because of the growing challenges and threats to the European security system and the need for its reform in the context of the present renewal of elements of the block-civilizational confrontation, the peculiarities of the EU security policy should be analyzed.

Formulation of the problem. European integration processes have created a powerful core of gravity of dynamic, progressive development, which increasingly involve the EU's neighbors. The practice of the EU international relations has shown the aspiration of this supranational organization for such forms of interaction that predetermine the avoidance of force methods, but the Russian aggression against Ukraine from 2014, including annexation of Crimea and the start of a large-scale war in Donbas, further aggressive and unpredictable actions of the large nuclear power are causing problems for the European security system. By expanding the scope of its force policy, Russia consistently contributes to the growth of chaos in the international security environment, considering the increasing unpredictability on the international scene as a major instrument for increasing its own foreign policy influence.

The problem of formation of common European security and defense policy, taking into account the presence of numerous conflict factors in the world and in the European region in particular, has naturally been reflected in theoretical and applied research papers of foreign and domestic experts: conceptual approaches to the basic problems of European security are presented in the works of Zb. Brzezinski, B. Buzan, O. Vever, T. de Ville, J. Gau, J. Goodby, K. Deutsch, S. Key, G. Kennan, R. Cooper, S. Lynne-Jones, N. Maiers, J. Nye, D. Sidzhanski, D.A. Strauss, T. Wilborn, S. Walt, R. Ulman, T.L. Friedman, R. Holbrooke; the problem of strategic planning of common European security and defense policy was considered in the fundamental work of A. Dumulen, R. Mathew and G. Sarl; the correlation between the processes of EU enlargement and the establishment of security policy was analyzed in the papers of J. Delors, experts of R. Schumann Center for Security, Center for Security Studies, EU Institute for Strategic Studies, 'Our Europe' Center, Institute for Security Studies of Europe, International Institute for Peace Studies, etc.

The European security issues in contemporary political science are presented by the papers of such Ukrainian scholars as Ye. Kaminsky, M. Ozhevan, B. Parakhonsky, O. Litvinenko, A. Kudryachenko, V. Kopijka, V. Manzhola, O. Bodruk, A. Lipkan, L. Chekalenko, V. Golovchenko, G. Perepelytsya and others, the characteristic feature of which was the substantiation of Ukraine's integration into the European security system, based on objective circumstances and peculiarities of the development of Ukrainian state and the provision of national interests in the international background.

Among the publications dealing with the problems of the latest transformations of the system of international relations and European security (the period of the first decade of the XXI century) the works of Ukrainian scholars A. Martynov [15] T. Sidoruk [18], A. Grubinko [13] are of special interest as well as papers by foreign scholars E. Lucas, R. Cooper, S. Lehne [8], K. Nielsen [10].

It is also worth mentioning some new papers by foreign authors on the crisis of relations between Western institutions and Russia due to 2014 Russian-Ukrainian conflict (works by S. Erlanger [7], A. Sytas [12], L. Mangasarian [9], M. Pagano [11], B. Raitshooster [17]).

While analyzing European security processes, Ukrainian scholars in their research formulated ideas that significantly influenced on the formation of a conceptual vision of Ukraine's relations with the EU, in particular at the level of state power structures, in the form of political concepts and integration strategies into the Euro-Atlantic area. As it is noted in recent

studies, the pragmatic approach to Ukraine's cooperation with the EU has been considerably increased, which involves taking into account various factors in shaping the foreign policy of the state. The Russian Federation's war against Ukraine in 2014 created a new situation that undoubtedly affected many aspects of relations between both actors of interstate cooperation [3].

The European Union Treaty not only established a mechanism for the formation of foreign and security policy, but also formulated main objectives of the European integration policy: protection of core values, interests and independence of the European Union; strengthening of the EU and its member states' security in all its forms; promotion of international co-operation; development and strengthening of democracy; respect for human rights and fundamental freedoms [4].

In order to achieve the stated goals within the framework of the EU foreign policy activities, mechanisms were used to coordinate and exchange information of common interest: developing a "common position" in perceiving and analyzing certain international events, harmonizing the positions of national governments with European political behavior in defining the goals and priorities of the EU concerning the third countries; the use of the armed forces by the European Union both autonomously and in common operations within the framework of NATO or the OSCE in case when diplomatic instruments are insufficient to ensure the security of the EU and its member states [5].

Accordingly, the European Council of the EU in Lisbon (1992) and in Brussels (1993) clearly defined the basic principles and conditions that could be used for joint actions and rapid reaction forces of the EU: the territorial proximity of the region to the conflict zone; strategic interests in the region or certain state; threats to the EU security interests. In particular, these principles concern those regions where the EU announced about its intentions to support the global peace process, primarily in Central and Eastern Europe, the former Yugoslavia, Russia, the Mediterranean and the Maghreb, the Middle East and South Africa. The problem of the EU role in the European security architecture is also conditioned by the position of the EU common foreign and security policy and the European defense policy; the attitude of the EU member states towards these political strategies; the ability of the EU after enlargement to propose a clear neighborhood policy with the border states, given that the modern European security architecture is evolving under the influence of external and internal factors of contemporary international system [14].

In the middle of the XX century Europe, as a part of Transatlantic Alliance, did not need additional security mechanisms, since, on the one hand, there was an American "nuclear umbrella" and NATO forces that were, and will continue to remain a key instrument for maintaining security in the European region in the event of a direct military threat or aggression; on the other hand, the UN and OSCE played a significant role in maintaining peace and stability in the world including the European region.

It is worth to mention subsequent delineation of functions and specification of forms and methods of interaction between the leading international organizations, whose activities include security and stability issues at many levels. The manifestation of this trend was a practical attempt to apply the distinction between NATO and the EU in the Balkans: NATO was reliant on purely military and military-political aspects of subregional security, while the EU was allotted police and humanitarian and political functions. Subsequently, political and economic strengthening of the EU led to creation of a purely European military-political potential, certain distancing of the latter from NATO and the accelerated development of common European security and defense policy [16].

In new constructive European situation, for the EU member states it became necessary to solve essentially new difficult problems related to ensuring their own protection from internal and external threats under the unpredictability of international processes, as well as rethinking the role of traditional European security institutions and allied relations with the United States, which was undergoing profound changes in the context of adopting a common European

security and defense policy that can simultaneously cover all levels of security – from basic to highest ones, and also function on the brink of authority of international security institutions.

Controversy over the EU common foreign and security policy emerged during the Iraqi crisis (2003–2006), when French and British governments did not support the EU participation in Middle East peacekeeping operations; during the referenda on ratification of the EU Constitution, as among 25 EU member states only 15 ratified it; while agreeing on a common security policy that was to be approved by a consensus, rather than on a permanent international legal basis; during the riots in Egypt, Syria, and Libya, when the political positions of European countries differed in their decisions concerning internal conflicts regulation. Consensus on a common security policy remains the only EU-level security decision-making instrument that defines the principles and guidelines of strategy, joint actions, and at the same time it sometimes contradicts the positions and approaches of EU member states to specific regional and global situations [6].

Within its competence, the EU promotes the creation of rapid (operational) reaction forces to counter new challenges and threats, including terrorism, spread of high-tech weapons and weapons of mass destruction, regional conflicts, state failure, and organized crime. EU member states participated in peacekeeping operations in Congo, Afghanistan, Timor, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Iraq, Kosovo, Libya, and others. However, as showed the development of the system of international relations in Europe at the turn of XX–XXI c., Western states made two major strategic mistakes in the post-bipolar period, which resulted in a situation when Europeans are unable to defend themselves from military aggression [Lehne, 2012: 4].

The first is that since the EU creation, the development of its defense resources, which are formally stipulated in the constituent treaties, has been slowed down. The union remained in traditional situation of strategic military-political and military-technological dependence on NATO and the United States. Deprived of strategic means of direct military influence, the European Union is suspended as an auxiliary organization for NATO with amorphous and limited functions of conflict prevention, police regulation in post-conflict areas and humanitarian assistance. NATO has retained the role of strength force in resolving military conflicts. The EU forces were actually deprived of their own operational command headquarters by including the EU Operational Planning Center into the structure of Headquarters of NATO's United Armed Forces in Europe. The EU states, due to the lack of material resources and conflicting international interests, cannot form an international center of strength within the structures of the community for its own operational protection. In its activities, the EU is dependent on political will and resources of the "big three" (Great Britain, France, Germany), whose share the military expenditures of the association makes up over 60%. Thus nobody is ready for a full-scale war in Europe [8].

Starting from 2014, the uncontrolled flow of refugees to Europe, the growth of terrorist threat from IGIL and Russia's aggression against Ukraine urged on rethinking the issue of the EU security policy.

A vote on Brexit in the UK has also triggered the idea of revitalization of the EU defense component. After the British referendum, 27 member states agreed to launch a dialogue on the EU reform. As a result, on March 1, 2017, the European Commission presented the White Paper on the future of Europe, which described five possible scenarios for the development of the European Union till 2025 [20].

Among them: 1. to preserve the EU in its present form; 2. to concentrate exclusively on the single market; 3. to allow countries that want greater integration, to interact more closely together in a number of areas; 4. to focus on deeper integration in areas of common interest; 5. to move on to deeper integration across all policy areas. Such a number of scenarios demonstrated that there was no single vision for the development of the organization. At the EU summit on March 25, Poland gave up signing a joint declaration, opposing the idea of multi-speed Europe, backed by Germany and France. In the end, the interpretations in the declaration were mitigated, but

the basic idea was preserved. In the adopted document, states agreed that they would move at different rates and intensity, but would adhere to a unified policy.

During 2016–2017, the European Union implemented several steps aimed at deepening cooperation within the framework of common European security and defense policy.

A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy adopted in June 2016 "Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe" offers a new vision of the global role of the European Union and emphasizes the readiness of the organization to guarantee peace and security of its borders and citizens. In the Foreword to the EU Global Strategy, the EU High Representative Federika Mogherini stressed that our whole region has become less secure and less protected [1]. That is why the Global Strategy raises security-defense issues to the highest level of the EU attention – the level of heads of states. The creation of the EU Military Planning Conduct and Capability Facility was a milestone in the implementation of the EU Global Strategy. Though it is not a classical full-fledged military headquarters, it will be responsible for EU military operations.

The Global Strategy emphasizes that the EU must achieve its own strategic autonomy. And this is possible only if the EU creates its own European army. However, the representatives of the European Union do not have a common understanding of how such a structure will function. In their view, the formation of the "European Army" creates risks of splitting the transatlantic unity, because not all EU countries support this idea, and it is extremely difficult to draw a line between the EU-NATO defense and security powers. As it was noted, in the EU, the forces of rapid (operational) reaction are already operating – battle tactical groups (Battlegroup), which today still have limited capabilities and are mainly peacekeepers. Since the EU does not have a clear intention to create its own army, cooperation between the EU and NATO, as foreseen by the Global Strategy, has intensified. For the European Union, the Alliance remains a pillar in Europe in terms of confronting military threats, since no EU member state has sufficient military capabilities. The EU-NATO Joint Declaration, signed in June 2016, identified the directions for this cooperation, which were detailed in the package of EU proposals in December 2016.

EU countries are to reconsider their national defense expenditure. The process of implementation of the EU Global Strategy was influenced by the UK decision to leave the the EU, because it makes Brussels review many things, for example, the cost of defense needs. To date, only four EU member states spend at least 2% of their GDP on defense needs. During the NATO summit in Warsaw (2016), a joint declaration on cooperation was signed by the EU and NATO, according to which the North Atlantic Alliance will remain the cornerstone of European security, while cooperation between the two organizations to combat hybrid threats, defense capabilities, cyber security and other issues will deepen [2].

The action plan proposed by the European Commission in November 2016 foresees the creation of a European Defense Fund to support investments in joint research and development of defense equipment and technologies that should address the problem of duplication of military production in the EU member states. The size of this fund can be 5–6 billion euros per year.

On June 22, 2017, at the meeting of the Council of the EU, Heads of the EU states approved the Permanent Structured Cooperation (PESCO) plan of the member states, in military-political sphere. Summit participants also agreed on the creation of a single fund to finance the development of weapons systems and their joint procurement. At the meeting, it was stressed that strengthening the military cooperation would not allow the EU to compete with NATO, but would increase its ability to carry out its own large-scale operations, in which, besides the armed forces, diplomacy and assistance for the development of other countries would be used. In the context of growing international tensions at its borders, the European Union is ready to step up defense cooperation to further integrate military capabilities and improve its interaction with the North Atlantic Alliance to achieve effective cooperation in overcoming new threats.

Security problems in Ukraine–EU relations became extremely important when Ukraine appeared in a situation of a dividing line along its western border. In fact, the events in Ukraine caused another split between the EU states, this time according to the level of loyalty to Russia's policy. The anti-Russian group includes Britain, Sweden, and above all the Baltic states, Poland and Romania. The latter are a potential target of Russian aggression. Austria, Finland, Hungary and Slovakia are against the introduction of sanctions. The EU Common Security Strategy on Ukraine has declared principles of cooperation to ensure stability and security on the European continent. In the context of EU enlargement, it was about recognition of Ukraine as a sphere of common important interests of EU member states; and the relationship between Ukraine and the EU as a strategic and unique partnership.

According to conclusions of the round table discussion on "The EU Global Strategy: Place, Role and Contribution of Ukraine", held in 2017 with the support of Conrad Adenauer Foundation in Ukraine, Ukraine's primary contribution to Europe's security is to strengthen its own defense capabilities and deter Russian aggression at its eastern borders. Taking into account the factors of Ukraine's geographical location, its understanding of the situation in Eastern Europe, the experience gained in confronting Russian aggression, and mechanisms to counter hybrid threats, in the future Ukraine could be included in the formats of EU foreign policy and security activities, participate in EU missions and operations, as it is now done, for example, by Switzerland and Norway [19].

Ukraine is an important partner of the EU in the east of Europe. Ukraine is mentioned in the section on "European Security System" in the context of counteraction to Russia's aggression, which confirms its key importance for EU security and determines the prospects of such a dimension of cooperation. According to expert V. Martynyuk, a small number of references concerning Ukraine in the EU Global Strategy in comparison with the countries of the Middle East and the Sahel shows that the EU regards Ukraine not as a source of threats but as a partner in creating a security environment in Eastern Europe. Expert A. Najos noted that Ukraine, despite the war that has been lasting for the fourth year, did not become an EU source of illegal migration and refugees, in contrast to Syria, since during three years of the war, only about 500 Ukrainians have requested asylum in neighboring Poland, although in Ukraine itself there are about 1.8 million internally displaced persons. The security of Ukraine and EU security, as noted by M. Masarikova, are closely interconnected.

Majority of Ukrainian experts positively assessed the degree of Ukraine's integration into the EU Common Foreign and Security Policy: 46.9% consider it to be satisfactory and sufficient; 18.8% – that it corresponds actual opportunities of Ukraine and the EU. The best contribution to European security is the deterrence of Russian aggression in the East by the Ukrainian Army [19].

The European Union recognizes that today Russia is a major strategic challenge, as it annexed Crimea and strengthened its military presence in the region. In particular, the Global Strategy stated that Russia's violation of international Law and destabilization of Ukraine as the top of prolonged conflicts in the Black Sea region have called into question the European security order on its very basis. Therefore, the priority objectives of security cooperation between Ukraine and the EU are recognized the expansion of the format of military-political dialogue, assistance in professional training of Ukrainian military, joint military exercises and participation in peacekeeping operations, etc. [1].

Ukrainian experts identified energy security (17.5%) and information security (16.2%) as important directions for further development of Ukraine's foreign and security cooperation with the EU. The second group of priority spheres includes the following: military cooperation and participation in EU operations (12.5%); counteracting illegal migration (10%); cyber security (8.7%); counteraction to hybrid aggression (7.5%). The third-rate group consists of: reforming the security sector (5%); military and technical cooperation (MTC) (5%); fight against terrorism (5%). And the least important directions of Ukraine–EU cooperation development mentioned by the experts were: ecological security; fight against organized crime; science and education; fight against corruption; social security; cooperation in other regions; sustainability.

The Ukrainian context of cooperation with the EU in the field of information security is due to realities of the hybrid war, lack of effective protection against negative external information influence. After all, the Russian Federation has one of the largest and most powerful media potential in the world, especially in the field of broadcasting [21]. It should be noted that the primary objects of the Russian operation in Crimea at the end of 2013 - beginning of 2014 were Television and telecommunication networks.

The European Union has also undergone a powerful informational attack, carried out by the RF in recent years and from the stage of "denial of the problem", the EU is passing to its "adoption". It is expressed, in particular, in the adoption of the "Common principles of combating hybrid threats - the response of the European Union", the refusal of part of Russian propaganda resources in European countries, and so on [22].

Therefore, in the cooperation of Ukraine with the EU, the information component becomes more important and at the same time it becomes one of the elements of ensuring national security, since the use of information technologies determines the structure and quality of weapons, the protection of information resources (electronic networks, banks and databases, etc.) from unauthorized access or destruction, development and implementation of appropriate means of protection; creation of information security system. Ukraine can share with the EU its results concerning timely identification of Russia's preparation and conduct information campaigns and the definition of effective countermeasures.

The course towards European integration occurs from the very nature of Ukraine's state independence, its desire to become an integral part of the European family of nations. The European choice is the movement of Ukraine towards real democracy, information society, socially oriented market economy based on the rule of law and safeguarding of human rights and freedoms.

That is why for Ukraine, European integration must remain a strategic priority of foreign policy, but we should realize that at the present stage the European Union cannot fully guarantee Ukraine's national security. We can rely only on political, diplomatic, informational, financial and economic support from the European Union, as well as on its promotion of necessary reforms for Ukraine in all spheres of public life.

Conclusions. Recent threats arise from the very nature of contemporary international relations and have become an objective phenomenon. In view of this, the national level of security assurance is not enough to prevent and overcome them. Overcoming these threats, considering their transnational nature, requires global efforts of the world community. Along with the need to find collective forms of security assurance at the global and regional levels, the modern world puts shared responsibility on all its actors. Ignoring negative and threatening trends that emerge in some part of the world, sooner or later, but inevitably causes them to spread and reach the far-away countries. Recent years have proved to be critical to international security. Russian aggression against Ukraine from 2014, including the annexation of Crimea and deployment of a major war in Donbas, further aggressive and unpredictable actions of a large nuclear power have sharply increased instability of the global security environment, greatly exacerbated the effect of negative factors aimed at destruction of the existing world order.

References

1. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/eugs_review_web.pdf
2. Warsaw Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016, https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_133169.htm
3. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році»

- [Analytical Report on Yearly Address of the President of Ukraine to the Supreme Rada of Ukraine “On Internal and External Position of Ukraine in 2017], <http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Poslanya_druk_fin.pdf>
4. Європейська політика безпеки та оборони (довідка). [Електроний документ]. [European Security and Defence Policy], <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=euintegration&Hub=evrop_polit>
 5. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору). (2010) [Constitutional Acts of the European Union (in the wording of the Lisbon Treaty)]. Київ : К.І.С.
 6. Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору, прийнята главами держав та урядів у Лісабоні 19 листопада 2010 р. [Strategic Concept of Defense and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, adopted by Heads of State and Government in Lisbon on November 19, 2010], <<http://www.nato.int/cps/uk/SID-1EF4FB13-EAB6DA59/natolive/official>>
 7. Erlanger S. (2014) ‘Eastern Europe Frets About NATO’s Ability to Curb Russia’, *The New York Times* April 23.
 8. Lehne S. (2012) ‘The Big Three in EU Foreign Policy’, *The Carnegie Papers* July: 38.
 9. Mangasarian L. (2014) ‘Putin Emboldened on Instability Arc by EU Defense Divide’, <<http://www.bloomberg.com>>
 10. Nielsen K. L. (2013) ‘EU Soft Power and the Capability-Expectations Gap’, *Journal of Contemporary European Research* 9 (5): 723-739.
 11. Pagano M. (2014) ‘Land for gas: Merkel and Putin discussed secret deal could end Ukraine crisis’, *The Independent* 31 July, <<http://www.independent.co.uk>>
 12. Sytas A., Croft A. (2014) ‘Insight – Ukraine crisis will be «game changer» for NATO’, Gaiziunai, Lithuania / Brussels, <<http://in.reuters.com>>
 13. Грубінко А. ‘Криза системи європейської безпеки в умовах російсько-українського конфлікту: Стратегічні підходи та інтереси Великої Британії’ [‘The crisis of the European security system in the Russian-Ukrainian conflict: the strategic approaches and interests of the United Kingdom’], <shron1.chtyvo.org.ua/Hrubinko_Andrii/Kryza_systemy_ievropeiskoi_bezpeky_v_umova_kh_rosiisko-ukrainskoho_konfliktu_stratichni_pidkhody_ta.pdf>
 14. Литвиненко О. В., Горбулін В. (2009) ‘Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози’ [‘European security: a possible way to ease challenges and threats’], *Dzerkalo Tyzhnya* 43: 7.
 15. Мартинов А. Ю. (2009) *Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. XX ст. — 10-ті рр. XXI ст.). Погляд з України* [Common Foreign and Security Policy of the European Union (1990-s – 2010-s): view from Ukraine]. Київ : Інститут історії України НАН.
 16. Полтораков О. Ю. (2009) *Безпека держави та безпека суспільства : специфіка політичного взаємовпливу в національному та європейському контекстах* [State security and public safety: the specifics of political interactions in the national and European contexts]. Київ : Вид-во «LAT & K».
 17. Райтшустер Б. (2015) *Путінократія. Людина влади та її система* [Putinocracy. Man of power and his system]. Харків : Віват.
 18. Сидорук Т. В. (2014) ‘Геополітичний вимір міжнародних процесів у Східній Європі: ЄС та Росія у регіоні «спільного сусідства»’ [‘Geopolitical dimension of international processes in Eastern Europe: EU and Russia in the region of "common neighborhood"’], *Hilea, scientific journal* 81: 352-357.
 19. Глобальна стратегія ЄС. Місце, роль і внесок України [EU Global Strategy. Place, role and contribution of Ukraine]. Центр глобалістики «Стратегія XXI», <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2017/Global_strategiya_EC.htm>

20. Европейская Комиссия представила доклад о будущем Европы: Пути сохранения единства в рамках Союза 27 стран [The European Commission presented a report on the future of Europe: Ways to preserve unity within the Union of 27 countries], https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_ru/22040/
21. “Гібридна” війна Росії – виклик і загроза для Європи [‘Hybrid’ war of Russia – challenge and threat for Europe], <<http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf>>
22. Joint Framework on countering hybrid threats – a European Union response: Joint communication to the European Parliament and the Council, JOIN (2016) 18 final, <<http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/16201>>

УДК 327+351.865 (73)

СПЕЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ: У «СІРІЙ ЗОНІ» ГІБРИДНОГО МИРУ Й ГІБРИДНИЙ ВІЙН
SPECIAL SERVICES: IN THE "GREY ZONE" OF HYBRID PEACE AND HYBRID WARMS
СПЕЦИАЛЬНЫЕ СЛУЖБЫ: В «СЕРОЙ ЗОНЕ» ГИБРИДНОГО МИРА И ГИБРИДНЫХ ВОЙН

Петров В.В.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: valentyn.petrov@gmail.com

Petrov V.

Ph.D. in Political Science, Associate Professor of the Department of International Mediacommunications and Communicative Technologies of Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: valentyn.petrov@gmail.com

Петров В.В.

Кандидат политических наук, доцент кафедры международных медиакоммуникаций и коммуникативных технологий Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: valentyn.petrov@gmail.com

Анотація. *Викладені сутність, характерні риси, передісторія та сучасні тенденції розвитку підривних операцій спецслужб як необхідного елементу керованого хаосу гібридного миру й гібридних війн.*

Проаналізовані ймовірні шляхи послаблення й попередження негативних впливів подібних операцій на національну безпеку й оборону України. Одним з базових елементів політики у «сірій зоні» - «гібридних війн» у поєднанні з «гібридним миром» є різноманітна підривна діяльність, диригована спецслужбами, спрямована на деконсолідацію віктимізованої держави, - її розпад зсередини під впливом безладу в різних сферах.

Гібридні загрози можуть бути пов'язані як з урядовими, так і неурядовими акторами, що поєднують у своїй діяльності елементи війн традиційних і нетрадиційних (англ. «regular&irregular warfare»), кіберзлочинності / кібертероризму та інші асиметричні методи.

При цьому об'єктивно зростає роль підривних операцій спецслужб, які здійснюються у тісному зв'язку з терористичними й повстанськими групами. Йдеться передусім про зниження рівня лояльності великих політичних і соціальних груп всередині держави-жертви щодо існуючого політичного режиму. В ідеальному випадку настає момент повного або часткового підпорядкування віктимізованої держави символам і інституціям держави-агресора (зовнішнє управління на рівні колонізації). У сенсі практично-функціональному йдеться про дії, спрямовані на підрив військового, економічного, психологічного і/або політичного й морального впливу керівної в даній країні влади.

Ключові слова: *розвідка; спеціальні служби; підривні операції; таємні операції; сіра зона; гібридна війна; гібридний мир; керований хаос.*

Abstract. *This article is devoted to sense, features, history and current tendencies of subversive operations that are conducted by special services. Such operations are cornerstone of governing chaos as a part of hybrid war and hybrid peace.*

Possible ways of weakening and preventing negative influences of such operations on national security and defense of Ukraine are analyzed. One of key elements of policy in “grey zone” of hybrid war and hybrid peace is subversive activity inspired by special services and aimed at deconsolidation of victim state. In other words its dismantling under pressure of chaos.

Hybrid threats may be connected to governmental and nongovernmental actors that are practicing regular and irregular warfare, cybercrime, cyberterrorism and other asymmetric means.

Following abovementioned trend role of subversive activity of special services linked with various terrorist and rebel cells is growing. They are focused on decreasing level of loyalty to current political regime by big political and social groups inside the country. Ideally it may result in total or partial subordination of victim state to symbols and institutions of aggressor (external administration similar to colonization). In practice it means activities aimed at subversion of military, economical, psychological, political and moral influence of victim state government.

Key words: *intelligence; special services; subversive operations; covert operations; grey zone; hybrid peace; hybrid wars; governing chaos.*

Аннотация. *Изложены сущность, характерные черты, предистория и современные тенденции развития подрывных операций спецслужб как необходимых элементов управляемого хаоса гибридного мира и гибридных войн.*

Проанализированы вероятные пути ослабления и предупреждения негативных воздействий подобных операций на национальную безопасность и оборону Украины.

Одним из базовых элементов политики в серой зоне «гибридных войн» и «гибридного мира» является подрывная деятельность спецслужб, направленная на деконсолидацию виктимизированного государства с целью его разрушения под влиянием хаоса в различных сферах.

Гибридные угрозы могут быть связаны с правительственными и неправительственными акторами, которые используют в своей деятельности элементы традиционных и нетрадиционных войн, киберпреступность, кибертерроризм, другие ассиметричные методы.

При этом объективно возрастает роль подрывных операций спецслужб, которые реализуются в тесной связи с террористическими и повстанческими группами. Прежде всего, следует говорить про снижение уровня лояльности больших политических и социальных групп внутри государства – жертвы по отношению к существующему политическому режиму. В идеальном случае наступает момент полного или частичного подчинения виктимизированного государства символам и институтам государства-агрессора (внешнее управление на уровне колонизации). В практическо-функциональном смысле речь идет про действия, направленные на подрыв военного, экономического, психологического, политического и морального влияния власти в данной стране.

Ключовые слова: *разведка; специальные службы; подрывные операции; тайные операции; серая зона; гибридная война, гибридный мир; управляемый хаос.*

Постановка проблеми. *Світ постмодерну ХХІ ст. позначений ознаками радикальної невизначеності, неокресленості, зникненням чітких розділових ліній, проблематичністю застосування до конкретних політичних ситуацій класичної бінарної аристотелівської логіки, третій закон якої, як відомо, наголошує на тому, що «третього не дано».*

Якщо згідно класичного визначення війни, даного Карлом фон Клаузевіцем, війна вважалася «продовженням політики іншими засобами» [1], то нині з таким самим успіхом можна вважати політику «продовженням війни іншими засобами», а війну –

продовженням миру «іншими засобами», тобто між війною й миром є певний «гібридний» простір, який ніколи не залишається незаповненим [2]. В такі періоди особливу роль відіграє такий специфічний інструмент державної політики як спецслужби, та їх підривна активність, що наочно засвідчується останніми подіями в Україні, інших країнах.

Мета статті. Стаття має на меті дослідити теоретичні та практичні аспекти діяльності спеціальних служб в умовах гібридних війн, які фактично стають найбільш розповсюдженою формою міжнародних конфліктів та способом вирішення міждержавних суперечок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження гібридних форм конфліктів є новою темою, проте слід звернути увагу на роботи Т. Березовця, В. Горбуліна, Д. Дубова, Є. Магди. Ю. Радковця, Ф. Хофмана. Водночас бракує відкритих досліджень пов'язаних із роллю спецслужб в створенні та підтриманні «керованого хаосу», який притаманний «гібридній війні» та «гібридному миру», аналізом досвіду набутого нашою державою у вказаній сфері. Зазначене обумовлює новизну та актуальність цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Гібридний простір «керованого хаосу»: проблематична роль спецслужб.

Практично значимим висновком із досягнень постнекласичної науки є той, що стосується керування хаотизованими подіями у «гібридному» просторі. У цьому контексті західний теоретик і практик «керованого хаосу» Стівен Манн, посиляється на теорему Курта Гьоделя про неповноту аксіоматичних систем («Будь-яка формальна система аксіом містить нерозв'язальні припущення»), зазначаючи: «У нашому світі є невизначений набір проблем, які не мають формально-логічних відповідей...які неможливо розв'язати в певних рамках. Ця теорема накладає обмеження на застосування роботів у воєнних діях, обмеження на дослідження операцій й наукові запити щодо прикладних аспектів війни, насправді – для будь-якої дисципліни...війна й стратегія, як і все, що вимагає опису й пояснення креативної поведінки, містить нерозв'язальні парадокси» [3].

Теза щодо принципової нерозв'язальності політичних парадоксів означає, що до кінця не урегульовані конфлікти із зовнішньою участю створюють реальність хаосу, контрольованого зовнішніми силами, організатори якого, роздмухують конфлікти, але утримують їх у стані «тління», не доводять їх до непередбачуваного вибуху, а відтак тримають внутрішніх суб'єктів прийняття рішень у постійній напрузі, звужуючи їхню свободу маневру, підштовхуючи їх до рішень, вигідних організаторам «хаосу» [4].

Принагідно варто підкреслити, що у випадку соціальних ризиків, викликів і небезпек завжди йдеться про злам старого порядку шляхом природної і штучної, стихійної й керованої хаотизації. Різними полюсами безпеки й небезпек у системі «порядок – хаос – порядок» є революція й контрреволюція, корупція й репресії. Іншими нелегітимними способами розв'язання соціальних протиріч на шляхах хаотизації соціального середовища є бунти, верхівкові перевороти (державні заколоти), «оксамитові» та неоксамитові революції, терор й антитерор тощо. До «регулювання» усіх цих процесів серйозно докладаються різноманітні спецслужби.

Гострий інтерес до концепту «керованого хаосу» виник в СРСР на тлі його напіврозпаду, - «перебудови» («перестройки»). Цю тему досліджували зокрема Сергій Кургінян зі співавторами в праці «Постперестройка», де описана ситуація в СРСР, позначена активізацією сектору тіншової економіки й організованої злочинності. Описуючи «перебудовну ситуацію», автори вказують на потворні риси деморалізації тодішнього соціуму: «Махровий антисемітизм, орієнтація на чорний бізнес, культ фашистських лідерів... збочення, расизм — ось остаточні риси того джина, якого можуть випустити з пляшки наші «ліберальні» антикомуністи. Випустивши його, вони стануть його жертвами або заручниками [5. с. 34].

При цьому автори даної роботи залишили за межами дослідження центральне питання про роль у розвалі СРСР внутрішніх і західних спецслужб. Як відомо, 41-ий президент США, колишній шеф ЦРУ Джордж Буш-старший, побоюючись розповзання ядерної зброї, попереджав лідерів союзних республік у небезпеці «суїцидного націоналізму». У такому дусі, зокрема, був витриманий його виступ у Верховній Раді УРСР 1 серпня 1991 р. (всього-на-всього за 4 місяці до історичного референдуму, на якому український народ вибрав незалежність), який жартівники охрестили як «спіч про курча по-київськи» («Chicken Kiev speech») [6].

Звичайно, «Chicken Kiev speech» навряд чи засвідчувала істинні наміри американського політичного керівництва, частина якого вочевидь робила ставку на Михайла Горбачова з його «перестройкою», а інша частина – на Бориса Єльцина та його неоліберальний проект, символом якого став олігарх Борис Березовський. Оперетковий від 19-21 серпня 1991 р. путч прибічників збереження СРСР уявляється *post factum* пропагандистським прикриттям іншого путчу, внаслідок якого восени 1993 р. перемогли «єльциністи».

Разом з тим, втеча 3 грудня 1999 р. з Росії олігарха Бориса Березовського й прихід до президентства 1 січня 2000 р. типового представника спецслужб Володимира Путіна важко розцінювати інакше як реванш тих сил, які розпад СРСР на пропагандистсько-історичному рівні розглядають як «найбільшу геополітичну катастрофу ХХ ст.» [7].

Щодо Джорджа Буша-старшого, то у Посланні Конгресу «State of the Union» 1992 р. він констатував: «З Божою Поміччю Америка виграла холодну війну». При цьому Президент підкреслював, що «холодна війна не закінчилася сама по собі – ми її виграли... імперіалістичний комунізм знищено» («For the cold war didn't «end» - it was won... imperial Communism gone») [8]. Роль спецслужб у знищенні радянського комунізму Президент обійшов увагою, хоча вона була надто очевидною й пов'язуються чисельними аналітиками з «неурядовими акторами» [9].

Спецслужби зазвичай ніколи не визнають свого безпосереднього чи опосередкованого втручання в створення «гібридних загроз» й керуванням ними, що визнано тактикою «правдоподібних» й «неправдоподібних» заперечень» (англ. «plausible deniability»; «implausible deniability»). У «правила гри» цих структур входить вигороджування найвищого керівництва держави, заперечення їх причетності до здійснюваних ними операцій. Навіть, будучи припертими неспростовними доказами до «ганебного стовпа», спецслужби знаходять «цапа відбувайла», на якого й перекладають весь тягар відповідальності. США свого часу рішуче заперечували, наприклад, причетність власних спецслужб до невдалої висадки антикастровців у Затоці Свиней в 1961 р., причетність президента Рональда Рейгана до операції Іран-Контрас й багато чого іншого [11, 12].

Власне, історія холодної війни знає чимало прикладів подібних війн у «сірій зоні», конфліктів, роздмухуваних чи здійснюваних СРСР всупереч волі світового лідера, – США. Проте, лише під час «Карибської кризи» 1962 р. СРСР наважився кинути безпосередній виклик США, хоча швидко пішов на замирення. Зрештою ця авантюра (у числі інших) коштувала Микиті Хрущову найвищої посади в державі.

2. Керований хаос «гострої сили» у сірій зоні невизначеності.

У лексикон політично-воєнного стратегування увійшло поняття «сірої зони» («gray zone»), у якій «ревізійні держави» типу КНР або РФ намагаються кидати виклик світовому лідерству США. Але роблять це таким способом, щоб це не призвело до безпосереднього зіткнення з наймогутнішою державою сучасного світу, щоб не потрапити в «червону зону» («red zone»). Діють держави-ревізійні, зазвичай хаотизуючи «сіру зону», у якій державі-лідеріві згодом доводиться наводити порядок. Особливістю нинішньої епохи є той факт, що конкурентна боротьба наддержав дедалі більше переноситься у «сірі зони» інформаційного та кіберпросторів.

Зокрема, конфронтація США й Заходу в цілому з КНР та РФ в інформаційному просторі породила нове поняття «гострої влади» («Sharp power»), під якою пропонується розуміти «дезорієнтуюче вживання інформації стосовно ворожої сторони» («the desertive use of information for hostile purposes»). Йдеться зокрема про маніпулювання ідеями, політичними сприйняттями та електоральними процесами.

Виступаючи 28 травня 2014 р., уже після драматичних подій в Україні, пов'язаних з російським вторгненням, з традиційною промовою перед випускниками Воєнної Академії в Вест-Пойнті (м. Нью Йорк) 44-ий президент США Барак Обама зауважив, що світ вступив в епоху, коли принципи відмінності між миром та війною зникли, а простір між війною та миром заповнений різноманітними формами економічної, дипломатичної, інформаційної та інших конфронтацій [13].

Розвиваючи цю тезу, Роберт Каган зауважив: «Для підтримки світового порядку слід діяти у сірій зоні між перемогою й поразкою. Мірилом успіху часто є не те, наскільки чудовим є кінцевий результат, а те, кращим чи гіршим є незадовільний кінцевий результат, аніж була би [у подібній ситуації] бездіяльність. Вимагати підсумку, який завжди дає максимальний результат за мінімальних витрат, це ще одна форма втечі від ідейності» [14].

У колективній доповіді американської Національної фундації за демократію (NED), опублікованій наприкінці 2017 року, вводиться поняття «різкої» або «гострої» сили («sharp power») [9]. У передмові до названої доповіді та в подальших публікаціях Крістофер Уокер (віце-президент NED) і Джесіка Людвіг доводять, що розширення і вдосконалення підривних інформаційних впливів авторитарних політичних режимів Китаю і Росії має спонукати політиків зі США та інших «демократій» переосмислити інструменти дій у відповідь [16, 17].

Якщо «м'яка влада» - це «спроможність впливати на інших через привабливість і вміння переконувати», то «гостра влада» пов'язана з намаганням проникати (перфорувати, пенетрувати й т.п.) в політичне середовище конкурента з метою втручання у внутрішньополітичні процеси навіть в таких потужних країнах як США. Цю ж «проникаючу силу» варто пов'язувати з російською агресією проти України («гібридною війною»).

Джозеф Най-молодший, відомий західний дослідник «м'якої влади» («Soft power») й автор відповідного терміну, впровадженого ним у 1990 р. [18], вважає «гостру владу» різновидом «жорсткої влади» («hard power») й наводить чимало прикладів її застосування під час «холодної війни». Зокрема, радянські спецслужби через маловпливову індійську газетку вкинули свого часу у світове інформаційне середовище думку про те, що вірус ВІЛ/СНІД виготовлений в одній з американських військових баклабораторій. Джозеф Най-молодший підкреслює, що демократичні держави мають бути «вакциновані і захищені від ворожого авторитарного впливу» й «діяти набагато активніше і більш наступально для обстоювання своїх принципів» [19].

Нова американська Оборонна Стратегія 2018 року (The National Defence Strategy), створена на розвиток підписаної у 2017 році президентом Дональдом Трампом Стратегії національної безпеки, називає Росію й Китай основними суперниками США в геополітичній та оборонній сферах: «Головними викликами американському процвітанню та безпеці є відновлення у довготривалій перспективі стратегічної конкуренції...з ревізіоністськими потугами. Дедалі зрозумілішими стають намагання Китаю й Росії переформатувати світовий лад на началах авторитарної моделі правління» [20]. Вказуючи на «гібридні» джерела здійснення влади, «інструменти національної могутності» («the instruments of national power») американські «стратегі» із Пентагону, АНБ, ЦРУ та інших силових відомств раніше вживали аббревіатуру DIME (від слів Diplomatic, Informational, Military, Economic). Проте недавня публікація Об'єднаного командування штабів ЗС США (Joint Chiefs of Staff), оновленого після приходу до влади у Вашингтоні команди 45-го Президента США Дональда Трампа, уже

оперує термінологічно вдвічі розширеною формулюю - MIDFIELD (від слів Military, Informational, Diplomatic, Financial, Intelligence, Economic, Law, and Development [21].

Кидається в вічі те, що мілітарному чиннику відводиться першість, тоді як чинник дипломатичний опинився на третій позиції, а чільна п'ята позиція, відводиться розвідувальним службам. Водночас економіка, право й «розвиток» (мається на увазі сприяння «економічному» розвитку зарубіжних країн через інструменти типу СБ або МВФ) опинилися «в хвості» зазначеної аббревіатури.

3. «Підривна діяльність», «приховані операції» й «таємні операції»: істотні й неістотні подібності та відмінності.

Підривна активність (англ. «subversion») є необхідною складовою діяльності розвідувальних спецслужб, тоді як діяльність контрпідривна активність (англ. «countersubversion») є так само складовою контррозвідувальної активності. Обидва види активності звичайно тісно переплітаються, і між ними відсутні непрохідні демаркації.

Поширені в сучасній політичній та військовій літературі позначення війн епохи постмодерну як «сірих», «гібридних», «нелінійних» тощо (англ. «grey»; «hybrid»; «non-linear» warfare) означає, серед іншого, виразний акцент на вживанні у цих війнах розвідки (спецслужб та здійснюваних ними різноманітних операціях) підривного характеру. Проте, характерною рисою цих операцій є не їхня «таємність». Хоча формально вони вважаються «таємними» підривними акціями (операціями), але в часи розвинених комунікацій навіть в минулому ХХ ст. уже важко було утримати в таємниці масштабні втручання в внутрішнє життя інших країн. Отже, йдеться радше про «правдоподібно заперечувані втручання» (англ. «plausibly deniable intervention») або ж «відкриту секретність» (англ. «open secrecy»).

Звідси скептичні наставляння багатьох дослідників і практиків до «мовчазних війн», «секретних армій» (англ. «silent warfare»; «secret armies») тощо.

Умовним роком народження підривних спецоперацій можна умовно вважати 1200 р. до н.е., коли війська ахейців (давніх греків) успішно застосували військову підступність у вигляді «троянського коня», всередині якого було заховано спецзагін під проводом хитромудрого Одиссея (Улісса), що посприяло перемозі над королем Пріамом. Саме тому зображення коня вибрали своїм символом американські військові, які спеціалізуються на психологічних операціях.

У 500 до н.е. Сунь Цзи написав трактат «Про воєнне мистецтво», 13-ий розділ якого вказує на роль розвідки й підривних операцій в підтриманні державної могутності та перемозі над ворогом.

У 31 – 14 р. до н.е. імператор Август запровадив в Римській імперії гарно структуровану розвідувальну службу, яка проіснувала майже п'ять століть, аж до остаточного падіння під ударами «варварів» Західної Римської імперії у 476 р. н.е. і стала прототипом усіх сучасних розвідувально-контррозвідувальних служб.

Власне термін **«підривна активність»** (англ. «subversive activity»; від лат. (лат. subvertere — повалення) має чимало синонімів:

- «спеціальні війни» («Special Warfare»);
- «спеціальні виконавчі операції» («Special Operations Executive – SOE») тощо.
- «війни під прикриттям» («clandestine wars»);
- «таємні операції» («covert operations»);
- «інформаційно-психологічні» або «психологічні» операції (psychological operations - PSYOPS).

Лише бюрократичними перегородками можна пояснити той факт, що різні відомства для позначення практично одних і тих самих операцій вживають різну термінологію, й, до того ж, вдаються час від часу до малозрозумілого «ребрендингу». Пентагон, наприклад, вживає терміни «військові спецоперації» («military special operations - MSO»); «психологічні операції - PSYOPS». До того ж, у 2011 р. на заміну

PSYOPS прийшла аббревіатура MISO («Military informational supportive operations»; «Military Intelligence Services and Operation»). У 2014 р. ненадовго Пентагон повернувся до старого позначення PSYOPS. Так само замість скомпрометованого терміну «пропаганда» пропонується вживати «стратегічні комунікації». Хоча суть справи від подібних перейменувань звичайно не міняється, й самі ці перейменування є своєрідними психолого-лінгвістичними спецопераціями.

На думку Ендрю Мерфі, «таємні операції» від «прихованих» («операцій під прикриттям») відрізняються більш тісним зв'язком з воєнними діями [22 с. 128-129; 23 с. 178 -180]. Категорію «підривна активність» конкретизують такі похідні поняття як «державна зрада», «державний заколот», «руйнування», «диверсія», «саботаж», «шпигунство» тощо. Типовим прикладом таємної операції було приєднання до США у 1836 р. Техасу, який роком раніше збунтувався проти Мексики. Тодішній президент США Ендрю Джексон надавав бунтівникам (сепаратистам) таємну підтримку через дві компанії, зареєстровані в Луїзіані, засновуючись на особистій дружбі з керівником повстанців Семом Хьюстоном (Sam Houston), а в армії бунтівників служило чимало перевдягнених солдат американської регулярної армії [24].

У 1941 р. вперше в історії США президент Франклін Рузвельт створив за британським зразком автономне розвідувальне агентство, – Офіс координації інформації (The Office of Coordinator of Information - COI), згодом перейменоване на Офіс стратегічних служб» (The Office of Strategic Services - OSS), яке станом на 1945 р. займалося не лише розвідкою й «шпигунством», але й таємними операціями (зокрема, підтримкою повстанців на територіях, підконтрольних ворогу). Перший керівник COI-OSS полковник Уільям Донован (William J. Donovan) добре орієнтувався в особливостях британської системи спецслужб, значною мірою зорієнтованою на проведення психологічних війн і прихованих та таємних операцій.

1 жовтня 1945 р. новий президент США Гаррі Трумен, всупереч волі Франкліна Рузвельта, який хотів перетворити OSS на постійно діючий розвідувальний орган, ліквідував цю структуру, передавши Відділ досліджень та аналізу (The OSS Research and Analysis branch), Держдепартаменту, а Відділ секретної розвідки та спецоперацій (The Secret Intelligence and Special Operations branches) – Військовому департаменту (The War Department), у якому з цієї нагоди було створено Управління стратегічних служб (Strategic Services Unit - SSU). Щоправда, при цих трансформаціях інтактними залишилися підрозділи які займалися контррозвідувальними та секретними операціями [25].

У січні 1946 р. з метою координації діяльності розвідувальних служб у США було створено Центральну розвідувальну групу (A Central Intelligence Group - CIG), а в 1947 р. цю Групу було трансформовано в ЦРУ [26].

Наступного 1948 р. Рада Національної Безпеки США видала Директиву NSC 10/2, у якій чітко окреслила суть і зміст «таємних операцій» як «планованих і здійснюваних американським урядом під власну відповідальність за відсутності очевидних доказів неавторизованими персонами, аби у разі необхідності американський уряд міг правдоподібно спростувати причетність до них й відповідальність за їх проведення» [27].

Таємні операції ділилися згідно даної Директиви на дві категорії: підривні, спрямовані проти ворожих держав («subversion against hostile states») й підтримуючі У початковій версії «таємні операції» включали:

щодо дружніх держав.

- пропаганду у всіх трьох її різновидах, - «білу», «сіру» й «чорну»;
- прямі превентивні дії включно з актами саботажу, антисаботажу, руйнування й евакуації;
- акції економічного або фінансового характеру, спрямовані на підрив економік недружніх країн;

- підтримку підпільних рухів опору, повстанських та груп національного визволення у вигнанні;
- підтримку місцевих антикомуністичних елементів у загрожених країнах Третього Світу;
- «парамілітарні операції» (тренування повстанців на спеціально створених з цією метою базах ЦРУ);
- політичні вбивства [28]

З зовнішньополітичною пропагандистською метою було створено низку «підривних» радіоголосів (Voice of America, Radio Free Europe / Radio Liberty тощо).

Щодо політичних вбивств, то тут політику США варто визнати контроверсійною. У 1976 р. їх було формально заборонено. Але це не завадило США публічно, в телевізійному просторі, знищити в 2011 р. Усаму бін Ладена («Operation Neptune Spear»). Причому операція мала характер гроху («чужими руками») й здійснювалася на території Пакистану за співпраці з індійськими та пакистанськими спецслужбами. Теж ж саме стосується вбивства «чужими руками» в Лівії в тому ж 2011 р. Муамара Каддафі.

Успіх або провал таємної операції певною мірою залежить від розміру країни. В таких порівняно великих, різнорідних за етнічним та релігійним складом населення країнах як Ірак, Іран, Афганістан, Сирія, В'єтнам чи Корея таємні операції увінчувалися поодинокими успіхами на тлі низки скандалів. Типовим прикладом є Іран.

В Ірані США досягли спочатку успіху, організувавши 19 серпня 1953 р. під керівництвом резидента ЦРУ Керміта Рузвельта повалення режиму «промарксистський» налаштованого Мохаммеда Моссадека, який загрожував нафтовим інтересам США та інших західних країн. На «павиний трон» було посаджено лояльного щодо США Шахиншаха Реза Пехлеві, режим якого характеризувався як «просвітницький авторитаризм». Під впливом США у 1960 – 1970-х рр. ХХ ст. Іран перетворився на активного гравця в регіоні Перської затоки. Було модернізовано його збройні сили. Завдяки концепції «двох опор» у рамках реалізації Доктрини Ніксона Ісламську республіку Іран було перетворено на зразковий американський протекторат на Близькому Сході. Однак усе перекреслила Ісламська революція 1979 р., яка призвела до конфронтації двох країн, яка триває ось уже півстоліття.

В роки «холодної війни» США провели чимало таємних операцій з метою попередження приходу до влади комуністів, які певен час перебували під впливом Москви. Одну з таких операцій ЦРУ провело, втрутившись в італійські парламентські вибори у 1948 р. Ще раніше, в 1950-1970-ті роки були попереджена «комуністична загроза» в Греції й Туреччині, у багатьох країнах Латинської Америки (зокрема у Чилі в 1973 р.)

З цією ж метою 1940-ві роки робилися «таємні» спроби попередити комуністичну гегемонію в країнах Східної Європи, хоча всі вони виявилися невдалими. Безумовно, сліди впливу західних спецслужб можна знайти в Угорських подіях 1956 р., і в «Празькій весні» 1968 р. й т.п.

У книзі Ноама Хомського й Едварда Германа «Вашингтонські пов'язання з фашизмом у країнах Третього Світу» аналізуються на рівні case studies впливи ЦРУ на державні заклоти та «революції» у країнах Третього Світу в період «холодної війни»: в Індонезії 1965-1969 рр., коли шляхом військового заколоту був відсторонений від влади маоїстськи налаштований президент Сукарно, в Таїланді, Філіппінах, В'єтнамі, Домініканській республіці, Східному Тиморі тощо. Аналізуючи прецедент зі Східним Тимором, автори зазначеної книги акцентують на тому, що розв'язані проамериканським режимом генерала Сухарто масові вбивства у Східному Тиморі були цілковито співставними з такими ж вбивствами у Камбоджі (Кампучії), розв'язаними практично водночас маоїстським режимом Пол Пота. Але якщо полпотівським «звірствам» у західній пресі відводилося чимало уваги, то індонезійські часів Сухарто

замовчувалися як на офіційному так і медійному рівнях, оскільки йшлося про «цінного союзника» [29].

Особливою темою є парламентський контроль над розвідкою й таємними операціями. Тільки в 1976 р. у США було створено Сенатський комітет з розвідки, а наступного 1977 р. аналогічний комітет в Палаті представників. У 1990 р., під впливом скандалу, пов'язаного з операцією Іран-Контрас часів Рональда Рейгана (1987 р.), Конгрес ухвалив закон, який посилював парламентський контроль над підготовкою й здійсненням таємних операцій. Вперше на законодавчому рівні було дано визначення «таємних операцій як «активності або діяльності Уряду США, спрямованих на впливи США на політичні, економічні чи військові умови поза межами країни за умови, що роль Уряду США буде не очевидною, або публічно визнаною»

Останнім словом у правовій регламентації таємних операцій стали доповнення до Executive Order 12333, яке стосується порядку здійснення розвідувальної діяльності (Липень 2008 р.). Цей порядок передбачає розпорядження Президента й схвалення профільного комітету Конгресу.

В часи 33-го Президента США Гаррі Трумена «таємні операції» були монопольним доменом ЦРУ, у структурі якого за них відповідав Офіс політичної координації («The Office of Policy Coordination – OPC»), створений 1 вересня 1948 р. Але вже 34-ий Президент США Дуайт Ейзенхауер поділив відповідальність за «таємні операції» між ЦРУ Держдепартаментом та Пентагоном.

Висновки. Одним з базових елементів політики у «сірій зоні» - «гібридних війн» у поєднанні з «гібридним миром» є різноманітна «підривна діяльність», диригована спецслужбами, спрямована на деконсолідацію «віктимізованої держави», - її розпад зсередини під впливом хаосу та безладу в різних сферах життєдіяльності держави.

«Гібридні загрози», пов'язані як з урядовими, так і неурядовими акторами, що поєднують у своїй діяльності елементи війн «правильних» і «неправильних» (англ. «regular&irregular warfare»), кіберзлочинності / кібертероризму та інші «асиметричні» методи.

При цьому об'єктивно зростає роль підривних операцій спецслужб, які здійснюються у тісному зв'язку з терористичними й повстанськими групами. Йдеться передусім про зниження рівня лояльності великих політичних і соціальних груп всередині держави-жертви щодо існуючого політичного режиму. В ідеальному випадку настає момент повного або часткового підпорядкування «віктимізованої держави» символам і інституціям держави-агресора (зовнішнє управління на рівні колонізації). У сенсі практично-функціональному йдеться про дії, спрямовані на підрив військового, економічного, психологічного і/або політичного й морального впливу керівної в даній країні влади.

Саме таку стратегію й тактику щодо країн, які вона відносить до своєї сфери геополітичного впливу, застосовує сучасна Росія, яка «правильні», суто лінійні методи ведення війни комбінує з нелінійними «гібридними» методами. У повній відповідності з «правилами» проведення спецоперацій, спрямованими на «правдоподібні заперечення», путінська РФ заперечує втручання у перебіг подій на Україні у 2014 р., у попередні і подальші роки, видаючи усе що тут відбулося й відбувається за «громадянську війну», наслідки «державного заколоту» у Києві, діяльність «народних республік (ДНР й ЛНР) тощо. Так само РФ вперто заперечує втручання у перебіг американської виборчої кампанії 2016 р., отруєння у Великобританії нервово-паралітичним газом «Новачком» батька й доньки Скрипалів, знищення протиповітряною установкою «БУК» малайзійського «Боїнга» рейсу МН 17 у 2014 р.

Особливо драматичною й нелінійною є «гра в заперечення» пов'язана з Russia-Gate, російським хакерським нападом на сервери Демократичної партії США, яке можна навіть порівняти з Уотергейтським скандалом часів Ричарда Ніксона. Драматизм

подій тут передусім полягає у тому, що російські підривні дії поставили піж знак запитання легітимність 45-го президента США, – Дональда Трампа.

Реалії й суперечності «гібридного» світу недостатньо враховують провідні стратегічні й законодавчі документи України, позначені прагненням авторів-розробників цих документів до визначеності, надійних гарантій безпеки. Хоча ці прагнення є цілковито зрозумілими, вони вельми далекі від реалій ХХІ століття, коли знижується практична придатність правил й норм традиційної політики, оскільки йдеться про зростаючу роль неурядових акторів та тісно з ними пов'язаних спецслужб.

Україна гостро потребує якісно нових підходів до ведення зовнішньої й внутрішньої політики, свідченням чого є періодичні викиди енергії неурядових акторів у вигляді «Майданів», трансформація Антитерористичної операції в Операцію Об'єднаних Сил (АТО - в ООС) на четвертому році «гібридної» війни з РФ й т.п., хоча цілковито очевидно є потреба у координації цих «операцій».

Список використаних джерел

1. Clausewitz, Carl. On War / Carl von Clausewitz. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.clausewitz.com/readings/OnWar1873/BK1ch01.html>.
2. Shadlow, Nadia. Peace and war: The space between / Nadia Catherine Schadlow. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://warontherocks.com/2014/08/peace-and-war-the-space-between>.
3. Манн, Стивен. Теория хаоса и стратегическое мышление / Стивен Манн. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://chaos.in.ua/story/teoriya-haosa-i-strategicheskoe-myshlenie-stiven-mann>
4. Маліков, Олександр. Павленко, Ростислав. «Керований хаос» – метод стабілізації неоколоніального режиму в Україні: як цього уникнути / О. Маліков, Р. Павленко // Українська Правда. 27.10.2004. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/10/27/3003584/>
5. Кургинян С. Е., Аутеншлюс Б. Р., Гончаров П. С., Громько Ю. В., Сундиев И. Ю., Овчинский В. С. Постперестройка: Концептуальная модель развития нашего общества, политических партий и общественных организаций. М.: Политиздат, 1990, - 93 с.
6. Chicken Kiev speech // Wikipedia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Chicken_Kiev_speech.
7. Путин В.В. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. 25 апреля 2005 года. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>.
8. State of the Union; Transcript of President Bush's Address on the State of the Union. // The New York Time. Archives. 1992. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://www.nytimes.com/1992/01/29/us/state-union-transcript-president-bush-s-address-state-union.html>
9. Madsen, Waiden. Soros and His CIA Friends Targeted USSR /Russia in 1987 / Madsen Waiden // Strategic Culture Foundation. Online Journal. 09. 12. 2015. . [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.strategic-culture.org/news/2015/12/09/soros-and-his-cia-friends-targeted-ussr-russia-1987.html>
10. Світова гібридна війна: український фронт. За ред. В.П.Горбуліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>
11. Cormac, Rory. Grey, Richard J. Aldrich. Is the new black: covert action and implausible deniability / Rory Cormac; Richard J. Aldrich. // International Affairs, Volume 94, Issue

- 3, 1 May 2018, Pages 477–494. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://doi.org/10.1093/ia/iyy067>.
12. Plausible deniability // Wikipedia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Plausible_deniability#cite_note-6.
13. President Obama Speaks to West Point Graduates // Time. May 28, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://time.com/4341783/obamas-commencement-transcript-speech-west-point-2014/>.
14. Каган, Роберт. Сверхдержавы не должны уходить в отставку. Какие обязанности перед миром сохраняются у нашей уставшей страны / Роберт Каган. // ИноСМИ. Ру. 02.06.2014. [Електронний ресурс]– Режим доступу: <https://inosmi.ru/world/20140602/220729620.html>.
15. McClintock, Michael. Instruments of Statecraft: U.S. Guerilla Warfare, Counterinsurgency, and Counterterrorism, 1940-1990 / Michael McClintock. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statecraft.org/index.html>
16. Sharp Power. Rising Authoritarian Influence. The Report of International Forum for Democratic Studies at the National Endowment for Democracy (NED) / Editors Christopher Walker & Jessica Ludwig. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.ned.org/wp-content/uploads/2017/12/Sharp-Power-Rising-Authoritarian-Influence-Full-Report.pdf>
17. Walker, Christopher. Ludwig, Jessica. The Meaning of Sharp Power. How Authoritarian States Project Influence / Christopher Walker & Jessica Ludwig. // Foreign Affairs. Snapshot. 17 November 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power>
18. Nye, Joseph S. Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics / Joseph S. Nye, Jr. NY: Public Affairs, 2004. – 175 pp.
19. Най-младший, Джозеф. Как «резкая» сила угрожает мягкой силе / Джозеф Най-младший. // Россия в глобальной политике. 29 января 2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Как-rezkaaya-sila-ugrozhaet-myagkoi-sile-19324>.
20. Summary of The 2018 National Defense Strategy. Sharpening the American Military’s Competitive Edge. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>
21. Strategy, Joint Doctrine Note 1-18, April 25, 2018. Unclassified. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://fas.org/irp/doddir/dod/jdn1_18.pdf.
22. Murphy John. F., Jr. Clandestine operations / Murphy John. F., Jr. // Encyclopedia of Intelligence and Counterintelligence. Armonk, NY. 2005. Vol.1. Pp. 138-139.
23. Murphy, John. F., Jr. Covert action / Murphy John. F., Jr. // Encyclopedia of Intelligence and Counterintelligence. Armonk, NY. 2005. Vol.One. Pp. 178-180.
24. Murphy, John. F. Central Intelligence Agency // Encyclopedia of intelligence and counterintelligence. Volume One / Edited by Rodney P. Carlisle. London and New York: Taylor&Francis Group. 2015. Pp. 112-120.
25. Sadler, Louis R. Central Intelligence Group / Louis R. Sadler // Encyclopedia of intelligence and counterintelligence. Volume One / Edited by Rodney P. Carlisle. London and New York: Taylor&Francis Group. 2015. Pp. 120-121.

26. Mazzetti, Mark. The way of the knife: the CIA, a secret army, and a war at the ends of the earth / Mark Mazzetti. Penguin Press, 2013. - 381 pp.
27. Cleaver, Rochelle Marcia. How does covert action affect terrorism? / Rochelle Marcia Cleaver // A Master Thesis Submitted to the Faculty of American Public University. Charles Town, WV: American Public University. 2016. – 74 pp.
28. Chomsky, Noam, Edward S. Herman. The Washington Connection and Third World Fascism / Noam Chomsky, Herman S. Edward Boston: South End Press, 1979.
29. Note on U.S. Covert Actions // Foreign relations of the United States, 1964–1968, Volume XII, Western Europe. Editor: James E. Miller. General Editor: David S. Patterson / United States Government Printing Office. Washington. 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12>.

References

1. Clausewitz, Carl. On War / Carl von Clausewitz. Available at: <https://www.clausewitz.com/readings/OnWar1873/BK1ch01.html>.
2. Shadlow, Nadia. Peace and war: The space between / Nadia Catherine Schadlow. Available at: <https://warontherocks.com/2014/08/peace-and-war-the-space-between>.
3. Mann S. (2014) Teoriya khaosa I strategicheskoe myshlenie [Theory of Chaos and Strategic Thinking]. Available at: <http://chaos.in.ua/story/teoriya-haosa-i-strategicheskoe-myshlenie-stiven-mann>.
4. Malikov O., Pavlenko R. (2014) Kerovaniy khaos – metod stabilizatsii neokolonialnogo regima v Ukraine [Guided Chaos – way of stabilization of neocolonial regime in Ukraine]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/10/27/3003584/>.
5. Kurginyan S. (1990) Postperestroyka. Konceptualnaya model razvitiya nashego obshestva, politicheskikh partiy I obshestvennykh organizatsiy. [Postperestroyka. Conceptual model of development of our society, political parties and NGOs], Moscow, Politizdat, 1990 – 93 p.
6. Chicken Kiev speech // Wikipedia. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Chicken_Kiev_speech.
7. Putin V. (2005) Poslanie Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii [Address to Federal Assembly of Russian Federation]. Available at: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>.
8. State of the Union; Transcript of President Bush's Address on the State of the Union. // The New York Times. Archives. 1992. Available at: <https://www.nytimes.com/1992/01/29/us/state-union-transcript-president-bush-s-address-state-union.html>.
9. Madsen W. (2015) Soros and His CIA Friends Targeted USSR /Russia in 1987 / Madsen Waiden // Strategic Culture Foundation. Online Journal. 09. 12. 2015. Available at: <https://www.strategic-culture.org/news/2015/12/09/soros-and-his-cia-friends-targeted-ussr-russia-1987.html>.
10. Svitova gibridna viyna: ukrainskiy front. [World hybrid warfare. Ukrainian domain] Edited by V. Horbulin. Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>.

11. *Cormac R.* (2018) Is the new black: covert action and implausible deniability / Rory Cormac; Richard J. Aldrich. // *International Affairs*, Volume 94, Issue 3, 1 May 2018, Pages 477–494. Available at: <<https://doi.org/10.1093/ia/iyy067>>.
12. Plausible deniability // Wikipedia. Available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Plausible_deniability#cite_note-6>.
13. President Obama Speaks to West Point Graduates. *Time*. May 28, 2014 Available at: <<http://time.com/4341783/obamas-commencement-transcript-speech-west-point-2014/>>.
14. *Kagan R.* (2014) Sverhderzhavy ne dolzhny uhodit v otstavku. Kakie obuazannosti pered mirom sohranyayutsya u nashey stavshey strany. [Superpowers shall not resign. What duties has our country] Available at: <<https://inosmi.ru/world/20140602/220729620.html>>.
15. *McClintock M.* (1990) Instruments of Statecraft: U.S. Guerilla Warfare, Counterinsurgency, and Counterterrorism, 1940-1990 Available at: <<http://www.statecraft.org/index.html>>.
16. Sharp Power. Rising Authoritarian Influence. The Report of International Forum for Democratic Studies at the National Endowment for Democracy (NED) / Editors Christopher Walker & Jessica Ludwig. Available at: <<https://www.ned.org/wp-content/uploads/2017/12/Sharp-Power-Rising-Authoritarian-Influence-Full-Report.pdf>>.
17. *Walker C.* (2017) The Meaning of Sharp Power. How Authoritarian States Project Influence / Christopher Walker & Jessica Ludwig. // *Foreign Affairs*. Snapshot. 17 November 2017. Available at: <<https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power>>.
18. *Nye, Joseph S. Jr.* (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics* / Joseph S. Nye, Jr. NY: Public Affairs, 2004. – 175 pp.
19. *Nye, Joseph S. Jr.* (2018) Kak rezkaya sila ugrozhaet myagkoy sile. [How sharp power threatens softpower]. Available at: <<http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Kak-rezkaya-sila-ugrozhaet-myagkoi-sile-19324>>.
20. Summary of The 2018 National Defense Strategy. Sharpening the American Military's Competitive Edge. Available at: <<https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>>.
21. Strategy, Joint Doctrine Note 1-18, April 25, 2018. Unclassified. Available at: <https://fas.org/irp/doddir/dod/jdn1_18.pdf>.
22. *Murphy J.* (2005) Clandestine operations / Murphy John. F., Jr. // *Encyclopedia of Intelligence and Counterintelligence*. Armonk, NY. 2005. Vol.1. Pp. 138-139.
23. *Murphy J.* (2005) Covert action / Murphy John. F., Jr. // *Encyclopedia of Intelligence and Counterintelligence*. Armonk, NY. 2005. Vol.One. Pp. 178-180.
24. *Murphy J.* (2005) Central Intelligence Agency // *Encyclopedia of intelligence and counterintelligence*. Volume One / Edited by Rodney P. Carlisle. London and New York: Taylor&Francis Group. 2015. Pp. 112-120.
25. *Sadler L.* (2015) Central Intelligence Group / Louis R. Sadler // *Encyclopedia of intelligence and counterintelligence*. Volume One / Edited by Rodney P. Carlisle. London and New York: Taylor&Francis Group. 2015. Pp. 120-121.
26. *Mazzetti M.* (2013) *The way of the knife: the CIA, a secret army, and a war at the ends of the earth* / Mark Mazzetti. Penguin Press, 2013. - 381 pp.

27. *Cleaver R.* (2016) How does covert action affect terrorism? / Rochelle Marcia Cleaver // A Master Thesis Submitted to the Faculty of American Public University. Charles Town, WV: American Public University. 2016. – 74 pp.
28. *Chomsky N.* (1979), Edward S. Herman. The Washington Connection and Third World Fascism / Noam Chomsky, Herman S. Edward Boston: South End Press, 1979. – 441 p.
29. Note on U.S. Covert Actions // Foreign relations of the United States, 1964–1968, Volume XII, Western Europe. Editor: James E. Miller. General Editor: David S. Patterson / United States Government Printing Office. Washington. 2001 Available at: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12>>.

УДК 327-044.247(477:100):[7.071.2:316.4.063.3](045)

**ВЛАДНО-ПОЛІТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ АНТИКРИЗОВОГО
УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ**

**POWER AND POLITICAL ORGANIZATION OF ANTI-CRISIS
MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF FORMATION OF THE
FOREIGN POLICY IDENTITY OF THE STATE**

**ВЛАСТНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ
СТАНОВЛЕНИЯ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
ГОСУДАРСТВА**

Цырфа Ю. А.

Кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародного регіоназнавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: Julia.Tsyrf@gmail.com

Tsyrf I. A.

Ph.D. in Political Science, Assistant Professor of the Chair of International Regional Studies of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: Julia.Tsyrf@gmail.com

Цырфа Ю. А.

Кандидат политических наук, ассистент кафедры международного регионоведения Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: Julia.Tsyrf@gmail.com

Анотація. *На основі виокремлення основних ознак управління державою та її взаємодії з соціумом в умовах комплексної мультирівневої системної кризи визначено сутність владно-політичної організації антикризового управління в контексті становлення зовнішньополітичної ідентичності України. Виявлено, що сьогодні ключову роль для зовнішньополітичної ідентифікації актора відіграють стійкі взаємозв'язки між державою і соціумом.*

Доведено, що притаманні соціуму історичні ознаки та визначені суспільно-духовні цінності є визначальними в процесі вибудовування зовнішньополітичної ідентичності держави. Вони формують ключові ідентитети, котрі держава екстраполює назовні. Даний процес забезпечує порівняну стабільність зовнішньополітичної ідентичності актора в процесі реалізації його зовнішньої політики та під час взаємодії з іншими суб'єктами світового політичного простору.

Визначено, що антикризове управління на рівні держави наразі здійснюється в контексті загальної системної цілісності, функціонування котрої обумовлюється природно-географічними, соціально-економічними, політичними та духовно-моральними системами, у взаємодії з якими воно реалізується. У цьому сенсі важливою є не тільки інституалізація владно-політичної організації антикризового управління, а й формування просторових образів, котрі сприяють становленню зовнішньополітичної ідентичності держави на міжнародній арені.

Ключові слова: *Україна, зовнішньополітична ідентичність, антикризове управління, соціум, ідентитети, просторовий образ.*

Abstract. *On the basis of distinguishing the main features of public administration and interaction between the state and society in the period of a complex multi-level systemic crisis, the essence of the power and political organization of anti-crisis management in the*

context of formation of the foreign policy identity of Ukraine is determined. Stable interrelations between the state and society are revealed to play the key role in the process of the foreign policy identification of an actor nowadays.

The historical features and relevant social and spiritual values of the society are proved to be decisive determinants while building the foreign policy identity of the state. They form key identity markers that the state extrapolates into the external space. This process provides a comparable stability of the foreign policy identity of an actor when implementing its foreign policy and during its interactions with other subjects of the world politics.

The anti-crisis management on the state level is determined to be currently carried out within the general system integrity, which functioning is conditioned by the natural and geographic, social and economic, political and spiritual and moral systems. Interaction with these systems provides implementation of the anti-crisis management inside the state. In this sense, the most important role is played not only by the institutionalization of the power and political organization of anti-crisis management, but also by the formation of spatial images that contribute to the formation of the foreign policy identity of the state on the international arena.

Key words: *Ukraine, foreign policy identity, anti-crisis management, socium, identity markers, spatial image.*

Аннотация. *На основе выделения основных признаков управления государством и его взаимодействия с социумом в условиях комплексного мультиуровневого системного кризиса определена сущность властно-политической организации антикризисного управления в контексте становления внешнеполитической идентичности Украины. Выявлено, что сегодня ключевую роль для внешнеполитической идентификации актора играют устойчивые взаимосвязи между государством и социумом.*

Доказано, что присущие социуму исторические признаки и определенные общественно-духовные ценности являются определяющими в процессе выстраивания внешнеполитической идентичности государства. Они формируют ключевые идентитеты, которые государство экстраполирует вне своих пределов. Данный процесс обеспечивает сравнительную стабильность внешнеполитической идентичности актора в процессе реализации его внешней политики и при взаимодействии с другими субъектами мирового политического пространства.

Определено, что антикризисное управление на уровне государства в настоящее время осуществляется в контексте общей системной целостности, функционирование которой очерчено природно-географическими, социально-экономическими, политическими и духовно-нравственными системами, во взаимодействии с которыми оно реализуется. В этом смысле важна не только институционализация властно-политической организации антикризисного управления, но и формирование пространственных образов, которые способствуют становлению внешнеполитической идентичности государства на международной арене.

Ключевые слова: *Украина, внешнеполитическая идентичность, антикризисное управление, социум, идентитеты, пространственный образ.*

Постановка проблеми. Проводячи аналіз загальнодержавної кризи, що охопила Україну в 2013 році й, зрештою, переросла в Революцію гідності українського народу, можна виокремити її кілька сутнісних вимірів: конституційно-правовий, пов'язаний з обмеженням застосування й зміною Основного Закону держави; партійний, викликаний розколом у рамках правлячих політичних сил та провідних громадських структур; урядовий, пов'язаний з обмеженням державно-адміністративного впливу; зовнішньополітичний, сформований в результаті наростання зовнішніх загроз, падіння міжнародного авторитету країни й подальшої анексії Росією Кримського півострова та початку воєнних дій на Донбасі.

Зважаючи на пролонговане розгортання даних кризових явищ, можна констатувати, що на сучасному етапі державного розвитку України вони здійснюють паралельний вплив на різні сфери життєдіяльності суспільства, набуваючи ознак комплексної мультирівневої системної кризи, котра охоплює не тільки внутрішньополітичну площину розвитку держави, а й суттєво впливає на процес її зовнішньополітичної ідентифікації. Остання, будучи холистською за своєю природою, наразі ретранслює всі соціальні зміни та зрушення, притаманні українському суспільству й, відтак, відображає транзитивність його модерного розвитку. Отже, вагомим для Української держави наразі виступає яскраво виражений соціальний елемент наявної кризи, дія якого спровокована необхідністю взаємодії суспільства й держави (*de facto* органів державної влади) як ключових елементів формування її зовнішньополітичної ідентичності.

Мета статті. Відповідно, основною метою даної статті є визначення владно-політичних засад антикризового управління державою та його ролі в процесі становлення зовнішньополітичної ідентичності України як суспільно-політичного феномену й ключової форми репрезентації актора на світовій політичній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні дослідження проблематики здійснення антикризового управління на державному рівні в контексті мінімізації наявних політичних впливів наразі доволі опосередковано висвітлені як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. Питання реалізації державного управління в умовах кризи з урахуванням наявної політичної кон'юнктури та взаємодій на зовнішньополітичній арені висвітлюються в рамках управлінської, політологічної, правової, економічної та соціологічної парадигм. Зокрема, автор звертався до робіт таких українських науковців як О. Мельниченко [12], В. Осковський [15], Г. Слізкова [16]. Досліджуючи соціально-політичні особливості впровадження антикризового управління та його реалізацію в сучасних умовах формування зовнішньополітичної ідентичності, автор узяв до уваги праці зарубіжних авторів, серед яких М. Гулієв та Л. Сагова [5], Ф. Каслс [19], В. Любашиц [9], Л. Мамут [11], Б. Портер [23], Л. Сморгунов [17], Ф. Фукуяма [18] тощо.

У згаданих дослідженнях розкриваються окремі аспекти владно-політичної організації антикризового управління в контексті становлення зовнішньополітичної ідентичності держави в умовах політичних флуктуацій. Проте, враховуючи комплексність кризи, що охопила Українську державу, та різноманітність ієрархічних взаємодій соціуму й держави в процесі здійснення зовнішньополітичної ідентифікації останньої, залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження питання мінімізації політичних та громадських впливів на управлінські механізми й забезпечення стабільного розвитку соціально-політичного середовища вибудовування зовнішньополітичної ідентичності держави в кризових умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після здобуття незалежності 1991 року та надалі стверджуючи ідентитети власного зовнішньополітичного курсу на міжнародній арені, Українська держава вже потерпала від економічної кризи, зумовленої розривом господарських зв'язків і гіперінфляцією (1993-1994 роки); фінансової кризи боргової природи (1998-1999 роки); національної внутрішньополітичної кризи (2004-2005 роки); глобальної фінансової кризи, яка виявила внутрішні економічні проблеми, що стали наслідком глибокої рецесії у національній економіці (2008-2009 роки) [12, с. 17]. Однак, здолавши негативні ефекти попередніх криз, населення країни «так і не стало єдиною багатонаціональною сім'єю» [15, с. 4], цілісним соціальним конструктом, здатним налагоджувати двосторонньо спрямовані зв'язки з державою задля вироблення політики єдиної ідентичності як у внутрішньополітичному вимірі, так і на зовнішньополітичній арені. Цей фактор став первинною причиною розладнаності поглядів на вихід із кризи й асинхронності дій керівництва держави вже на перших етапах розгортання нової, комплексної за своєю

природою політико-економічної кризи, що охопила Україну в період Революції гідності 2013-2014 років та набула нових ознак військово-соціального конфлікту після анексії Російською Федерацією Кримського півострова та окупації окремих районів Донецької та Луганської областей 2014 року.

Розбалансованість діяльності ключових органів державного управління та загострення політичних конфліктів у результаті неналежної нормативно-правової регламентації їхніх дій [3] стали каталізатором розгортання загальносуспільної кризи, що виявила потенційні недоліки формування зовнішньополітичної ідентичності України. У внутрішньополітичному сенсі відповідні кризові явища виникали на тлі неузгодженості дій органів влади, що знаходяться на різних рівнях владної ієрархії [16, с. 138]. Відсутність чіткого усвідомлення необхідності взаємодії по осі «держава – соціум» задля формування зовнішньополітичної ідентичності України, з іншого боку, призводила до утворення широкого спектру громадських та політичних сил, котрі часто перешкоджали реалізації кон'юнктурного курсу органів влади на вихід із кризи та стабілізацію процесу зовнішньополітичної ідентифікації України на міжнародній арені.

Беручи до уваги суттєву залежність національного зовнішньополітичного курсу від визначених дій ключових акторів регіональної та глобальної систем міжнародних відносин, автор вважає, що не менш важливим (а часто й вирішальним) рушієм кризових процесів наразі постають саме зовнішні чинники, пов'язані з імплементацією зовнішньополітичного курсу держави та реалізацією її національних інтересів. Зовнішньополітична ідентифікація України уповільнюється на тлі внутрішньополітичної невизначеності й несприятливих політичних флуктуацій, котрі наразі здатні впливати не виключно на формування політичної культури суспільства, а й чинити вплив на діяльність представників органів державної влади, який часто перевищує унормовані показники, що застосовуються в світі в рамках окремих демократичних державних структур.

Як наслідок, маємо констатувати наявність перманентного політичного впливу – зовнішнього та внутрішнього – на процес становлення зовнішньополітичної ідентичності України, вибудовування якої сьогодні відбувається в умовах комплексної мультирівневої системної кризи. Причому, в ключі ієрархічних взаємозв'язків між ключовими владними структурами автор вважає за доцільне наголосити не тільки на локальних чи регіональних проявах таких впливів, а й на необхідності тлумачення їхніх наслідків на найвищому рівні, тобто в контексті ведення цілісної зовнішньої політики держави.

Даний підхід дозволяє аналізувати процеси антикризового управління, що розгортаються за умов формування зовнішньополітичної ідентичності держави, в контексті системної цілісності, тобто ефектів взаємопов'язаності та взаємообумовленості всіх державних, політичних та суспільних підсистем, які діють і функціонально стверджуються на основі і завдяки згаданій системній цілісності. Тому управлінська система, так само як і інші соціальні системи, має розглядатися як динамічна й відкрита організація, причому зрозуміти сутність управлінської діяльності, закономірності її функціонування та розвитку неможливо на основі розчленовування й аналізу її частин. Властивості і функціональність цих управлінських елементів та структурних одиниць можна зрозуміти, як справедливо відзначають М. Гулієв і Л. Сагова, «тільки за умови їхнього включення до ширшого контексту цілого. Сутність системного мислення полягає в контекстуальності – розміщенні об'єкта в ширшому когнітивному просторі (контексті) цілого» [5, с. 16].

У цьому ключі слід зауважити, що антикризове управління на рівні держави наразі здійснюється в контексті загальної системної цілісності, функціонування котрої обумовлюється природно-географічними, соціально-економічними, політичними та духовно-моральними системами, у взаємодії з якими воно реалізується. Отже, держава через наявні органи державної влади реалізовує цілий спектр суспільних функцій, що

стосуються нормативно-правової організації суспільних процесів і контролю за їх реалізацією. В контексті управлінського процесу державні органи і структури повинні розглядатися не стільки як виконавці сформульованих загальнозначущих цілей і завдань, а в більшій мірі як інститути прийняття управлінських рішень та нормативно-правового моделювання ситуацій, тобто пошуку ефективних моделей здійснення цих цілей і завдань у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Це, в свою чергу, тягне за собою необхідність моделювання відповідальності державного апарату, вибудовування системи інтеграції та репрезентації системи суспільно значущих інтересів і потреб особистості, соціуму й держави [17, с. 24] за конкретних, чітко заданих умов зовнішньополітичного розвитку та з урахуванням специфіки взаємодій на міжнародній арені.

Під впливом чинників зовнішньополітичного розвитку держави органи управління напряму взаємодіють із соціумом, беручи безпосередню участь у формуванні ключових ідентитетів, котрі визначають пріоритетну модель політичної культури всередині країни та обриси сприйняття останньої з боку зовнішніх, значимих для неї «Інших» – ключових суб'єктів екстраполяції її зовнішньополітичної ідентичності в світі. Зазначені умови не можуть уважатися одноразово заданими: тенденційність трансформацій внутрішніх та зовнішніх політичних впливів є прямою причиною циклічності розвитку держави й суспільства як її базового елемента. В даному контексті доречним можна вважати висновок М. Кондратьєва щодо вагомості «хвилеподібних» змін у циклічному розвитку людства. На думку вченого, періоди підвищувальних хвиль великих циклів, як правило, значно багатші на соціальні потрясіння і перевороти (революції, війни), аніж періоди понижувальних хвиль [7, с. 374]. Відповідно, саме в період криз державного розвитку зростає соціально-політична нестабільність, котра в більшості випадків усувається владними структурами шляхом посилення державного регулювання, реформування окремих сфер життєдіяльності суспільства, а інколи й застосування тоталітарних методів впливу.

У зовнішньополітичному вимірі держава як окремий суб'єкт міжнародних відносин зазнає суттєвого впливу глобалізації, котра охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, та високої динаміки взаємодій між державними акторами, таким чином перебуваючи під постійним впливом «слабких» чи навіть «надслабких» сигналів настання криз [8, с. 27]. Відповідно, антикризове управління на державному рівні в подальшому має застосовуватися як попереджувальне (превентивне, проактивне) і кризове (стабілізаційне, реактивне) одночасно. Варто враховувати той факт, що, внаслідок зростання інтенсивності обміну всередині соціально-політичної й економічної систем, а також обміну між ними та зовнішнім середовищем, кризові явища в Україні наразі постійно накладаються одне на одне, а тому в сукупності діють безперервно. Це зумовлює зміну характеру антикризового управління, адже існування потенційних викликів на різних часових горизонтах і зародження різноманітних процесів і явищ нового зразка нині постійно перебувають під загрозою «виродження» й трансформації в поліструктурні кризові явища, що негативно впливатимуть на розвиток держави в майбутньому.

Досягнення соціально-політичного порядку, котрий можна вважати метою і результатом належним чином упровадженого антикризового управління, вимагає не тільки забезпечення інституційної стабільності, а й спадковості, що, в свою чергу, передбачає еволюцію принципів, інституційних форм, режимів громадської взаємодії на тлі змін самої суспільної системи і трансформації зовнішньополітичних чинників. При цьому стійкість, перш за все, державного устрою, забезпечується адекватністю стратегічних цілей, що «вбирають» закономірності суспільної генези, форми і способи самоорганізації, вироблені політичним і владним досвідом того чи іншого соціуму. Звичайно, це не означає, що антикризовий управлінський процес будується виключно на основі досягнення стратегічних цілей, адже він має як середньостроковий, так і

ситуативний виміри. Однак усвідомлення і формування «образу» політичної упорядкованості відносин у сенсі сталого і стабільного функціонування суспільної системи має принциповий, першорядний характер задля становлення статичної сприйняття держави з точки зору проявів та вираження її зовнішньополітичної ідентичності.

В умовах мінливого середовища новітніх змін чималої ваги набувають детермінанти духовно-морального розвитку соціуму. Відтак, аксіоматичними можна вважати положення щодо необхідності цілепокладання антикризового управління в контексті виявлення національно-культурних закономірностей інституційної трансформації, тобто тих традиційних культурних домінант розвитку населення, які послідовно відтворюються на кожному «історичному витку» становлення держави, *de facto* вибудовуючи базис для становлення її зовнішньополітичної ідентичності в глобальному вимірі [20, с. 82]. Причому, на відміну від західноєвропейського зразка еволюції країн, тенденційні умови розвитку Української держави підтверджують, що пізнання цих закономірностей і домінант не може бути обмежене лише раціоналістичною парадигмою, адже має базуватися на синтезі (переплетінні) раціонального й духовного (по суті, національно-культурного) світобачення та світосприйняття [22, с. 67], відображаючи на даному етапі державотворення конструктивістські максими соціально-політичних змін.

Отже, ідентичнісіні витоків владно-політичної організації держави, що розглядаються як певне смислове ядро, котре вибудовує, організовує і регулює рух різних соціально-політичних сил у відповідності до конкретного політико-правового світогляду, досвіду і стилю розуміння порядку й справедливості (в його національно-культурному вимірі), виступають основою для формування і розвитку системи владних інституцій, відповідальних за реалізацію антикризового управління в процесі зовнішньополітичної ідентифікації держави. Дані уявлення про ідентичнісіний образ владно-політичного порядку за своєю суттю є безособовими, надіндивідуальними і, в той же час, «прожитими» членами певного соціуму, що дозволяє їм визначати специфіку взаємодії між державою та її громадянами під час реалізації загальнодержавних інтересів – гармонійну єдність потреб особистості, суспільства й держави.

Таким чином, збільшення обсягів суспільних взаємодій шляхом їхнього структурування і регулювання на основі переплетіння «владно-політичних образів» та ідей із конкретними умовами й факторами; забезпечення їх інституційно-правової фіксації, перш за все, на рівні загальних політичних і юридичних принципів розвитку громадського порядку призводять до інтенсифікації процесу вибудовування ідентичності суспільства, котре формує почуття політичної єдності, впорядкованості та стабільності свого життєвого ареалу на рівні взаємодії з державою та в контексті її кооперації з іншими суб'єктами світового політичного простору [23, с. 152–153].

У цьому плані не зовсім вірно вважати, що пізнання загальних політико-правових закономірностей розвитку і функціонування владних інститутів, політичних і управлінських практик, тих чи інших домінант і тенденцій у взаємодії особистості, суспільства й держави не мають практичного втілення. Адже насправді вони є фундаментом, змістовною основою для прийняття управлінських рішень в умовах кризи. Вони формують основу для розбудови механізмів антикризового управління в умовах політичних трансформацій й мінімізації негативних наслідків останніх. Чітка регламентація суспільних відносин виступає потужним і ефективним засобом, що забезпечує рух соціальної системи до заданих результатів, досягнення, в кінцевому рахунку, адекватного політичного клімату й гармонійності громадського регулювання (тобто його співпадіння за основними параметрами і цілями з іншими соціально-нормативними регуляторами) [13, с. 219].

Очевидно, що методика прийняття управлінських рішень у рамках владно-політичної організації функціонування самого процесу антикризового управління виходить зі стратегічної програми дій, обумовленої наявним суспільно-політичним простором, утвореним на теренах держави, та системою координат, що функціонує на міжнародному рівні. В даному контексті імплементація заходів антикризового управління надає можливість органам державної влади функціонально реалізовувати цілеспрямований вплив на соціально-політичний ареал життєдіяльності суспільства, жорстко регламентований нормативними засадами функціонування правової держави, й одночасно виявляти ключові ідентитети держави в процесі налагодження відносин зі значимими для неї «Іншими».

Проблематика ймовірного виникнення політичного опору таким діям органів влади у багатьох державах знімається завдяки посиленню на нормативно закріплену конституційно-правову конструкцію суспільства. По суті, конституційне законодавство являє собою нормативний «каркас» усіх політико-правових, економічних та духовно-культурних процесів, що розгортаються всередині суспільства [11, с. 9]. Фундаментальний характер положень конституційного права формує збалансований образ громадського порядку, що обумовлює окреслення управлінського «дерева рішень», опосередкованого прийняттям середньострокових і тактичних програм дій щодо встановлення заданого режиму (політичного, економічного, соціального, духовно-культурного) на внутрішньому та зовнішньому просторах дій.

Однак уявна простота даного підходу ускладнюється, перш за все, в державах перехідного типу, тобто в тих політичних конвергенційних системах, які знаходяться на стадії своєї еволюції, якісної перебудови та адаптації до наявних умов історичного контексту. В принципі, такі особливості в рівній мірі характерні для держав усього пострадянського простору (включаючи Україну) – по суті, країн, котрі стали на шлях кардинальних владно-політичних і соціально-культурних змін. Як відзначають науковці, в переважній більшості випадків управлінський процес у цих країнах донедавна орієнтувався на «гру з формами й інститутами», що призводило до цілковитого ігнорування сутнісних, глибинних образів політичного, соціального та духовного порядку [10, с. 11–12]. Подібна інституційна проєктивність не концентрувалася на тому факті, що будь-які управлінські інститути, владні рішення чи організація взаємодії між різними рівнями управлінських структур і населенням є, перш за все, «своєрідним концентратом інтелектуальних і моральних поглядів суспільства» [14, с. 17] в даний період, результатом еволюції, складним переплетінням безлічі чинників, що визначають політичну традицію відповідної держави. Як наслідок, український трансформаційний період, котрий набув нових рис по завершенню Революції гідності 2013-2014 років, потребував оновлення існуючого управлінського процесу й організації антикризових заходів управління, котрі дозволили б оминати наявні політичні вектори під час взаємодії в системі «особистість – суспільство – держава» та уникнути їхніх систематичних екстраполяцій у процесі впровадження оновленого зовнішньополітичного курсу України.

На нашу думку, цілісний, системний розвиток владно-політичних взаємин має базуватися на положеннях, що містяться в Основному Законі держави. Відтак, можна констатувати, що Конституція України [2] не повністю відображає збалансовану систему національного інтересу, адже за досить прогресивною «завісою» основних прав і свобод людини та громадянина приховано повну відсутність правового становища і можливості державного захисту українського суспільства як соціальної цілісності, тобто соціального колективу, який в контексті вибудовування зовнішньополітичної ідентичності держави має стати базисом для її розвитку – по суті, основною складовою її «біо-могутності» [24, с. 47–48]. Хоча, в той же час, очевидно, що фіксація цілісності соціуму як даності в процесі його розвитку могла б сформувати режим стійкого і стабільного функціонування держави, адже відсутність соціально-політичних цінностей

(між іншим, закріплених практично в усіх конституційно-правових документах зарубіжних країн) та ігнорування закономірностей і пріоритетів розвитку соціальної системи спричиняють політичну і духовну стагнацію владних структур, загрожуючи руйнуванням управлінських здобутків на тлі збільшення рівня політичних впливів і тиску. Тобто, антикризове управління нині на пряму потребує формування соціально-політичних параметрів, детермінант і пріоритетів, сконструйованих у відповідності до вимог сьогодення, адже кожна державна система інституціоналізує власні доктринально-правові основи соціальної цілісності, форми і технології управління цією цілісністю, які при загальних відомих політичних особливостях реструктуризації ніколи не бувають стандартними й універсальними.

У зв'язку з цим можна вважати, що інституціоналізація просторової структури антикризового управління також має свої історико-культурні закономірності розвитку. Тобто розвиток вітчизняної державності та соціально-політичної інституціоналізації державного управління був утіленням певної історичної закономірності, що виявляла себе в процесі існування низки попередніх державних режимів і наразі має бути трансформована відповідно до новітніх умов владно-політичної реальності.

У рамках західноєвропейського цивілізаційного простору кардинальні зміни в системі й практиці антикризового управління завжди фіксуються на конституційно-правовому рівні, а реалізація цих змін інституційно та процесуально кодифікується на рівні нормативно-правових актів, що регламентують не тільки функціональні зміни в діяльності управлінських інституцій, а і їхню політико-правову діяльність [9, с. 127]. У свою чергу, специфіка здійснення антикризового управління в Україні в контексті відслідковування зовнішньополітичних наслідків його імплементації ґрунтується на тому, що основний масив змін функціональних компетенцій, процедур функціонування та режимів взаємодії закріплюється, перш за все, на рівні підзаконних нормативно-правових актів, у текстах спеціалізованих інструкцій, розпоряджень тощо, покликаних оптимізувати управлінський процес, але не знівелювати причинно-наслідкові зв'язки формування політико-управлінських взаємодій [4, с. 167]. Навіть найбільш кардинальні зміни державного устрою і, відповідно, системи управління наразі не знаходять свого відображення в конституційно-нормативному каркасі політико-правової організації держави.

У принципі, на тлі комплексної мультирівневої системної кризи в Україні впровадження антикризових заходів убачається необхідним у контексті збереження повноцінної системи поділу влади, оскільки видозміни інституційно зафіксованої системи управління на практиці в поступальному темпі можуть призвести до збільшення політичного тиску на окремі управлінські інституції та ототожнення політичної влади з практикою трансформованого управління державою.

Тому цілком резонно припустити, як справедливо зазначає А. Макаричев, що на сприйняття політичного процесу, інституціоналізацію системи державного управління, активність політичних і громадських діячів надзвичайно впливають сформовані «образи простору», а не раціональна концептуалізація [10, с. 15]. Так, наприклад, образ Європи в українському владно-політичному мисленні носить, перш за все, не географічний, а політичний характер, оскільки змістовно трактується не в якості окремої частини світу, а як вектор геополітичних позицій Української держави, допустимі межі реалізації її національних інтересів у контексті просування в бік Європейського Союзу. З цього випливає, що визначення зовнішньополітичної ідентичності України в контексті обрання ЄС у якості значимого для неї «Іншого» синонімічне відновленню української присутності в рамках простору Європи [1], розвиток якого історично проходив за участі нашої держави як його безпосередньої складової, що характеризувалася європейськими ідентитетами.

Подібний вплив просторових образів на державну політику й управління можна повсюдно спостерігати і на світовій арені. Наприклад, образ так званого

«демократичного простору» [21, с. 102] виступає в якості політичного підґрунтя для легітимізації існування НАТО як ключової організації, що діє на теренах по суті штучно створеного Євroatлантичного регіону. Тим не менш, саме завдяки ініціалізації останнього відбулася кардинальна зміна політичної структурованості і стратифікації цього простору по завершенню Другої світової війни, включаючи подальше обґрунтування необхідності зовнішнього управління політичними процесами на цій території з боку наддержавних інституцій. У цьому сенсі принципи суверенітету окремої держави набувають більшої гнучкості в процесі становлення наддержавних інституцій і структур, адже її внутрішньополітичне управління часто впливає на функціонування інших членів міжнародного співтовариства, визначаючи окремі характеристики їхніх зовнішньополітичних ідентичностей [18, с. 157–159]. Таким чином, вироблений у сучасній міжнародній політиці образ «демократичного простору» у владно-політичному вимірі набуває для України значущості, адже досягнення критеріїв залучення до нього напряму визначатимуть розвиток держави в подальшому й, зокрема, знівельовуватимуть напрями впровадження заходів антикризового управління.

Інституціоналізація просторової структури антикризового управління має свої історико-культурні закономірності розвитку. Відповідно до наявних просторових образів формуються напрями реформування державного управління, здійснюється інституціоналізація системи прийняття управлінських рішень в умовах кризи та прогнозуються можливі політичні впливи на локальному, регіональному, загальнодержавному чи міжнародному рівнях.

У зв'язку з цим очевидно, що формування управлінської політики держави, прийняття тих чи інших управлінських рішень в українській зовнішній політиці має враховувати роль і вплив простору на хід прогнозування видозмін політичних процесів. Тому процес інституціоналізації просторової структури антикризового управління обумовлений наявним, ствердженим образом цілісного простору вітчизняної державності. Це, перш за все, визначає принципи управління цим простором, що, в свою чергу, забезпечує цілісність розвитку різних регіонів і політичних процесів, неприпустимість мережевої організації владно-політичних інститутів управління, формування єдиних стандартів і пріоритетів розгортання реформ в усіх сферах життєдіяльності вітчизняного суспільства [19, с. 77].

Вплив політичних взаємодій на процеси антикризового управління державою посилюється на тлі дифузії типологічно неоднорідних принципів владно-політичної взаємодії між центральними органами влади і регіональними політичними просторами й відсутності проміжних управлінських ланок контролю впровадження антикризових заходів на загальнодержавному та регіональному рівнях. Наявність незбалансованої системи узгодження і прийняття управлінських рішень, недостатня розвиненість регіональних інститутів громадянського суспільства, а також відсутність механізмів впливу на політичні взаємодії з боку державних структур (так само як і слабка інтеграція політичних суб'єктів до процесів упровадження управлінських цілей і завдань) призводять до неадекватного врахування інтересів і потреб політичних акторів та підвищення рівня впливу останніх на здійснення антикризового управління.

У міжнародній державно-управлінській практиці присутній чіткий розподіл впливів політичних контрагентів та управлінських структур. Ускладнення процесів соціально-політичного управління, стрімка зміна реалій політико-правового устрою, оновлення форм державності, розвиток міжнародної конфліктогенності, а також внутрішньополітичних і етнонаціональних проблем обумовлюють підвищення ролі і соціального значення центральних адміністративних інституцій в управлінні політичними процесами, забезпеченні політичної єдності та цілісності суспільства [6, с. 71]. Тобто, в сучасному світі з ефективністю і стабільністю функціонування публічно-правових інституцій часто пов'язують стійкість усієї політико-правової організації

держави, незалежність проведеної політики від інтересів певних політичних сил, забезпечення чітких взаємозв'язків на рівні «держава – соціум» та, відповідно, їхніх проявів під час вибудовування зовнішньополітичної ідентичності актора.

Висновки. Як наслідок, у перехідний період владно-політична організація антикризового управління в контексті становлення зовнішньополітичної ідентичності держави суттєво залежить від налагодження стійких відносин між суспільством і державою та належного здійснення вищого політичного керівництва з боку органів державної влади, здатних мінімізувати негативні впливи на даний процес із боку окремих політичних сил та громадських утворень. У діяльності державних органів влади мають знаходити своє вираження і практично реалізовуватися спільні та найсуттєвіші суспільні інтереси, формулюватися основні стратегічні й тактичні управлінські рішення, позбавлені владно-політичної деструкції. За прикладом систем вищих органів влади зарубіжних держав, здійснення антикризового управління в період становлення зовнішньополітичної ідентичності України має бути найбільш активним і динамічним елементом здійснення влади, позбавленим політичної регламентації його змісту. Не послуговуючись політичним інтересом окремої сили чи угруповання після початку функціонування, органи державної влади сьогодні мають контролювати можливий вплив політичних структур, пов'язаний із їхньою регіональною чи міжнародною діяльністю, забезпечуючи уніфікацію притаманних Україні ідентитетів у процесі її зовнішньополітичної діяльності на міжнародній арені.

Оскільки сьогодні ключові державні посади в Україні часто належать до політичних постів, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу, у мінливих політико-правових умовах і міжнародно-політичному середовищі необхідне переосмислення ролі та значення владних структур у процесі здійснення антикризового управління, вироблення інноваційного підходу до визначення методів і технологій управління, принципів стратегічного та оперативного планування, форм контролю та результативності їх функціонування, взаємодії з інститутами громадянського суспільства та політичними суб'єктами. Це дозволить мінімізувати негативні прояви політичних втручань у процес антикризового управління на рівні окремих регіонів, держави в цілому та під час формування зовнішньополітичної ідентичності останньої під час діяльності в глобальній системі координат.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011
2. Конституція України: Закон України № 254к/96-вр від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>
3. Про Кабінет Міністрів України: Закон України № 794-VII від 27 лютого 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-18/page>
4. Атаманчук Г. В. Обеспечение рациональности государственного управления / Г. В. Атаманчук. – М.: Юрид. лит., 1990. – 352 с.
5. Гулиев М. А. Социально-технологические ресурсы управления постиндустриального общества: опыт системного анализа / М. А. Гулиев, Л. А. Сагова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 241 с.
6. Керимов Д. А. Современное государство: вопросы теории / Д. А. Керимов. – М.: Норма, 2007. – 144 с.

7. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н. Д. Кондратьев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 767 с.
8. Куценко В. І. Соціалізація економіки – шлях до сталого розвитку та високої якості життя / В. І. Куценко, О. В. Гаращук // Економіка і управління. – 2011. – № 2. – С. 25–33.
9. Любашиц В. Я. Эволюция государства как института политической системы / В. Я. Любашиц. – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦВШ, 2004. – 286 с.
10. Макарычев А. С. Глобальное и локальное: меняющаяся роль государства в управлении пространственным развитием / А. С. Макарычев // Политическая наука. – 2003. – № 3. – С. 8–27.
11. Мамут Л. С. Государство в ценностном измерении / Л. С. Мамут. – М.: НОРМА, 1998. – 45, [1] с.
12. Мельниченко О. А. Антикризисна політика держави: сутність та пріоритетні напрями / О. А. Мельниченко // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Вип. 2 (49). – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2015. – С. 17–24.
13. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / А. А. Мишин. – М.: Белые альвы, 1996. – 400 с.
14. Мордовцев А. Ю. Российский правовой менталитет / А. Ю. Мордовцев, В. В. Попов. – Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2007. – 448 с.
15. Осковський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Осковський // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 4–13.
16. Слізкова Г. В. Кризові явища в системі державного управління України: причини виникнення, розвиток, шляхи подолання / Г. В. Слізкова // Вісник КНУТД. – 2012. – № 2. – С. 137–142. – (Серія «Проблеми економіки організацій та управління підприємствами»).
17. Сморгунов Л. В. Проблема соотношения политики и управления в современной политической и административной науке / Л. В. Сморгунов // Политико-административное управление; под. общ. ред. В. С. Комаровского, Л. В. Сморгунова. – М.: Изд-во РАГС, 2004. – С. 21–34.
18. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 220 с.
19. Castles F. G. The social democratic image of society (Routledge revivals): A study of the achievements and origins of Scandinavian social democracy in comparative perspective / F. G. Castles. – London: Routledge Taylor & Francis Group, 2009. – 180 p.
20. Delaney C. Investigating culture: An experiential introduction to anthropology / C. Delaney, D. Kaspin. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2011. – 424 p.
21. Flockhart T. Socializing democratic norms: The role of international organizations for the construction of Europe / [ed. by T. Flockhart]. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2005. – 279 p.
22. Philosophy and politics: A commentary on the preface to Hegel's philosophy of right / [ed. by A. T. Peperzak]. – Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1987. – 150 p.
23. Porter B. N. Images, power, and politics: Figurative aspects of Esarhaddon's Babylonian policy / B. N. Porter. – Philadelphia: American Philosophical Society, 1993. – 230 p.
24. Revel J. Identity, nature, life: Three biopolitical deconstructions / J. Revel // Theory, Culture & Society. – 2009. – № 26(6). – P. 45–54.

References

1. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Ievropeiskym Soiuzom, Ievropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, vid 27 chervnia 2014 roku* [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one

- part, and Ukraine, of the other part, 27 June 2014]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011>
2. *Konstitutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy No. 254k/96-vr vid 28 chervnia 1996 roku* [Constitution of Ukraine: The Law of Ukraine No. 254k/96-vr, 28 June 1996]. Available at: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>>
 3. *Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy No. 794-VII vid 27 liutoho 2014 roku* [On the Cabinet of Ministers of Ukraine: The Law of Ukraine No. 794-VII, 27 February 2014]. Available at: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-18/page>>
 4. Atamanchuk G. V. (1990) *Obespechenie ratsionalnosti gosudarstvennogo upravleniia* [Ensuring the rationality of public administration]. Moskva: Yurid. lit.
 5. *Guliev M. A., Sagova L. A. (2008) Sotsialno-tekhnologicheskie resursy upravleniia postindustrialnogo obshchestva: opyt sistemnogo analiza* [Social and technological resources of the postindustrial society management: Experience of the system analysis]. Rostov-na-Donu: Feniks.
 6. *Kerimov D. A. (2007) Sovremennoe gosudarstvo: voprosy teorii* [The modern state: Theory issues]. Moskva: Norma.
 7. *Kondratiev N. D. (2002) Bolshie tsikly koniunktury i teoriia predvideniia. Izbrannye trudy* [Big cycles of conjuncture and foresight theory. Selected works]. Moskva: ZAO «Izdatelstvo «Ekonomika».
 8. *Kutsenko V. I., Garashchuk O. V. (2011) ‘Sotsializatsiia ekonomiky – shliakh do staloho rozvytku ta vysokoi yakosti zhyttia’* [Socialization of the economy is the way to sustainable development and high quality of life], *Ekonomika i upravlinnia* [Economics and Management] 2: 25–33.
 9. *Liubashits V. Ya. (2004) Evoliutsiia gosudarstva kak instituta politicheskoi sistemy* [Evolution of the state as an institute of the political system]. Rostov-na-Donu: Izdatelstvo SKNCVSh.
 10. *Makarychev A. S. (2003) ‘Globalnoe i lokalnoe: meniaiushchiasia rol gosudarstva v upravlenii prostranstvennym razvitiem’* [Global and local: Changing role of the state in the management of spatial development], *Politicheskaiia nauka* [Political Science] 3: 8–27.
 11. *Mamut L. S. (1998) Gosudarstvo v tsennostnom izmerenii* [The state in the value-based dimension]. Moskva: NORMA.
 12. *Melnychenko O. A. (2015) ‘Antykryzova polityka derzhavy: sutnist ta priorytetni napriamy’* [Anti-crisis policy of the state: The essence and priority directions], *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr.* [Theory and Practice of Public Administration: Collected scientific papers] 2 (49): 17–24. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr».
 13. *Mishin A. A. (1996) Konstitutsionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubezhnykh stran* [Constitutional (state) law of the foreign countries]. Moskva: Belye alvy.
 14. *Mordovtsev A. Yu., Popov V. V. (2007) Rossiiskii pravovoi mentalitet* [The Russian legal mentality]. Rostov-na-Donu: Izd-vo YuFU.
 15. *Oskovskyi V. (2010) ‘Pro ekonomichnu polityku staloho rozvytku v Ukraini’* [Revisiting the economic policy of sustainable development in Ukraine], *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine] 6: 4–13.
 16. *Slizkova G. V. (2012) ‘Kryzovi yavysycha v systemi derzhavnoho upravlinnia Ukrainy: prychny vynykнення, rozvytok, shliakhy podolannia’* [Crisis phenomena in the system of the public administration of Ukraine: Causes of origin, development, and ways of overcoming], *Visnyk KNUTD* [Bulletin of Kyiv National University of Technologies and Design] 2: 137–142. Seriiia «Problemy ekonomiky organizatsii ta upravlinnia pidpriemstvamy» [Series ‘Problems of the economy of organizations and management of the enterprises’].

17. Smorgunov L. V. (2004) 'Problema sootnosheniia politiki i upravleniia v sovremennoi politicheskoi i administrativnoi nauke' [The problem of the correlation between the politics and management in the modern political and administrative science], in V. S. Komarovskii, L. V. Smorgunov (eds.) *Politiko-administrativnoe upravlenie* [Political and administrative management], pp. 21–34. Moskva: Izd-vo RAGS.
18. Fukuyama F. (2006) *Silnoe gosudarstvo: upravlenie i mirovoi poriadok v XXI veke* [A strong state: Governance and world order in the 21st century]. Moskva: AST: AST MOSKVA: KHRANITEL.
19. Castles F. G. (2009) *The social democratic image of society (Routledge revivals): A study of the achievements and origins of Scandinavian social democracy in comparative perspective*. London: Routledge Taylor & Francis Group.
20. Delaney C., Kaspin D. (2011) *Investigating culture: An experiential introduction to anthropology*. Oxford: Wiley-Blackwell.
21. Flockhart T. (2005) *Socializing democratic norms: The role of international organizations for the construction of Europe*. N.Y.: Palgrave Macmillan.
22. *Philosophy and politics: A commentary on the preface to Hegel's philosophy of right* (1987), Peperzak A. T. (ed.). Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
23. Porter B. N. (1993) *Images, power, and politics: Figurative aspects of Esarhaddon's Babylonian policy*. Philadelphia: American Philosophical Society.
24. Revel J. (2009) 'Identity, nature, life: Three biopolitical deconstructions', *Theory, Culture & Society* 26(6): 45–54.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

УДК 339

PRINCIPLES AND INSTRUMENTS OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL POLICY

ПРИНЦИПИ ТА ІНСТРУМЕНТИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

ПРИНЦИПЫ И ИНСТРУМЕНТЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

Anton S. Filipenko

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: anton_filipenko@ukr.net

Антон Сергійович Філіпенко

Доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: anton_filipenko@ukr.net

Антон Сергеевич Филипенко

Доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: anton_filipenko@ukr.net

Abstract. *The article analyses main principles and mechanism of international environmental policy of the different economic levels. Particularly is evaluated the role of United Nations, European Union and national states in framework of sustainable concept of economic development and Millennium development goals. Are used market-based instruments such as taxes, subsidies and certificates, quantitative methods of regulation; government spending on public goods, environmental investments (e.g. water pollution) and planning environmental education etc. Among the institutional instruments of the international environmental policy are first of all three types of international agreements depending of deploying of situation in global environment. The focus of main environmental problems, according to the OECD / Eurostat classification, include air pollution control, water management, solid waste management, soil remediation and purification, noise reduction and vibration, environmental research and development, environmental commitments and engineering, analytical services, data processing, analysis and evaluation, education, training, and information.*

Key words: *international environmental policy, sustainable development, principles, instruments, agreement, ecological goods.*

Анотація. *У статті аналізуються основні принципи та механізми міжнародної екологічної політики на різних економічних рівнях. Зокрема, досліджується роль Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та національних держав у контексті реалізації концепції сталого економічного розвитку, Цілей тисячоліття розвитку. Використано такі ринкові інструменти, як податки, субсидії, сертифікати, кількісні методи регулювання, державні витрати на соціальні товари,*

екологічні інвестиції (наприклад, забруднення води), планування екологічної освіти тощо. Серед інституційних інструментів міжнародної екологічної політики першочергове значення мають три типи міжнародних угод, зумовлених ситуацією у глобальному екологічному середовищі. Акцентується увага на головних екологічних проблемах, які, згідно з класифікацією ОЕСР та Євростату, включають у себе контроль за забрудненням повітря, управління водними ресурсами та відходами, очищення та відновлення земельних ресурсів, скорочення шуму і вібрацій, дослідження і розвиток екологічних питань, зобов'язання та інжиніринг з довкілля, аналітичні послуги, обробку даних, аналіз і оцінку, освіту, тренінги та інформацію.

Ключові слова: міжнародна екологічна політика, сталий розвиток, принципи, інструменти, угода, екологічні товари.

Анотація. обработка данных, анализ и оценку, образование, тренинги и информация. В статье анализируются принципы и механизмы международной экологической политики на различных экономических уровнях. В частности, исследуется роль Организации Объединенных Наций, Европейского Союза, национальных держав в контексте реализации концепции устойчивого развития, Целей тысячелетия развития. Используются такие рыночные инструменты, как налоги, субсидии, сертификаты, количественные методы регулирования, государственные расходы на социальные товары, экологические инвестиции (например, загрязнение воды), планирование экологического просвещения и др. Среди институциональных инструментов международной экологической политики приоритетное значение имеют три типа международных соглашений, подписываемых в зависимости от состояния глобального экологического пространства. Обращается внимание на главные экологические проблемы, которые согласно ОЭСР и Евростата, включают в себя контроль за загрязнением воздуха, управление водными ресурсами и отходами, очистку и возобновление земельных ресурсов, сокращение шума и вибраций, исследование и развитие экологических вопросов, обязательства и инжиниринг, аналитические услуги

Ключевые слова: международная экологическая политика, устойчивое развитие, принципы, инструменты, соглашение, экологические товары.

Current problems. Environmental policy is an integral part of sustainable economic development, and its principal aim is to meet the needs of the current generation without compromising the capabilities of future generations. The environment and its features constitute a significant factor in the present-day economic progress, giving a "greener" look to the international economic policy.

Environmental policy covers a variety of national and international laws and regulations on environmental protection, including those addressing the issues of air and water pollution, global warming, depletion of renewable and non-renewable natural resources, the disappearance of endangered species, destruction (loss) of the natural habitat, the use of genetically modified organisms (GMOs) [Smith, 2014: 215].

At the current stage, environmental policy gains a global dimension (for instance, the issues of climate change, biodiversity loss, etc.) and this international context determines its aims and objectives.

The Aim of the article is to describe the principles, mechanism and instruments of international environmental policy on national, geo-regional and global levels. Also is important to analyse institutional framework of the international environmental policy and criteria for policy evaluation. Particularly the major International Environmental Agreements have to consider.

Important research results. In 1992, the United Nations World Summit in Rio de Janeiro adopted Agenda 21 and the framework of the Convention on Climate Change. In

1997, quantitative goals were set in Kyoto (92 % reduction in GHG emissions by 2012 compared to 1990). In December 2011, at the United Nations Climate Conference in Durban, the road map for the Climate Change Agreement was developed and an agreement was reached to amend the Kyoto Protocol on new greenhouse gas emission reductions by 2017 or 2020. The Paris Climate Change Agreement was adopted in 2015 and ratified in 2016. In November 2016, Marrakesh, Morocco, hosted the 22nd Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change. Starting in 2020, the Global Climate Fund will allocate € 100 billion annually for climate conservation and protection projects. At the same time, the US President Donald Trump decides on the country's withdrawal from Paris Climate Agreement.

The EU principles of environmental policy and its main objectives are formulated in the European Strategy for Sustainable Development of 2006 and in the new Europe 2020 Strategy. The overall objectives of sustainable growth, efficient and sustainable use of resources, and the development of a competitive low carbon economy are complemented by a number of environmental measures (emission reductions, biodiversity, the development of new, environmentally sound technologies), the creation of effective intellectual networks, the improvement of conditions for small and medium-sized businesses, and changes in consumer behavior.

Environmental policy rests on the following principles:

The polluter pays principle. In accordance with this principle, the polluter is always responsible for the cause of the damage (e.g. road tolls).

The equity principle. It applies in case when the polluter pays principle cannot be imposed. Similarly, the state or local community charges for damage to the environment (e.g. the destruction of the ozone layer).

The precautionary principle. This principle implies taking preventive measures, thus avoiding further damage (e.g., reforestation following the damage caused by an avalanche).

The participation principle. This is approach where the responsibility of the parties stems from design and implementation of common environmental policies (e.g. the environmental education).

These principles are implemented through appropriate instruments that combine environmental and economic efficiency.

Pigovian tax. This principle refers to taxes caused by the difference between the respective private and public (social) costs. Thus, the said tax applies in individual cases related to the endamage of the environment, and only in a socially justified and socially weighted expression. Its main challenge consists in the identification and monetary assessment of environmental damage. Large amount of information is required to measure the degree of damage, its spatial and temporal framework, which will then determine the appropriate tax rate.

Principle of negotiation. This approach stems from the lack of accurate definition of environmental property rights. Due to unclear distribution of environmental rights of polluters and victims, the negotiations help them reach a certain socially acceptable level of pollution. The state's obligation here is to create and secure a viable negotiation and legal system. However, it is worth noting that the negotiations may also encompass operating costs, information, and strategic behavior, which may ultimately lead to a prisoner's dilemma.

Principle of legal liability. According to this approach, the polluter will be forced to pay damages. This entails additional public spending. Unlike the similar principle of the Pigovian tax, this principle depends on the nature of the liability (a debt obligation that arises only when the terms of the obligation are violated or the strict liability, in which all subsequent losses must be paid) and the degree, to which social costs are taken into account separately. In addition, additional public expenditures are needed to ensure the functioning of the state institution. On the one hand, damage can often not be measured accurately, and thus it is not possible to ensure recovery of damage from the polluter. On the other hand, the risk of

contamination can lead to insufficient use of environmental resources [Kronberger/Hofer, 2012: 195].

Overall, the main instruments of environmental policy include regulatory frameworks, taxes, subsidies, tradable permits, voluntary approaches, and information-based incentives [OECD Environmental Outlook to 2030, 2008: 434-435]. They are used in various combinations in order to ensure the highest environmental impact and optimal cost-effectiveness.

Thus, the principles and mechanisms of environmental policy comprise the following components:

- a regulatory framework that determines what is allowed and what is prohibited in the context of environmental protection;
- market-based instruments such as taxes, subsidies and certificates that intervene with price or quantitative methods of regulation;
- public spending on public goods, such as environmental investments (e.g. water pollution) and planning (e.g. greening);
- environmental education, i.e. dissemination of information, provision of consultations and trainings.

Since environmental policy is a global challenge in many areas (for example, climate change, biodiversity loss, depletion of the ozone layer, etc.), international conventions and institutions regulating these issues are important and necessary. Environment is an extremely heterogeneous and complex systemic structure that requires the development and implementation of large and diverse environmental projects with the participation of various stakeholders.

Agenda 21 clearly demonstrated some of the major difficulties and obstacles to the implementation of environmental initiatives. The United Nations organized the World Summit known as Earth Summit in 1992 in Rio (Brazil) to address these key issues with the largest number of participants. Several thousand people attended the summit - including numerous representatives from various NGOs. As a result, a political and environmental action plan and the Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) were adopted. In 2002, the World Summit on Sustainable Development held in Johannesburg, saw the quantitative targets first used for the first time (e.g. a halving of the proportion of people without access to clean water and sanitation).

The United Nations Climate Change Conference is another central global initiative, held annually. New priority objectives as well as targets for emission reduction were negotiated within the framework of the Convention on Climate Change. At the flagship conference in Kyoto in 1997, the Kyoto Protocol (in force since 16/02/2005) was developed with a commitment to reduce greenhouse gas emissions (in the EU, the overall decline in average values between 2008 and 2012 corresponds to 92% compared to 1990).

The main tools for implementing the provisions of the Kyoto Protocol are, on the one hand, tradable emission quotas provided that they are introduced between countries, and, on the other hand, countries that implement emission-reduction projects in other countries (either through 'Joint Implementation' in countries that have commitments for emission reductions, or through the 'Clean Development Mechanism' in the developing countries) earn credits for retained emissions (Table 1).

Agreement, known as the successor to the Kyoto Protocol approved at a conference in Copenhagen in 2009, aims at limiting the effects of global warming. Even greater results have been achieved due to the goals set out in the section of the UN Climate Conference held in December 2011 in Durban, along with the Road Map for the Climate Agreement, the key agreement on the extension of the Kyoto Protocol and other provisions on the Global Climate Fund.

Table 1

Fragment from the Kyoto Protocol on National Emissions Trading

Distribution of emissions reductions by EU member countries, %		
Luxembourg: -28	Italy: -6,5	Spain: +15
Denmark: -21	France: +/-0	Greece: +25
Germany: -21	Sweden: +4	Portugal: +27
Austria: -13	Ireland: +13	

Source: [Kronberger/Hofer, 2012: 203]

The Kyoto Protocol was fundamentally a market-based instrument, i.e. a certificate (tradable property right), effective in the field of environmental policy. However, its ultimate goal, a significant reduction in emissions, was not achieved. Not all industries and not all CO₂ productions have been integrated into emissions trading. The environmental policy toolkit was used in the European Semester as well as in the national reform programs. One should also mention the initiative on a unified European System of Environmental Information (EUEI) proposed in February 2008. It also includes the Geospatial and Global Environment and Security Monitoring and integrates them with the Global Earth Observation System of Systems (GEOSS).

The established institutions and measures they propose are aimed at improving environmental policy-making. However, their real impact will be assessed much later.

In recent years, especially at the European level and in the frameworks of OECD, the term *eco-innovation* is used to refer to the technological advancement in the field of environmental technology, which is a key element that opens the way to establishing a balance between economic growth and environmental burden.

Institutional framework of the international environmental policy

The efforts of international community in the area of environmental protection traditionally cover two main periods: the first period lasted from 1960 to 1990; the second period started in 1990 and continues to the present days.

There are three types of international environmental agreements. The first type concerned the protection of deserts and wildlife and covered such agreements as the Pacific Fur Agreement (1911) and the International Convention on the Regulation of Whaling (1946). The second type of agreement was aimed at regulating marine pollution and was embodied in the International Convention for the Prevention of Oil Pollution from the Sea (1954) and the Convention on the High Seas (1958). The third category of environmental agreements comprised agreements limiting the proliferation of nuclear weapons, which were enshrined in the Antarctic Treaty (1959) and the Treaty on the Prohibition of Testing of Nuclear Weapons in the Atmosphere, Outer Space and Underwater (1963). These treaties were important, but they were not part of an integrated environmental protection system.

In the early 1970s, the OECD countries approved the principles of payments for pollution, which concerned exclusively domestic pollution. These principles stipulate that the polluter shall reimburse the cost of pollution-reduction measures. In connection with the overly general nature of these principles and the development of transboundary pollution, the United Nations has recommended the adoption of multilateral compensation principles.

The first major UN conference on human rights issues (UNSEGE) was held in Stockholm in 1972. Following the conference, the Stockholm Declaration adopted 26 principles, an action plan containing 109 recommendations, and established the United Nations Environment Program (UNEP).

The United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) was the result of the decisions taken by the Rio Summit in Rio de Janeiro (1992).

The WTO Ministerial Conference, held in Doha in November 2001, called for the preparation of multilateral environmental agreements¹. [Lee, 2012: 343]. It referred to the harmonization of principles, norms, rules and obligations of the WTO and corresponding provisions, stipulated in multilateral agreements on the environment. In particular, it concerned the Convention on Biological Diversity, the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, the Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal, and the United Nations Framework Convention on Climate Change. Due to the presence of certain differences and conflicting positions in multilateral agreements and WTO agreements related to trade and the environment, a decision was taken to establish an advisory mechanism in the WTO with a view to reconciling the positions among countries.

Two WTO environmental protection instruments regulate environmental issues, as well as human and animal and plant life and health. This is the Agreement on Technical Barriers to Trade and the Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures.

Agreement on Application of Sanitary and Phytosanitary Measures is devoted to the protection of humans, animals and plants from the risks to their lives and health, including the risks of additives, contamination or food toxins.

The Agreement on Technical Barriers to Trade refers to voluntary and mandatory standards for products that are not defined as sanitary or phytosanitary measures under the previous Agreement [Lee, 2012: 348-349]. Table 2 gives an overview of the main international environmental conventions.

Table 2

Major International Environmental Agreements

Name of agreement	Date of signing	Date of coming into force	Web address
International Convention on the Regulation of Whaling	1946	1948	www.iwcoffice.org
Convention on Wetlands of International Importance, primarily as a Waterfowl Habitat (Ramsar Convention)	1971	1975	www.ramsar.org
Convention on the Prevention of Marine Pollution by Waste and Other Materials (London Convention)	1972	1975	www.imo.org
Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES)	1973	1975	www.cites.org
Convention on the Conservation of Antarctic Marine Living Resources	1980	1982	www.ccamlr.org
Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	1987	1989	www.ozone.unep.org
Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal	1989	1992	www.basel.int
Convention on Biological Diversity	1992	1993	www.cbd.int
United Nations Convention on the Law of the Sea (LOS)	1982	1994	www.un.org/Depts/los
UN Convention to Combat Desertification	1994	1996	www.unccd.int

in Those Countries Experiencing Serious Drought and / or Desertification, Particularly in Africa			
Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (POPs)	2001	2004	www.chem.unep.ch/pops
Kyoto Protocol to the UN Framework Convention on Climate Change	1998	2005	www.unfccc.int

Source: [Dauvergne, 2011:460]

The International Organization for Standardization has developed fourteen thousand voluntary environmental standards series that have adopted by consensus of 148 countries and 154,600 firms.

The Global Environment Facility (GEF) was established as a pilot project on the eve of the Conference on Environment and Development in 1991. It acquired its permanent status in 1994 after three institutions, the World Bank, the United Nations Development Program and the United Nations Environment Program, officially founded it. The GEF Board consists of 14 donor countries and 18 recipient countries. The Facility is open to non-governmental organizations. It finances global environmental programs, mainly in developing countries, including depletion of the ozone layer, biodiversity, climate change and persistent organic pollutants. GEF contributes to the implementation of almost 2,500 projects in 165 countries. The total amount of grants in 2009 exceeded \$ 8.6 billion.

As mentioned above, the issue of environmental protection in the work of the WTO is of prime importance. In particular, regulations on environmental issues have been included in the WTO Agreement on Technical Barriers to Trade and Agreement on Sanitary and Phytosanitary measures. These measures protect the life and health of humans, animals and plant life from the growing risks associated with 'pests and diseases' or with 'additives, contaminants, toxins or disease-vector organisms'. In addition, the Agreement on Technical Barriers to Trade includes measures on genetically modified organisms, the prevention of potential threats to biodiversity from genetically modified plants and seeds. The WTO Trade and Environment Committee also explores the interaction between the various environmental rules formulated by the WTO to eliminate contradictions and duplication.

Particular attention is paid to the relationship between multilateral environmental agreements (MEAs) containing trade restrictions. To this end, coordination and cooperation between the WTO Secretariat and international environmental organizations, in particular UNEP, is being implemented.

Discussions on the problem of trade in environmental services were launched during the Uruguay Round of the GATT, when 38 WTO member countries undertook individual sewage obligations (29 items), sanitary and related services (30 items) and some other segments of environmental services.

The negotiation process for the trade in services began in January 2000 and continued in November 2001 within the Doha Round. The central negotiating body is the WTO Council on Trade in Services. The main environmental services, according to the OECD / Eurostat classification, include air pollution control, water management, solid waste management, soil remediation and purification, noise reduction and vibration, environmental research and development, environmental commitments and engineering, analytical services, data processing, analysis and evaluation, education, training, and information. However, the lack of an internationally recognized list of environmental services, as well as a similar list of environmental goods, hinders the process of regulating trade in environmental services. The controversial nature of the negotiation process for the classification of environmental goods is presented schematically in Fig. 1.

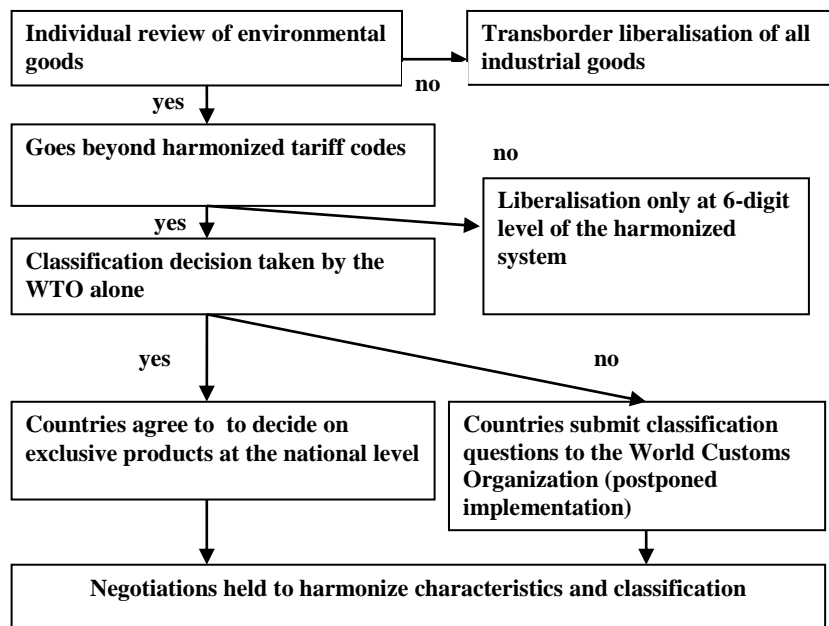

Fig. 1. Negotiations on environmental goods: the classification issue
Source: [Steenblik, 2006:85]

The unresolved issue of classification of environmental goods complicates trade and economic relations between countries, endangers operations of companies with green profile, and may harm the environment and health of people. Consequently, there is a need to consider these problems when developing and applying adequate instruments of international environmental policy.

References.

1. Dauvergne P. (2011). Globalization and the Environment in: Global Political Economy / ed. by J. Ravenhill. – Oxford University Press.
2. Kronberger R., Hofer R. (2012) Österreichische Wirtschaftspolitik. Eine anwendungsorientierte Einführung. – Wien.
3. Lee E.S. (2012) World Trade Regulations. International Trade under the WTO mechanism. – Berlin-Heidelberg.
4. OECD Environmental Outlook to 2030 (2008). – Paris.
5. Smith P.J. (2014) Global Trade Policy: Questions and Answers. – Singapore, 2014.
6. Steenblik R(2006) Liberalising Trade in “Environmental goods”: Some Practical Considerations in: Trade that Benefits the Environment and Development.- OECD, Paris.

УДК 339.92(075.8)

МІЖНАРОДНЕ ВИРОБНИЦТВО БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

INTERNATIONAL PRODUCTION OF MULTINATIONAL ENTERPRISES

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРОИЗВОДСТВО МНОГОНАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Рогач О.І.

Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: alex_rogach@ukr.net

Rogach O.

Doctor of Science, Professor, Head of the International Finance Department of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: alex_rogach@ukr.net

Рогач А.И.

Доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой международных финансов Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: alex_rogach@ukr.net

Анотація. В статті аналізується сутність та масштаби міжнародного виробництва багатонаціональних підприємств (БНП). Розглядаються питання методології та термінології визначення багатонаціональних підприємств, еволюція поглядів у світовій та вітчизняній економічній літературі з цього питання. Обґрунтовується, що поняття багатонаціональності є ключовою ознакою сучасних міжнародних фірм, головною рисою процесу створення вартості в їх глобальних ланцюжках та однією із найважливіших конкурентних переваг цих фірм над національними компаніями. Показаний розвиток теорії фрагментації міжнародного виробництва та термінології глобальних ланцюжків створення вартості, розкрито роль багатонаціональних фірм у світовому господарстві, теоретичні макроекономічні оцінки наслідків участі країн у процесах фрагментації міжнародного виробництва. Розкрито сучасні тенденції збільшення міжнародного виробництва, показано особливості динаміки припливу нових щорічних прямих іноземних інвестицій та інших показників міжнародного виробництва багатонаціональних підприємств. Аргументовано висновок, що причинами такої різної динаміки є особливості фінансування зарубіжних філіалів БНП після світової фінансової кризи та розвиток мережевих аутсорсингових механізмів екстерналізації міжнародного виробництва.

Ключові слова: багатонаціональні підприємства, фрагментація міжнародного виробництва, прямі іноземні інвестиції, глобальні ланцюжки створення вартості.

Abstract. The article analyzes the essence and scale of multinational enterprises (MNEs) international production. The questions of methodology and terminology of MNEs definition, evolution of views as well as the main approaches on this issue in the world and domestic economic literature are considered. It is argued that the concept of multinationality is a key attribute of modern international firms, the main feature of creating value process in their global chains and one of the most important competitive advantages of these firms over national companies. The development of the international production fragmentation theory and the terminology of global value chains is shown, as well as theoretical macroeconomic

assessments of fragmentation and global value chains on the participating countries. Also paper shows the role of multinational firms in the world economy, modern tendencies of international production, dynamics of new annual foreign direct investments inflow and other indicators of the international production of multinational enterprises. It is argued that the reasons for a different trends of such indicators dynamics are the peculiarities of MNEs foreign affiliates financial mechanism after the global financial crisis and the development of network outsourcing mechanisms for the externalization of international production.

Key words: *multinational enterprises, international production fragmentation, foreign direct investment, global value chains.*

Аннотация. *В статье анализируется сущность и масштабы международного производства многонациональных предприятий (МНП). Рассматриваются вопросы методологии и терминологии определения многонациональных предприятий, эволюция взглядов в мировой и отечественной экономической литературе по этому вопросу. Обосновывается, что понятие многонациональности является ключевым признаком современных международных фирм, главной чертой процесса создания стоимости в их глобальных цепочках и одним из важнейших конкурентных преимуществ этих фирм над национальными компаниями. Показаны развитие теории фрагментации международного производства и терминологии глобальных цепочек создания стоимости, теоретические макроэкономические оценки последствий участия стран в процессах фрагментации международного производства. Раскрыты роль многонациональных компаний в мировом хозяйстве, современные тенденции увеличения международного производства, особенности динамики притока новых ежегодных прямых иностранных инвестиций и других показателей международного производства многонациональных предприятий. Аргументирован вывод, что причинами такой разной динамики являются особенности финансирования зарубежных филиалов БНП после мирового финансового кризиса и развитие сетевых аутсорсинговых механизмов экстернализации международного производства.*

Ключевые слова: *многонациональные предприятия, фрагментация международного производства, прямые иностранные инвестиции, глобальные цепочки создания стоимости.*

Постановка проблеми. Міжнародне виробництво багатонаціональних фірм (БНП) набуло глобального масштабу. Воно охоплює практично всі країни світу і поширюється на нові галузі та сфери діяльності. Провідні багатонаціональні фірми виступають організаторами та координаторами глобальних ланцюжків створення вартості (ГЛСВ), куди включають не тільки власні філії, а й численних партнерів-субпідрядників.

В економічній літературі використовуються різні терміни для позначення таких міжнародних компаній, що вимагає узагальнення та уніфікації методологічних підходів до їх визначення. Це також обумовлено новими явищами у сучасній інтернаціоналізації капіталу та виробництва, наприклад, розвитком нових організаційних та інституційних систем міжнародного виробництва, переходом більшості БНП до мережевих каналів створення знань, фрагментацією виробництва, появою малих і середніх БНП, що надзвичайно швидко інтернаціоналізуються. З огляду на це, важливим етапом розвитку сучасної теорії багатонаціональних фірм стала поява декількох течій економічних досліджень, що охоплюють питання фрагментації міжнародного виробництва та особливостей організації та управління мережевими системами міжнародного виробництва.

Мета статті. Показати еволюцію термінології міжнародних підприємств, причини вживання таких понять як «транснаціональна корпорація» та «багатонаціональне підприємство». Розкрити особливості новітніх підходів до

вивчення сутності БНП, зокрема фрагментації їх міжнародного виробництва та організації глобальних ланцюжків створення вартості. Виявити особливості сучасної динаміки міжнародного виробництва та пояснити процеси уповільнення припливу нових щорічних ПІ та розвитку ГЛСВ.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиріч, як зарубіжна, так і вітчизняна література поповнилися значною кількістю змістовних досліджень теоретичних аспектів міжнародного виробництва, вивозу капіталу, інтернаціоналізації виробничо-інвестиційної діяльності корпорацій. Разом з тим, складність і багатогранність багатонаціональних фірм, динамічність і модифікація багатьох сторін їх діяльності обумовили різні теоретичні підходи до аналізу їх сутності.

В світовій економічній літературі зустрічаються декілька термінів для позначення компаній, що мають міжнародне виробництво на основі прямих іноземних інвестицій (*багатонаціональні, міжнародні, транснаціональні, глобальні, наднаціональні, супернаціональні, інтернаціональні і т.д*). Такі компанії зареєстровані в одній країні, але здійснюють виробництво та інші ділові операції в інших країнах.

Піонерні роботи С.Гаймера започаткували в 60 – 70-ті роки ХХ ст. дослідження ПІ як нового спеціального напрямку економічної теорії. С.Гаймер одним з перших звернув увагу на необхідність розрізняти прямі іноземні інвестиції від портфельних, базуючись на критерії прямого контролю над зарубіжними активами. Він назвав фірми, що мають дочірні підприємства за кордоном, багатонаціональними компаніями [1, с.23-50]. Аналогічну термінологію використовував Ч.Кіндлбергер, якій в своїй теорії «монополістичних переваг» розвинув і посилив аргументи теорії ринкової влади С. Гаймера [2]. Ще одну ранню теорію інтернаціоналізації виробництва та вивозу капіталу розвивав Р.Вернон [3, с.190-207]. Хоча найбільш інтернаціоналізовану групу міжнародних фірм цей дослідник називав глобальними компаніями, в цілому він остаточно закріпив назву багатонаціональних підприємств за фірмами, що здійснюють зарубіжні прямі інвестиції [4, с.256-258].

Термінологія компаній, що здійснюють міжнародне виробництво

Історично в 1980-1990-ті роки у вітчизняній літературі склалася думка, що за приналежністю капіталу, компанії, які здійснюють міжнародне виробництво, можна поділити на 2 види: транснаціональні корпорації та багатонаціональні корпорації. При цьому вважалося, що між ними існують певні відміни, тому доцільно виокремлювати ці два типи міжнародних фірм.

Вважалося, що транснаціональні компанії – національні по капіталу та контролю, але міжнародні за сферою операцій. Вони мають зарубіжні активи, що виникли на базі ПІ. Хоча такі корпорації мають всесвітню мережу філій, їх материнська компанія належить капіталу однієї країни. Позначення “транснаціональний” саме і підкреслювало зв’язок корпорації з капіталом конкретної нації.

Щоб обґрунтувати доцільність такого поділу, наголошувалося, що багатонаціональні компанії, на відміну від транснаціональних, контролюються капіталом двох або більше країн. Вони також мають глобальну мережу філій, але до того ж мають міжнародне розосередження акціонерного капіталу. Прикладом багатонаціональних компаній можуть бути англо-голландські компанії “Роял Датч/Шел” та “Юнілевер”, німецько-бельгійська “Агра-Геварт”, англо-італійська “Данлоп-Пірееллі”, англо-американсько-канадська “Інтернешнл Нікл К^о” і т.п.

На користь вище зазначеного поділу назв компаній часто вказувалось те, що більшість сучасних корпорацій, що мають зарубіжні філії, є за контролем однонаціональні (американські, британські, японські і т.п.), тобто мають форму БНП. Кількість же багатонаціональних корпорацій достатньо невелика. Це обумовлено тим, що об’єднання капіталів різних країн для організації глобально функціонуючої

корпорації – справа досить складна. Тут часто виникають проблеми, пов'язані з різними юрисдикціями, політикою урядів, подвійним оподаткуванням і т.п.

В перших фундаментальних дослідженнях експертів ООН, що з'явилися в 70-х роках ХХ ст., всі компанії, що здійснювали міжнародне виробництво, називалися багатонаціональними (Multinational Corporations), або скорочено БНК (англ. – MNC). Але в подальшому, багаточисельні огляди та дослідження експертів ООН почали вживати тільки одне термінологічне позначення – транснаціональна корпорація (Transnational Corporation) – скорочено ТНК. Формально зміна цієї назви була викликана проханням групи латиноамериканських країн (групи Андського пакту), що створювали спільні, так звані “багатонаціональні” фірми згідно з програмою інтеграційних заходів Андського пакту і не хотіли, щоб такі компанії плутали з міжнародними корпораціями промислово-розвинутих країн.

Разом з тим, на думку експертів ООН, нова назва більш точно, конкретно відображала головну особливість компаній, що здійснювали ПП та міжнародне виробництво: перенесення бізнесу за національні кордони своїх домашніх країн. Відтоді позначення ТНК (TNC) стало вживатися в офіційних виданнях ООН, зокрема ЮНКТАД, його використовував найбільш авторитетний міжнародний аналітичний та статистичний огляд із проблем ПП World Investment Report протягом майже тридцяти років.

Але теоретичні дослідження сутності, причин появи міжнародних фірм не довели вагомі аргументи для поділу їх на транснаціональні та багатонаціональні компанії. Навпаки, практично всі школи економічних досліджень теорії міжнародного підприємства робили висновок про однотипність якісних рис цих фірм. Тому практично всі фундаментальні теорії міжнародних фірм продовжили вживати термін багатонаціональні компанії (підприємства, фірми, корпорації).

Практика міжнародного бізнесу та надзвичайно високі темпи процесу інтернаціоналізації фірм в останні десятиліття також поставили під сумнів доцільність вище наведеної типології міжнародних компаній. З 80-х років ХХ ст. переважна частина ПП часто набувала форму злиттів та поглинань, що значно ускладнювало національну ідентифікацію міжнародної фірми. В результаті цього взаємне переплетення капіталу набуло небачених раніше розмірів. Воно супроводжується обміном акцій між компаніями, що об'єднуються, або створенням спільних компаній, які виконують функції оперативних холдингів, та, як правило, доповнюється “пакетом угод” про спільне використання виробничих потужностей філій, координацію наукових розробок та розподіл ринків збуту. Транскордонні злиття виступають сьогодні, таким чином, одним із головних шляхів створення багатонаціональних компаній. Саме так, наприклад, були створені багатонаціональні корпорації DaimlerChrysler, або ABInBev, що об'єднали відомі БНП США, ФРН, Бельгії.

В умовах глобалізації світової економіки все більше корпорацій продають свої акції на міжнародних фондових біржах (стратегія так званої глобальної емісії). Зростаюча інтеграція міжнародних фінансових ринків значно посилює тенденцію розмиття національної приналежності. Такі міжнародні корпорації, як Sony, Toyota Motor, Fiat, KLM, British Petroleum, Daimler продають свої акції на Нью Йоркській фондовій біржі. В той же час акції американських корпорацій IBM, General Motors та інших входять в лістинг Лондонської, Брюссельської, Паризької, Франкфуртської фондових бірж. Транскордонний лістинг ще більше ускладнює визначення національної «прописки» корпорацій. Власниками цих акцій стають резиденти різних країн.

Інтернаціоналізація середніх та малих фірм, розповсюдження глобальних стартапів дали поштовх новому феномену, якій отримав назву «народжені глобальними», або «міжнародні нові підприємства». Це явище надавало додаткові аргументи

відмовитись від колишньої класифікації ТНК та БНК та застосовувати більш нейтральну «усереднену» дефініцію цих фірм.

Нарешті, переважна частина сучасних теоретичних досліджень міжнародних підприємств та емпіричних тестів їх зарубіжної діяльності показала що саме «багатонаціональність», тобто приналежність до багатьох країн, а не «транснаціональність, тобто експансія через національні кордони, є однією із головних переваг цих підприємств над їх чисто національними конкурентами. Така багатонаціональність створює якісно нові риси конкурентних переваг БНП – від глобальних джерел аутсорсингу знань та інновацій та зв'язків із мережами клієнтів та споживачів різних країн до інтернаціональних крос-культурних команд менеджерів. Тому визначення таких підприємств саме *багатонаціональними* дозволяє побачити та більш повно відобразити сучасні ключові переваги таких фірм.

Зважаючи на всі ці аргументи та тенденції, експерти ЮНКТАД із прямих іноземних інвестицій та міжнародних фірм вирішили надалі використовувати в офіційних публікаціях цієї організації термін *багатонаціональні підприємства* [5, с.18]. Головний акцент в цій назві робиться на саме на багатонаціональності, а не однонаціональності фірм.

Таким чином, хоча і досі в навчальній та науковій літературі можна зустріти різні назви фірм, що здійснюють міжнародне виробництво на основі ПП, ми вважаємо доцільним вживати термін БНП як загальний синонім міжнародних корпорацій.

Фрагментація міжнародного виробництва

В останні двадцять років відбуваються значні зміни в міжнародному виробництві багатонаціональних підприємств. Ці зміни стосуються як організації створення вартості, так і форм контролю над цим процесом [6, с. 224-225]. Вони охоплюють виробничу, інституційну та організаційну структуру БНП, які організують своє виробництво у вигляді глобальних вартісних мереж (Global value chains – GVC).

Відбувається подрібнення процесу створення вартості і виділення все більш вузьких функціональних стадій, сегментів міжнародного виробництва товарів та послуг. Такі зміни глобальної діяльності БНП отримали в економічній літературі назву фрагментація міжнародного виробництва [7, с. 1979-1980]. Така «тонка нарізка» міжнародного виробництва БНП спочатку охопила електроніку, ІТ індустрію, електротехнічну та автомобільну галузі. Згодом фрагментація почала розповсюджуватися і на інші сектори виробництва товарів та послуг, наприклад, хімічну, фармацевтичну, машинобудівну промисловість, сектор бізнес послуг та фінансового сервісу.

Сьогодні в глобальні ланцюги створення вартості (ГЛСВ) БНП втягнуті сотні тисяч фірм майже всіх країн світу. Деякі країни вже відчули значний вплив фрагментації міжнародного виробництва. Вони отримали додаткові переваги та розвинули свій експортний потенціал. Інші країни тільки почали активно включатися в мережі виробництва багатонаціональних підприємств, а деякі відчувають значні складнощі участі в цьому процесі.

Поняття фрагментації виробництва введено в науковий обіг Рональдом Джонсом та Генріхом Кежковським в 1990 році [4, с. 32-34]. Хоча ці автори не розробили формальну теорію, вони вперше обґрунтували модель фрагментації, в якій різні «виробничі блоки» були пов'язані із сектором послуг (особливо в сфері транспорту, зв'язку та інформаційних технологій). Відповідні сектори послуг необхідні для координації або об'єднання сегментів виробничої діяльності, які розташовуються в різних місцях. Ключовою ідеєю гіпотези фрагментації Джонса та Кежковского було те, що загальні витрати координованих численних видів діяльності у різних пунктах низько-витратного виробництва будуть нижчими, ніж загальні витрати інтегрованого (об'єданого) виробництва в одному місці.

Термін вартісний ланцюжок (value chain) був вперше запропонований М. Портером в його книзі «Конкурентна перевага: досягнення та утримання високого результату» (1985) [9]. Будь-яка фірма не є безсистемним зосередженням обладнання, людей, ресурсів. Вона будується на послідовності та системності певних стадій діяльності. Кожна стадія створює свою вартість (цінність), яка включається в загальну вартість продукту (послуги). Така систематична та послідовна діяльність дозволяє фірмі створювати товари та послуги, які корисні споживачам. Здатність фірми ефективно організувати такі стадії створення вартості, координувати їх та управляти ними є однією із її важливих конкурентних переваг. Всі ці види діяльності фірми складають так званий вартісний ланцюжок (ланцюжок цінностей).

Вартісний ланцюжок за Портером – це сукупність заходів, які організація проводить для створення вартості (цінності) для своїх клієнтів. Цей вчений запропонував загальну модель такого ланцюжка, яка включає базові елементи типової бізнес діяльності та зв'язок між ними. Портер відзначає, що вартісні ланцюжки в одній галузі мають однакову структуру, проте у основних конкурентів вони, як правило, мають відмінні риси. Такі відмінності стосуються диференціації продуктів, використання різних типів напівфабрикатів, географічного розташування виробничих операцій та каналів дистрибуції. Цей вчений називає такі відмінності «ключовим джерелом конкурентної переваги», а саму діяльність фірм по створенню вартості – «дискретними будівельними блоками» їх конкурентної сили.

На початку 1990-х років Гаррі Джереффі та інші вчені розробили підхід, який називався «глобальні товарні ланцюжки». Він пов'язав концепцію ланцюжків створення доданої вартості із глобальною організацією галузей промисловості і став основою нової школи досліджень даної проблематики. Цей напрям економічних публікацій також підкреслював важливість транскордонної координації діяльності фірми і все більше значення нових глобальних покупців, як головних рушійних сил формування фрагментованих мереж міжнародного виробництва [10, с. 47-61].

Згодом Гаррі Джереффі, Тімоті Стерджен, Джон Гампрі, Джон Лі та їх послідовники розвинули інституціональну та управлінську течію дослідження фрагментації міжнародного виробництва [11, с. 80-95]. В центр свого аналізу ці вчені поставили не розробку моделей торгівлі за завданнями, а вивчення структури фрагментованого міжнародного виробництва, ролі його учасників та особливостей процесу координації та управління в глобальних ланцюжках створення вартості БНП.

Хоча перші публікації з проблем фрагментації виробництва та вартісних ланцюжків появилися в 1990-ті роки, надалі корисний теоретичний аналіз формування глобальних ланцюжків створення вартості дали праці П. Антраша, Л. Гарікано, Е.Россі-Гансберга [12, с. 32-33]. Так, Гроссман та Россі-Гансберг запропонували термін «торгівлі за завданнями» («trade in task»), що характеризує розподіл виробничих функцій на окремі фрагменти, та зробили модель фрагментованого виробництва, де кожна країна виконує одну функцію в виробництві та продажі товару [13, с. 594-597]. У.Кохлер та Г.Егер досліджували теоретичні аспекти офшорингової торгівлі між країнами із різним забезпеченням факторами виробництва [14, с. 794-795; 15, с. 190]. Важливим питанням також було вивчення розподілу вигод від фрагментації, особливо між промислово розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. Цей напрям досліджень розвинули представники міжнародної політичної економії Р.Болдуїн, Ф.Роберт-Нікуд [16].

Мікроекономічні підходи до дослідження ГЛСВ передбачали вивчення структури обміну товарами між її учасниками, архітектури зв'язків між головними компаніями-флагманами та субпідрядними виконавцями окремих робіт [17, с. 2-10]. Було доведено, що вертикальна інтеграція посилює внутріфірмову торгівлю проміжними продуктами та обумовлює коопераційні потоки товарів в глобальних ланцюжках. Як зазначили К.

ДеБеккер та С. Міродот, ці потоки мають різну траєкторію, так звані upstream і downstream, і різний вплив на створення нової вартості [18, с. 2-5].

Особливу важливість набувають питання методології дослідження глобальних ланцюжків вартості, підрахунку внутрішньої та іноземної доданої вартості. Цим питанням присвячені останні публікації експертів ЮНКТАД та багатьох інших дослідників глобальних ланцюжків створення вартості БНП [19]. Вважається, що чим більшим є показник іноземної доданої вартості, тим в більшій мірі країна втягнута у глобальні ланцюжки багатонаціональних підприємств.

Масштаби та динаміка міжнародного виробництва

За останні десятиріччя міжнародне виробництво багатонаціональних продовжує зростати. Хоча міжнародна статистика не надає точних даних щодо кількості цих компаній, за оцінками, чисельність материнських БНП давно перевищила поріг 100000, а кількість їх зарубіжних філіалів оцінюється більш ніж 1млн. одиниць. Питома вага валової продукції багатонаціональних фірм в світовому ВВП сягає 25%, світовій торгівлі 65%.

Співвідношення продаж зарубіжних філіалів БНП до світового ВВП склало в 2016 році 50%. На ці підрозділи багатонаціональних фірм припадає 33% світового експорту. Приблизно половина обсягу торгівлі БНП відбувається між батьківськими компаніями та зарубіжними філіями, або між останніми. На багатонаціональні компанії припадає 80 % світових науково-дослідних робіт. До 9/10 руху технології між США, Німеччиною, Японією набуває форми внутрішньо фірмових технологічних трансфертів.

Виробництво доданої вартості, що контролюють та організують багатонаціональні підприємства, можна характеризувати багатьма кількісними показниками. Найчастіше в економічній літературі для цього використовують дані щорічних припливів прямих іноземних інвестицій та їх кумулятивної, накопиченої величини, обсяги активів та продажів іноземних філій БНП. Особливо важливе значення мають також дані обсягу нової створеної вартості зарубіжних підприємств, їх прибутки та кількість працюючих. Щодо цих показників, то в останні двадцять років спостерігалися різні тенденції їх динаміки.

Приплив ПІІ носив виразно циклічний характер, підтверджуючи наявність хвиль значного зростання (інвестиційний бум) та періодів слабкої динаміки або скорочення обсягів щорічних нових інвестицій. Умовно можна виокремити два періоди зростання ПІІ: перший, з 2002 року по 2007 рік; другий – з 2009 по 2015 рік [20, с. 2].

Хоча за останніми уточненими даними в 2015 році був перевищений пік попереднього припливу ПІІ (1,92 трлн дол. проти 1,8 трлн дол. в 2007 році), вони відрізнялись за темпами припливу нових ПІІ [20, с. 184]. З 2002 року і до початку світової фінансової кризи відбувалося надзвичайно сильне зростання ПІІ. Після падіння припливу ПІІ під час світової економічної кризи з 2009 року темпи зростання стали набагато меншими. В окремі роки обсяги припливу нових ПІІ були майже однаковими або навіть меншими ніж у попередньому році.

З 2016 року, в супереч очікуванням, почалось скорочення темпів та обсягів припливу нових ПІІ, що засвідчило кінець другого циклу їх зростання в ХХІ ст. Особливо відчутно падіння нових обсягів припливу ПІІ відбулось в 2017 році (майже на 500 млрд дол. порівняно із 2015 роком). Падіння ПІІ на 23% (до 2016 року) було несподівано сильним з огляду на позитивні макроекономічні показники світової економічної динаміки в 2017 році [20, с. 2].

Експерти ЮНКТАД пояснюють таке падіння двома причинами:

- 1) процесами реструктуризації капіталу багатонаціональних підприємств (накопичення значних обсягів нерозподілених прибутків, утримання від нових інвестицій в очікуванні податкової реформи у США);

- 2) наслідками майже десятирічного падіння норми прибутку на інвестиції, що спостерігається після світової фінансової кризи.

На відміну від ПП, інші показники динаміки міжнародного виробництва за останні двадцять років свідчили про неухильне розширення глобальних виробничих мережевих систем БНП. (див. табл. 1)

Таблиця 1

Масштаби та динаміка міжнародного виробництва (млрд. дол.)

Показники	1990	2005-2007*	2017
Накопичені ПП (вивіз)	2197	14487	31524
Доходи на ПП	82	1027	1581
Продажі філіалів	6755	24217	30823
Додана вартість філіалів	1264	5264	7317
Активи філіалів	5871	54791	103429
Зайняті (млн. осіб)	27,0	57,4	73,2

* в середньому передкризовий рівень

Складено: [20, с. 20].

Накопичені інвестиції материнських компаній в розвиток міжнародного виробництва зросли за останні 27 років в 14 разів і досягли рівня 31,5 трлн дол. Тільки за останні 10 років продажі філіалів БНП збільшилися на 6,6 трлн дол. і складають майже 31 трлн. дол. За цей час майже в 2 рази зріс обсяг активів іноземних підрозділів багатонаціональних фірм. Нарешті, показник зайнятих також свідчить про стрімкий розвиток глобалізації виробництва: за 1990-2017 роки їх число зросло на 46 млн осіб і оцінюється в 73 млн. осіб.

Отже, з одного боку після світової фінансової кризи ми спостерігаємо повільне зростання щорічних нових ПП, а в останні два роки навіть зменшення цього показника порівняно із попередніми роками. З другого боку міжнародне виробництво БНП стабільно збільшується, про що свідчать всі його показники. На наш погляд, це пов'язано із особливостями фінансування зарубіжної діяльності філіалів БНП та стрімким розвитком аутсорсингу мережевого виробництва.

Після світової фінансової кризи значно збільшилася питома вага реінвестованих доходів в структурі фінансування нових операцій філій БНП. В середньому в останні роки майже 50% прибутків філіалів реінвестуються в розширення бізнесу. В окремі роки ця цифра сягає 70%. Реінвестиції прибутків є матеріальною базою розширення міжнародного виробництва, але в той же час вони не відображуються статистикою платіжного балансу країн. Тобто формально, з огляду на визначення прямих іноземних інвестицій, такий капітал не перетікає через національні кордони, тобто не включається до обсягу нових щорічних ПП. Ще одним каналом фінансування нових операцій філіалів БНП є кредитування із місцевих джерел, що також не підпадає під традиційне тлумачення ПП. Ці причини пояснюють чому навіть при слабкій динаміці щорічних прямих іноземних інвестицій ми спостерігаємо значне зростання показників міжнародного виробництва БНП.

Ще одним поясненням розбіжностей в динаміці нових ПП та показників міжнародного виробництва є екстерналізація виробничих операцій БНП. Міжнародне виробництво набуває глобального мережевого характеру. Його значна частина представлена не акціонерно підконтрольними підрозділами багатонаціональних

підприємств, а їх партнерами-субконтракторами. Офшоринговий аутсорсинг охоплює все більшу частину доданої вартості глобальних ланцюжків створення вартості БНП. Інформаційна революція та інші технологічні інновації поглиблюють фрагментацію виробництва та поширюють її на нові галузі та продукти. Це обумовлює подальше розширення міжнародного виробництва та його відносно вищі темпи щодо припливу прямих інвестицій.

Хоча більшість показників міжнародного виробництва свідчить про продовження його зростання навіть у періоди відносного зменшення обсягу припливу нових щорічних ПІІ (наприклад, 2016-2017 роки), експерти ЮНКТАД відзначають уповільнення зростання глобальних ланцюжків створення вартості БНП. На їх думку, після дуже швидкого зростання ГЛСВ протягом 1990-тих років та в перше десятиріччя 2000-х років пік цього процесу був досягнутий в 2010-2012 роках.

Розрахунки ЮНКТАД засвідчили, що вперше за тридцять років відбулось зниження іноземної доданої вартості у світовій торгівлі на 1% до рівня 30% у 2017 році [20, с. XXI]. Майже у всіх регіонах світу темп зростання участі країн у глобальних ланцюжках створення вартості в останнє десятиріччя був нижчим ніж у попередньому.

Це стало доказом кореляції припливу нових щорічних прямих інвестицій та формування глобальних ланцюжків створення вартості. З іншого боку, все більш виразно стала проявлятися нова тенденція – все більший акцент ГЛСВ на створенні знань та особливих послуг. В той час як торгівля товарами або приплив ПІІ зростали в останні десять років у середньому на 1-1,5%, платежі ройалті та ліцензійні платежі збільшувались дуже високими темпами – близько 5% [20, с.21-22].

Ще одним важливим показником ступеню розвитку міжнародного виробництва є індекс міжнародності (транснаціональності) багатонаціональних фірм (індекс ТНІ). Експерти ЮНКТАД традиційно підраховують цей індекс для 100 найбільших за обсягом активів БНП. Аналіз цього показника засвідчує дві великі хвилі зростання інтернаціоналізації фірм. Перша – відбувалася із 1993 по 1997 рік, а друга – була більш тривалою (майже 8 років) і охопила 2003-2010 роки. Після чого індекс ТНІ стабілізувався і навіть трохи знизився за деякими його компонентами. Хоча за ці часи в структурі «групи 100» відбулися значні зміни (як в галузевому, секторальному плані, так і за національною приналежністю материнських компаній БНП), загальний вимір індексу міжнародності найбільших багатонаціональних фірм стабільно знаходиться на рівні 65-66%. [20, с. 27].

Висновки. Міжнародне виробництво багатонаціональних фірм охоплює практично всі країни світу і поширюється на нові галузі та сфери діяльності. БНП виступають організаторами та координаторами ланцюжків створення вартості, куди включають не тільки власні філії але й численних партнерів- субпідрядників. Поступово формуються глобальні мережеві системи виробництва, учасниками яких є сотні тисяч компаній різних країн. Теоретичні дослідження міжнародних підприємств показали, що «багатонаціональність», тобто приналежність до багатьох країн, а не «транснаціональність, тобто експансія через національні кордони, є однією із головних переваг цих підприємств над їх чисто національними конкурентами. Тому термін *багатонаціональні підприємства* дозволяє побачити та більш повно відобразити сучасні ключові переваги таких фірм.

Особливу важливість набуває дослідження теоретичних основ розвитку сучасних мереж міжнародного виробництва, зокрема його фрагментації, тобто подрібнення на невеликі фрагменти (задачі), які передаються на виконання різним учасникам ГЛСВ. Перші дослідження цієї проблеми були здійснені ще в 1990-ті роки Р. Джонсом, Г. Кежковскім, М. Портером. На сучасному етапі паралельно співіснують три течії економічного аналізу фрагментації міжнародного виробництва БНП: 1) вивчення організації та управління фрагментованим виробництвом; 2) моделювання процесів торгівлі проміжними продуктами в ГЛСВ на основі «торгівлі за завданнями»; 3)

макроекономічні дослідження впливу фрагментації на країни, що беруть участь у цьому процесі.

Динаміка розвитку міжнародного виробництва засвідчує різнопланові тенденції: з одного боку – це повільне та нестійке збільшення припливу нових ПІІ, з другого боку – стабільне зростання зарубіжних продажів філіалів, вартості зарубіжних активів БНП та кількості іноземних працівників на підприємствах цих фірм.

Список використаних джерел.

1. Hymer S. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Investment / S. Hymer. – MIT Press, 1976. – 253 p.
2. American Business Abroad. Six Lectures on Direct Investment. Ch. P. Kindleberger – New Haven and London, Yale University Press. – 1969. – 210 p.
3. Vernon R. International Investment and International Trade in Product Cycle / R. Vernon // *Quarterly Journal of Economics*. – 1966. – Vol. 80. – № 2 – P. 190–207.
4. Vernon R. The Product Cycle Hypothesis in a New International Environment / R. Vernon // *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. – 1979. – Vol. 41. – № 4. – P. 255–267.
5. UNCTAD. World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance – Geneva, New York: United Nations, 2015. – 218 p.
6. Buckley P. J. Internalization Thinking: From the Multinational Enterprise to the Global Factory / P. J. Buckley // *International Business Review*. – June, 2009. – Vol. 18. – № 3. – P. 224 – 235.
7. Grossman G. Trading Tasks: A Simple Theory of Offshoring / G. Grossman, E. Rossi-Hansberg // *American Economic Review*. – 2008. – Vol. 98. – № 5. – P. 1978 – 1997.
8. Jones R. The role of services in production and international trade. / In: *The Political Economy of International Trade: essays in Honor of Robert E Baldwin*, / Jones, Ronald W. and Henryk Kierzkowski (1990) ed. Ronald W Jones and Anne O Krueger. 1990. – Basil Blackwell. – P. 31–48.
9. Porter M. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. — New York: The Free Press, 1985 (2nd ed. — New York: Free Press, 1998. — 592 p.
10. Gereffi G. Global Value Chains and Sustainable Development / G. Gereffi // *Chains for Change. Max Havellar Lectures*. – 2009. – № 3. – P. 47–61.
11. Gereffi G. The governance of global value chains / Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. J. // *Review of International Political Economy*. – February 2005. – Vol. 12. – 1. – P. 78–104.
12. Antràs P. Offshoring in a knowledge economy / P. Antràs, L. Garicano, E. Rossi-Hansberg // *Quarterly Journal of Economics*. – 2006. – Vol. 121. – № 1. – P. 31 – 77.
13. Grossman G. Task trade between similar countries / G. Grossman, E. Rossi-Hansberg // *Econometrica*. – 2012. – Vol. 80. – № 2. – P. 593 – 629.
14. Kohler W. Aspects of International Fragmentation / W. Kohler // *Review of International Economics*. – 2004. – № 12. – P. 793 – 816.
15. Egger H. The Distributional Effects of International Outsourcing in a 2×2 Model / H. Egger, J. Falkinger // *North American Journal of Economics and Finance*. – 2003. – № 14. – P. 189 – 206.
16. Baldwin R. Offshoring: General equilibrium effects on wages, production and trade / R. Baldwin, F. Robert-Nicoud // *NBER Working Paper 12991*. – 2007. – 24 p.
17. Sturgeon T. Measuring Global Value Chains: Intermediate Goods Trade and Structural Change in the World Economy / T. Sturgeon, O. Memedovic // *UNIDO Working Paper*. – Vienna, 2010. – 31 p.
18. De Backer K. Mapping Global Value Chains / Causes and Consequences of Globalization: Final WIOD Conference / K. De Backer, S. Miroudot // *Working paper*. –

- Groningen, 2012. – 19 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wiod.org/conferences/groningen/Paper_DeBacker_Miroudot.pdf
19. World Investment Report 2013: Global value Chains: Investment and Trade for Development. – Geneva and New York: United Nations, 2013. – 235 p.
 20. World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies. – Geneva and New York: United Nations, 2018. – 193 p.
 21. World Investment Report 2017: Investment and the Digital Economy. – Geneva and New York: United Nations, 2017. – 238 p.

References

1. Hymer S. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Investment / S. Hymer. – MIT Press, 1976. – 253 p.
2. American Business Abroad. Six Lectures on Direct Investment. Ch. P. Kindleberger – New Haven and London, Yale University Press. – 1969. – 210 p
3. Vernon R. International Investment and International Trade in Product Cycle / R. Vernon // *Quarterly Journal of Economics*. – 1966. – Vol. 80. – № 2 – P. 190–207.
4. Vernon R. The Product Cycle Hypothesis in a New International Environment / R. Vernon // *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. – 1979. – Vol. 41. – № 4. – P. 255–267.
5. UNCTAD. World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance – Geneva, New York: United Nations, 2015. – 218 p.
6. Buckley P. J. Internalization Thinking: From the Multinational Enterprise to the Global Factory / P. J. Buckley // *International Business Review*. – June, 2009. – Vol. 18. – № 3. – P. 224 – 235.
7. Grossman G. Trading Tasks: A Simple Theory of Offshoring / G. Grossman, E. Rossi-Hansberg // *American Economic Review*. – 2008. – Vol. 98. – № 5. – P. 1978 – 1997.
8. Jones R. The role of services in production and international trade. / In: *The Political Economy of International Trade: essays in Honor of Robert E Baldwin*, / Jones, Ronald W. and Henryk Kierzkowski (1990) ed. Ronald W Jones and Anne O Krueger. 1990. – Basil Blackwell. – P. 31–48.
9. Porter M. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. — New York: The Free Press, 1985 (2nd ed. — New York: Free Press, 1998. — 592 p.
10. Gereffi G. Global Value Chains and Sustainable Development / G. Gereffi // *Chains for Change. Max Havellar Lectures*. – 2009. – № 3. – P. 47–61.
11. Gereffi G. The governance of global value chains / Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. J. // *Review of International Political Economy*. – February 2005. – Vol. 12. – 1. – P. 78–104.
12. Antràs P. Offshoring in a knowledge economy / P. Antràs, L. Garicano, E. Rossi-Hansberg // *Quarterly Journal of Economics*. – 2006. – Vol. 121. – № 1. – P. 31 – 77.
13. Grossman G. Task trade between similar countries / G. Grossman, E. Rossi-Hansberg // *Econometrica*. – 2012. – Vol. 80. – № 2. – P. 593 – 629.
14. Kohler W. Aspects of International Fragmentation / W. Kohler // *Review of International Economics*. – 2004. – № 12. – P. 793 – 816.
15. Egger H. The Distributional Effects of International Outsourcing in a 2×2 Model / H. Egger, J. Falkinger // *North American Journal of Economics and Finance*. – 2003. – № 14. – P. 189 – 206.
16. Baldwin R. Offshoring: General equilibrium effects on wages, production and trade / R. Baldwin, F. Robert-Nicoud // *NBER Working Paper 12991*. – 2007. – 24 p.
17. Sturgeon T. Measuring Global Value Chains: Intermediate Goods Trade and Structural Change in the World Economy / T. Sturgeon, O. Memedovic // *UNIDO Working Paper*. – Vienna, 2010. – 31 p.

18. De Backer K. Mapping Global Value Chains / Causes and Consequences of Globalization: Final WIOD Conference / К. De Backer, S. Miroudot // Working paper. – Groningen, 2012. – 19 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wiod.org/conferences/groningen/Paper_DeBacker_Miroudot.pdf
19. World Investment Report 2013: Global value Chains: Investment and Trade for Development. – Geneva and New York: United Nations, 2013. – 235 p.
20. World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies. – Geneva and New York: United Nations, 2018. – 193 p.
21. World Investment Report 2017: Investment and the Digital Economy. – Geneva and New York: United Nations, 2017. – 238 p.

UDK 339.13+339.17(477)

DETERMINANTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL e-COMMERCE

ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ

ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ

Yatsenko O.M.

Doctor of Economics, Professor of Department of International Trade and Marketing Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. E-mail: yacenkoolgakneu@gmail.com

Dmytriyeva N.O.

Senior lecturer Faculty of International Relations "KROK" University. E-mail: ndmitrik@ukr.net

Яценко О.М.

Доктор економічних наук, професор кафедри міжнародної торгівлі та маркетингу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. E-mail: yacenkoolgakneu@gmail.com

Дмитрієва Н.О.

Старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин Університету «КРОК». E-mail: ndmitrik@ukr.net

Яценко О.Н.

Доктор экономических наук, профессор кафедры международной торговли и маркетинга Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана. E-mail: yacenkoolgakneu@gmail.com

Дмитриева Н. А.

Старший преподаватель кафедры международных экономических отношений Университета «КРОК». E-mail: ndmitrik@ukr.net

Abstract. *In this article the authors have considered and summarized results of previous scientific studies as well as some actual events and issues of comprehensive evaluation of determinants and factors of influence in particular on the development of international or domestic e-commerce. With the use of the system analysis e-commerce activities have been considered as a result of interactions between endogenous and exogenous environmental factors. Exogenous determinants of the international electronic commerce include micro- and macroenvironmental determinants. The microenvironmental determinants define a system of relations among consumers, competitors, potential competitors including manufacturers of substitutes, suppliers and intermediators.*

The macroenvironmental determinants are represented by economical, political and legal, scientific and technical, natural and social factors. Such an approach is a subject of our further scientific studies and it encourages the next stage of searches - research into the international aspects of institutional provisions for controlling international e-commerce activities.

Key words: *digital economy, determinants, electronic (e-) business, electronic (e-) commerce, e-commerce, Internet, information and communication technologies, international electronic trade and economic activity.*

Анотація. *У даній статті авторами узагальнюються результати досліджень вчених попередників, а також окремі актуальні події та питання комплексного оцінювання окремих детермінант та факторів впливу, зокрема, на розвиток*

міжнародної чи національної е-торгівлі. Завдяки системному аналізу електронна торговельна діяльність розглянута як результат взаємодії факторів ендогенного та екзогенного середовища. Екзогенні детермінанти міжнародної електронної торгівлі включають детермінанти мікро- та макросередовища. Детермінанти мікросередовища визначають систему взаємовідносин із споживачами, конкурентами, потенційними конкурентами, у тому числі з виробниками субститутів, з постачальниками та посередниками. Детермінанти макросередовища представлені економічними, політико-правовими, науково-технічними, природними та соціальними факторами. Такий підхід є предметом наших подальших наукових досліджень і спонукає до наступного пошукового етапу – дослідження міжнародних аспектів інституційного забезпечення регулювання міжнародної електронної торговельної діяльності.

Ключові слова: цифрова економіка, детермінанти, фактори, електронний (e-) бізнес, електронна (e-) торгівля, електронна (e-) комерція, Інтернет, інформаційно-комунікаційні технології, міжнародна електронна торговельна діяльність.

Анотація. В данній статтє авторами обобщаються результаты исследований ученых предшественников, а также отдельные актуальные события и вопросы комплексной оценки отдельных детерминант и факторов воздействия, в частности, на развитие международной или национальной электронной торговли. Благодаря системному анализу международная электронная торговая деятельность рассмотрена как результат взаимодействия факторов эндогенной и экзогенной среды. Экзогенные детерминанты международной электронной торговли включают детерминанты микро- и макросреды. Детерминанты микросреды определяют систему взаимоотношений с потребителями, конкурентами, потенциальными конкурентами, в том числе с производителями субституттов, с поставщиками и посредниками. Детерминанты макросреды представлены экономическими, политико-правовыми, научно-техническими, природными и социальными факторами. Такой подход является предметом наших дальнейших научных исследований и побуждает к следующему поисковому этапу - исследование международных аспектов институционального обеспечения регулирования международной электронной торговой деятельности.

Ключевые слова: цифровая экономика, детерминант, факторы, электронный (e-) бизнес, электронная (e-) торговля, электронная (e-) коммерция, Интернет, информационно-коммуникационные технологии, международная электронная торговая деятельность.

Statement of a problem. Until now the issues of a comprehensive evaluation of effects of some determinants and factors in particular on the development of international or national e-commerce have been disregarded by specialists. Therefore the theme of studies is topical due to necessity of determination of key determinants and a degree of their impact on innovative changes in the international e-commerce business systems. Analysis and accumulation of provisions for businesses in particular e-commerce business with proper production factors for improving international e-commerce activities is the main feature of these determinants. As it has been stated in *the Project for International Hub of projects for sustainable development management*, under the conditions of globalization the economic sovereignty (the rights for development) can only be maintained by developing the exogenous factor (determinant) that generates new forms of the economic genesis by expanding the space-time boundaries of the economy. According to the control theory if a system loses the exogenous factor (the dimension expanding factor) it is absorbed by another system.

The article's goal is to determine major global determinants and evaluate impact factors for formation and development of international e-commerce activities.

Analysis of recent studies and publications. The study has been carried out on the basis of the fundamental works of the well-known economists: A. Giddens, P. Drucker, M. Castells, M. Porter, A. Toffler and others. The modern problems of the methodological principles of some determinants and factors that impact on the formation and development of international or national electronic business have become a subject of studies performed by a few native scientists and experts among whom there are O. Belova, O. Zozul'ov, N. Karas'ov, N. Kramorenko, A. Kudinov, K. Poltorak, O. Romanenko, I. Semeniuk, S. Sidenko, T. Shapovalov, O. Yatsenko and others.

Recognizing the achievements of domestic and foreign economists we note that these problems have not been solved definitively in Ukraine and without doubt some aspects of the problem demand more detailed scientific studies and this makes the theme of studies actual.

Presentation of the basic material of the study. On the one hand the global space of the Internet mirrors the trends of progressive informatization of the global economy development, on the other hand it is *an active global factor* of the development of international e-commerce. The term 'factor' is originated from a Latin word 'factor' (who/which acts) and in dictionaries it is explained as a stimulating force of a certain process or phenomenon; a motive force of a process that defines its nature; a feature or a group of causes united by a certain attribute [5, page 1526]. The term "influence" is also interpreted as a leading force of a process, a cause and also as a factor [5, page 1601]. So, in this study, in accordance with the above interpretation the terms "factor" and "influence" have the same meaning.

Generally the term "factor" is related with the term "determinant" (Lat. "determiner", to determine or to cause). The determinant is one who/which causes a causal relationship between some phenomena, it also means an ingredient, component, qualifier, cause, condition [5, page 289]. The term "determination" is a derivative term from the words "determinant", "to determine". Now the system determinacy of objective and subjective processes that take place in the sphere of international e-commerce businesses does not raise any doubts of researchers. Despite this complexity, the ambiguity and topicality of the determinacy processes have led to too wide use of these terms in the scientific community, in particular, by A. Kudinova [21, pages 14–25], O. Yatsenko [39, pages 66–100] and others.

Thus, there is no any common idea of contents of the terms "determinant" and "factor" and a few scientists have studied their use in relation to the development of e-commerce. In Ukraine this issue was studied in a number of scientific works [2, pages 235–240; 19, pages 351–358; 23, pages 5–20; 24, pages 5–17; 28, pages 373–378; 30; 31, pages 167–173; 38, pages 131–134]. Taking into account that the meaning of terms "factor" and "determinant" is the same we do not distinguish them in this work. Therefore, the most important task is to define key determinants and a degree of their influence on innovation changes in the systems of international e-commerce business, whose general structure may be presented by a scheme depicted in Fig. 1.

In our opinion, now the number of factors increases significantly in particular the macroeconomic environmental factors, which define features, regularities and trends in development of a totally new kind of the international commerce - international e-commerce. Among these factors we can single out the most important ones that have stabilizing effects on the development of e-commerce business:

– *macroeconomic factors*: dynamics of the national production and consumption indices; level of the economy's monetization; stability of the economic situation; share of the shadow sector in the economy; size of the national economic complex; level of the economy's

monopolization; the taxation and investment climate; level of price differentiation for homogenous products and development of means for e-payments; availability of convenient and relatively inexpensive ways of delivery goods to consumers;

– *infrastructure factors*: development of information technologies, first of all telecommunications; size and growth rates for Internet audience; level of intellectual potential in the sphere of developing computer technologies;

– *control and legal factors*: efficiency of corporate management; dynamism in perception of innovations by management; level of corruption; level of legal control over e-commerce;

– *factors that determine the development of e-commerce*: share of cash means in payments for supplied products; level of product unification - level of business process automation - level of development of network infrastructure; fragmentation of markets and level of competition; intensity of finance flows and export or import orientation; system organization for sales and supply activities; degree of provision with IT-staff; degree of utilization of Internet potentialities; level of investments into information technologies - level of management; character of mutual relations between managers and shareholders.

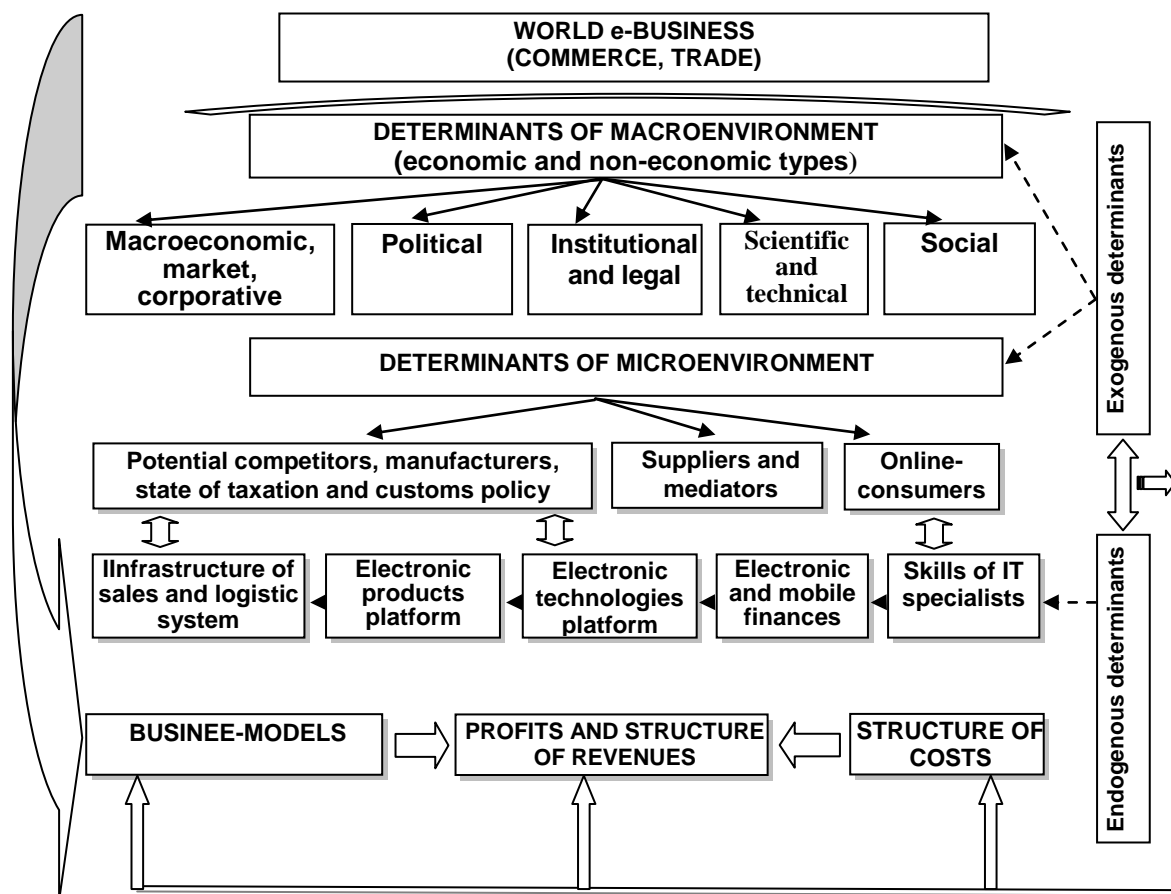

Fig. 1. Structure of key determinants affecting the functioning of world electronic business (commerce, trade). Source: developed by the author.

On the whole we share the opinion of A. Mazaraki and T. Mel'nyk that concerns their analysis of M. Porter's theoretical studies [24, pages 5–17]. Analyzing his conclusions about the concept of national competitive advantages the scientists illustrate it by an imaginary structure in the form of "the national diamond" whose vertexes are four determinants: competition for intellectual and finance capital, competition among various kinds of telecommunications; intellectual resources, information technologies; demand for information products from businesses, non-commercial institutions, households; supporting industries and

infrastructure. In addition to the factor conditions specified in the model of comparative advantages M. Porter added two additional ones to the first determinant: the scientific and information potential that embraces all knowledge (scientific, technical, market etc.) accumulated in the country and the infrastructure (market, education, social and cultural etc.). Among them the scientists single out the most developed knowledge which is generated and permanently developed due to creative efforts of highly qualified specialists.

M. Porter attributed invention, significant technological breaks-through, sharp changes in prices for resources, situation changes on the world financial markets to the incidental determinants. Some of them can result in cardinal changes in the company's positions reducing their advantages and the level of competitiveness [24, pages 5–17; 36; 52, pages 127–128].

In our opinion these determinants by M. Porter (individually or all together as a system) initiate an environment in which e-commerce businesses are formed and acted and which have maximum chances for success in those industries or their sectors where the components of the national "diamond" are mutually strengthened. That is each determinant affects all others.

The term "globalized determination" may be interpreted differently as a separate philosophic category that represents the interaction of various global phenomena of the objective reality. In our opinion the use of this concept in scientific studies of international e-commerce has a future and is innovative in the theory of economics.

Under the influence of modern globalized determinants of development related to the processes of establishment of the economy of postindustrial type and accelerated informatization of the world economy significant and totally new positive changes occur in the development of international e-commerce. According to Aad Weening, head of the research center of Interactive Media Retail Group the development of e-commerce markets in Europe and other countries is directly connected with rapidly growing economies or their economic problems. In particular, he said, -"The future electronic retail commerce will be global. If the development of a market in one country becomes slower it can put the brakes on the development of a market on a whole continent and even in the world. We observe a high level of growing confidence in online purchases. In the developed countries electronic commerce is actually supported by their governments and those governments that dare to do such steps act wisely and rightly. The Internet becomes an integral part of the economy of any country and this fact cannot be ignored." [20].

According to O. Romanenko, under the conditions of development of global informatization the following determinants may be singled out among many others that define Internet communication potentiality: high speed of data transmission in the "transparent" (without borders) space; hypermedia presentation of information and significant rates of growth of the number of users; wide possibilities of distribution of information; personal character of communications; information is an object of active interactions between a sender and a receiver on the basis of navigation; permanent dialogue of the "one with one" type is transformed into the "one with many" and "many with many" types; at the same time every user can be both a sender and a recipient of information; information exchange has a form of dialogue; high degree of geographical penetration and unique possibilities of feedback on the basis of interactivity [31, pages 167–173]. In our opinion these factors (without any doubts) directly affect the future development of e-commerce. Nevertheless the new determinants of development of electronic commerce markets demand totally new approaches and methods for implementation of unique possibilities ensured by the worldwide network. Taking into account the difficulties in establishing *the above-mentioned factors*, which determine processes in international e-commerce within the new global trends and changes, and in the context of informatization of the world economy it is also important to trace the impact of globalization processes on some most significant determinants. In particular, researchers of the European fund of e-commerce (Ecommerce-Europe.eu) forecast that up to 2020 some

global trade platforms of retail e-commerce of world level (e.g. Amazon (the USA) and Alibaba (China)) will have a share of about 40 per cent of the world market of online retail trade. This indicates the growing impact of global marketplaces on international e-commerce. It should be noted that the Fund's employees have performed this research for assisting participants in e-commerce in establishing their competition strategies on the market where the global trade platforms become a new dominant force. According to the research data obtained by Payvision, the payment company (as on 2015) 70 per cent of large Internet shops in the world are interested in the development of international e-commerce [3; 54].

It is also important to study negative problematic phenomena and processes which are the factors of the modern system of international e-commerce development. Thus, taking into account dynamism of environment the need of studies of new factors, forms, preconditions and parameters of the development of export-oriented businesses of economic entities among the participants of international e-commerce. Some aspects of conflict-generating nature which destabilize some determinants of the national systems of e-commerce have influence on occurrence of some insignificant crisis phenomena within international e-commerce. This results in biased attitudes of online buyers to global changes in the Internet and e-commerce. The major feature of these determinants becomes apparent in analysis and accumulation of the proper production factors for economic entities of international e-commerce for the purpose of improving trade collaboration over the Internet.

The virtual space becomes the most important tool of mass trade communications with the aim to represent information transmission processes, exert influence on economic entities of international e-commerce and ensure them the bilateral or multilateral regime of communicative interactions with the use of Internet-technologies and implementation of communication potential. Just the communication potential of the Internet creates advantages for both sellers and potential buyers - opportunity of increased rate of turnover and operative reaction for variable conditions of electronic markets. Hence a scientific problem of identification of major components (determinants), which in their totality form the communication potential of the Internet, emerges. Just this international potential ensures significant advantages for both online sellers and potential online buyers. Under these conditions the necessity of identification of the most important determinants which form the communication potential of the Internet and create new opportunities for interactions between partners in market relations has emerged. In his day E. Giddens, the English sociologist, reasonably asserted "the modern world depends on ceaseless communications or interactions between people who are far from each other" [8, pages 414–415].

Today the globalization is at critical turning point when the growing flows of data and information have a higher economic value than the global products trade. In the report of McKinsey, the competent research institution, "Digital globalization: a new era of global flows" experts James Manika and Susan Lund consider the trends of transborder exchange of goods, services, finances, people, data and information. According to their forecasts transborder flows of data are anticipated to grow by a factor of nine (9) up to 2020; about 1 billion of buyers will spend 1 trillion USD within the scope of international trade; now there are about 50 million of small and medium enterprises (SME) which join the global social media and 10 million SMEs carry out the production operations at the e-commerce web-site Alibaba (China) and 2 million SMEs - at Amazon [42]. According to eMarketer, the international research company, now the cumulative rates of retail sales slow down but revenues from e-commerce sales are booming. According to the forecasts until 2020 the total world volume of retail sales over the Internet will be 4058 billion USD, that is 14,6 per cent of all expenditures on convenience goods of the world population [55].

Thus, the scale of coverage by world e-commerce, the depth of its penetration, the variety of its effects on open economies, the national features and transborder opportunities have clearly demonstrated to the mankind that a new global information configuration of world economy and international trade is gradually taking place now. In this process, which

A. Toffler prophetically characterized as "superstruggle of the tomorrow" between adherents of industrial and information societies, *the information factor* acquires the importance of "...the most important resource of the Era of power transformation" [35, page 202].

In our opinion, the main elements of international e-commerce in the global economy gradually acquire totally new features and *factors*, which are not appropriate for the traditional off-line trade, and this process is caused by wide informatization of production and turnover processes and specificity of online information products and services. In particular, on this occasion Manuel Castells, the researcher of information (postindustrial) societies, noted that new economic forms are constructed on the basis of global network structures of capital, management and information and now the access to technological knowledge and know-how acquired in these networks is a basis of productivity and competitiveness. Companies and firms are united in various network configurations in a greater degree than other organizations and institutions. The structure of these configurations signifies a deviation from traditional differences between large corporations and small businesses and covers sectors and business groups organized according to the geographic principle. Under these conditions the informatization factor is among the fundamentals.

M. Castells defines the economy of a new type as global and informative. The economy is informative because "... productivity and competitiveness of factors or agents of this economy depend on their ability to generate, process and apply information based on knowledge". In M. Castells' opinion the economy is global because "... the main types of economic activities such as production, consumption and circulation of goods and services as well as their components (capital, labor, raw materials, management, information, technologies, markets) are organized directly or with the use of an extensive network that connects economic entities" [16, pages 39, 81; 17, pages 494–505].

Other American researcher, the author of the concept of creation of the information society, Peter Drucker stated that for the information revolution e-commerce has become the same as the railroads were for the industry: a totally new, unprecedented and unexpected circumstance. However any local companies or definite geographical opens do not exist for e-commerce. This cardinally changes economies, markets and industry structures, products, services and their flows, segmentation of consumer markets, consumer values and consumer's behavior as well as jobs and labor markets [12].

In our opinion, now many interrelated factors affect the development of international e-commerce with both positive and negative consequences. Criteria for classification of certain factors such as basic and advanced, general and specific shall be considered dynamically as they are time-dependent. The task of studying and systematization of these factors is rather complicated but its solution will allow us to determine strong and weak sides of international e-commerce, develop measures for improving efficiency of worldwide competitiveness of this type of commerce under conditions of crisis phenomena. During establishing an economic and organizational mechanism for functioning international e-commerce the need in analysis of some factors affecting its efficiency arises.

Some factors have performed functions of the main driving force of the dynamic development of international e-commerce, in particular, the transition from the postindustrial society to the society of consumption with clear reorientation to various and growing demands of online consumers. The continued global development of information and communications technologies as well as scientific and technological advance has assisted the development of modern information and telecommunication technologies that are universal by their nature. They expand their influence not only over e-services trade but become a basis for production of many nonmaterial products, significantly reduce time losses in the global information space, become key factors that ensure rapidity of making decisions, transmission of information, opportunities for cooperation and e-commerce development, formation of new competitive advantages, further strengthening the role of e-services as an impact factor for efficiency and competitiveness, development of the national systems of information society.

Among *the scientific and technological and innovation and globalization determinants* that affect the development of international e-commerce the growth of mobile and multichannel commerce should be singled out. According to the experts' evaluations "the explosive rate of growth" of mobile commerce used in the international trade increases from 57 per cent in 2014 to 79 per cent in 2015 [3]. As M. Porter noted, "Technological changes are increasingly considered as ones that possess inherent values and any technological innovation implemented by the company is considered as a positive factor" [51, page 132].

The today development of the world economic knowledge, according to Ukrainian scientists S. Sidenko and O. Stadnik, implies a new degree of importance of technologies and innovations at both national and international levels. Innovations in the form of intellectual property objects being one of the defining development factors of the world economy and trade also become an economically important asset such as labor or capital and are an object of trade relations between residents of various countries.

In this context let's consider *the factors of intellectual property* more particularly. As a matter of fact international e-commerce in objects of intellectual property is a transfer of rights to new knowledge. The term "transfer of rights" means consent of the owner of all exclusive rights for *intellectual property* and acquisition of these rights by the buyer irrespective of his status as a natural or legal person. According to "Handbook of international trade statistics" jointly developed by the UN and IMF all transactions with intellectual property objects may be related to trade of services or operations with capital. Expanded international practices of trading in the Internet-services significantly complicate the ways for improvement of the current mechanisms of protection of intellectual property rights. Taking into account the factor of information globalization such an improvement shall be implemented by harmonization of laws, improvement of functioning of transnational institutions and development of new techniques of evaluation of intellectual property objects [34, pages 4–7].

There are a number of problems that concern with performing international e-commerce in compliance with the rights to intellectual property objects. *In the first*, electronic piracy remains the actual problem due to easiness of making ideal digital copies of books, photos, music pieces and films and efficacy of their distribution across the international systems of e-commerce. *In the second*, when any protected object of intellectual property is placed at the Internet network the authors do not control accessibility to this information. Since the number of sold copies may be accurately determined for traditional media but in a case of a network only one copy may be sold. If a license to use the object of intellectual property is bought from the author and placed at the network it becomes available to all. The share of commercial operations over the Internet, which ensure protection of author or patent rights, is only 25 per cent of their total number. Thus, an increase in non-controlled e-commerce with intellectual property objects, level of piracy with respect to objects of author rights, distribution of counterfeit products, and activation of plagiarism are observed. The practice shows that the most part of infringements in the Internet is related to the intellectual property rights to trade marks, less frequent are unlawful use of others commercial names and geographical directions [4, pages 35–40; 10, pages 153–165].

Thus, in our opinion, *it is important to apply new approaches* to facilitate solving the urgent problems of e-commerce development in the sphere of intellectual properties:

- regulate the use of domain names which allow identification of persons who produce goods or providers of e-services within the scope of World Intellectual Property Organization (WIPO) by means of elimination of contradictions between the system of their names and the rights of intellectual property;
- enlarge participation of countries in the international cooperation in developing practices for protection of rights for intellectual property objects in the Internet environment and regulate online procedures of submission and processing of international applications within the scope of WIPO;

– increase responsibility of providers on online services in the sphere of intellectual property.

The practical opportunity to use a unique mechanism of tax-free e-commerce from offshore zones has led international Internet-retailers to establish transborder sales channels, register legal persons in neighboring countries and sales goods from abroad directly to natural persons reducing their expenditures on payments for import VAT, customs, certification and other overhead costs. These issues have become the object of detailed studies by representatives of countries-members of G20 and OECD. On the basis of the results of the joined efforts of international working groups "Plan on measures against erosion of taxation bases and removal of profits from taxation" has been approved and in 2016 it was agreed with 83 countries. This plan proposes a global redistribution of VAT between budgets of various countries for preservation of the principle of fair taxation in the sphere of international e-commerce. As due to flaws in the regulations for taxation of this type of trade large multinational companies have obtained a possibility to use advantages of the offshore trade where the most effective solution, which can level the conditions of business operations for foreign and national companies, is collection of VAT from every delivery of goods at the place of generation of profits (a place where goods or services are consumed), or implementation of the national unified electronic system for proper VAT-registration of all foreign e-shops (on the British model). Therefore, in our opinion it is important to apply the same approach to e-services rendered remotely and realization of e-content [11, pages 92–95].

Today the gradual modification of existing factors and occurrence of totally new factors take place. These factors affect volumes of demanded and proposed goods and services via international systems of e-commerce, reduction of transaction costs, domination of price competition at electronic markets. In particular, in 2017 the Zebra Technologies company published their study under the name "2017 Retail Vision Study". This large-scale study was devoted to global process trends that significantly improve the retail industry and systems used to evaluate quality of customer servicing. According to the obtained results about 70 per cent of the participants who make decisions in the sphere of retail sales are ready to begin operations with innovative technologies on the basis of Internet goods until 2021 and 65 per cent plan investments into a technology of automation of warehouse inventory and presentation of goods. According to the experts' forecasts until 2025 the market of Internet goods will exceed the current volumes of global e-commerce by several fold and amount to 8 trillion USD. It will promote a fast growth of delivery, transportation and warehousing services all over the world, Logistic companies will be obliged to provide for flows of automatic orders of Internet goods which will ensure them about 1,9 trillion USD annually in profits. Until 202 there will be 50 billion of devices connected to the network in the world [27; 37].

Among new important social-economic and financial-globalized determinants which directly affect the development of international e-commerce the current state and forecast of development of this kind of trade within the known social networks is the first to be considered as they are characterized by large-scale implementation of network forms of organization of business activities. According to the statement of American scientist M. Jackson, now on the many countries social networks cover more and more spheres of economic life and their importance for information flows exchange, carrying out business, trading in goods and services permanently increases [46, pages 17].

Impact of this factor may be traced in the following sequence: from simple forms of social network integration with sites of e-shops (access through the social networks, widgets, likes i shares) to socialization of e-shops themselves and utilization of data obtained in social networks for personalization of online-buyers. It shall be noted that e-commerce has gained some development in the system of classic social networks, in particular, from direct sales (at the sites of these networks or additions to e-shops) to direct integration of global marketplaces

such as Amazon, eBay, Alibaba in the social networks (i.e. with Google, Facebook, Twitter, LinkedIn). It is also should be noted that until 2020 the share of marketplaces in international e-commerce will be about 40 per cent. In the opinion of Jorij Abraham, Research & Advice Director at the Netherland E-commerce Foundation, e-commerce global platforms can significantly increase domestic and international sales of retailers and brands, by helping them to reach more customers. It has been established that 62 per cent of retailers in the world have e-shop (in the Netherland - 76 per cent). There are 70 per cent of such sellers in Britain, but only 48 per cent - in France. Only 20 per cent of retailers in the countries, where the study was carried out, can show a mobile addition to their e-shops. Such sellers actively record a positive effect of e-commerce on the level of sales and 75 per cent of them expect a more rapid growth of future sales. Sixty (60) per cent are sure that retailers who do not invest into e-commerce will meet serious problems in near future. The most part of them consider that the key to success is availability of both real shop and e-shop. According to data of the annual research into e-commerce (Global Online Shopping Study) the buyers from South Korea (21 %), China (21 %), India (15 %), and Japan (15 %) consider that purchases shall be mainly made at national e-shops. On the contrary the residents of Australia (63 %), Canada (54 %) and Russia (54 %) seek to order goods at foreign Internet-retailers. According the data of this research high costs of delivery (68 per cent of buyers), additional payments during receipt of goods such s customs duties and taxes (58 %) and time of waiting of deliveries (42 %). Only 46 per cent of respondents consider purchases in foreign e-shops as completely safe. Sixty eight (68) per cent of respondents are ready to make purchases abroad because it allows them to save money [44; pages 45, 47; 29; 40].

According to the research of the international analytical agency Forrester Research, in which more than 13000 buyers from 7 European countries took part, until the end of 202 53 per cent of retail sales in Europe will be made over the Internet. The data showed that online traffic of mobile gadgets very quickly moves to the turning point when mobile purchases in EU countries come to 50 per cent of online sales. Before the end of 2020 five main categories of product groups will amount more than a half of the total volume of cross-channel sales in particular the following: garden and home improvement, cosmetics, jewelry and watches, clothes and footwear. In the experts' opinion, until 2020 the total volume of cross-channel retail sales in Europe will amount 704 billion euros that is by 247 billion more as against 2015. Taking into account the cross-channel sales together with the online sales the total volume will increase up to 947 billion euros that is 53 per cent of all European retail sales. At that, the UK will have the most share of sales over the Internet [49]. Nevertheless, despite the fast growth of e-commerce such as in EU countries on the beginning of 2016 there were only 12 per cent of participants who exported goods to other countries over the Internet due to high costs of shipping transborder deliveries. At the same time, according to the recent research B2C Europe, in which the behavior of online consumers in 8 countries of the euro area was analyzed, 37 per cent of retail trade enterprises sale goods over the Internet in their own countries. The main obstacle to trade over the Internet sector is a fact that the above-mentioned costs may be five times as the costs of domestic transactions in every EU country. In addition, only 15 per cent of consumers make purchases over the Internet in other EU countries but 44 per cent spend money at online shops in their countries. These data convince that the international logistics related to e-commerce shall be considered as a key factor of development of the world economy informatization and international e-commerce. The high-production logistic environment stimulates the country's ability to competition. For example, the role of mail logistics for e-commerce is to create a system that ensures deliveries of parcels with ordered goods within the terms agreed with the customer, obtaining information about the progress of delivery of orders via the tracking system, prompt returning of goods, taking charge of safety of investments, making deliveries in accordance with the acceptable rates and providing the financial efficiency of the participants in the process. Now 40 per cent of Europeans reject purchases over the Internet due to high costs of delivery and additional 20

per cent due to lack of an acceptable for them way of payment. Long time of waiting of goods is also a cause of 15 per cent of refusals, non-availability of rules of return of goods accounts 11 per cent of refusals of online purchases. Thus, in the near future solving the above problems in international e-commerce among some EU countries will depend on quality of logistic management [13; 43; 47; 48].

Economic entities shall consider the specified factors and trends upon making decisions on production, exchange, distribution and consumption of information and network goods (services) for the purpose of improvement of their utilization. According to the conclusion made by A. Suvorov, head of department of IBM EE/A corporative systems, on the basis of the research performed by IBM, in which about 1700 top managers of IT companies from 64 countries and 18 industries took parts, within the next 3-5 years the ICTs *will become the strongest catalyst of organizational changes that the economic factors* [7].

To find the features of e-commerce markets and factors that affect their development the largest private consulting institution Cushman & Wakefield published a report "Global Perspective on Retail" in which the volumes of retail trade and infrastructure were compared for the more than 100 countries of the world. In general, this report comprises an analysis of the international e-commerce market, evaluation of infrastructure, legal and regulatory frameworks and sizes of retail and e-commerce markets. Weighed indices on the basis of thirteen indicators which are used for determination of the level of development of e-commerce have been calculated for each country [26].

Therefore it makes sense to consider some indicators and positions of the authors and experts of this research consistently.

One of the authors, John Strachan, head of international services at Cushman & Wakefield (the USA) considers that the Internet has cardinally changed the picture of global retail trade and continues to exert no less influence on the way by which we make purchases. If retailers and developers will promptly adapt themselves to new conditions they can achieve not only a significant rise in sales but also strengthen the positions of traditional shops and business centers. The other participants of the research, Matt Winn, head of retail property at Cushman & Wakefield consider e-commerce as a global phenomenon that has its specific features related primarily to economy, culture, legal and infrastructure systems in various countries. All this factors affect not only the real trade industry but also the volumes of online sales. The researcher James Hawkey, managing director of retail property in Asia at Cushman & Wakefield, is convinced that e-commerce has a necessary potential to change totally the pattern (for example) of international retail trade. Now the brands which want to come to Asia can firstly "sound out" the market by opening e-shop and only then open real ones. David Hutchings, head of EMEA research at Cushman & Wakefield is convinced that combination of online and offline trades may be a significant factor and competitive advantage for retailers and business centers in the world. In this case e-commerce will facilitate personalization of services for customers and at the same time e-shops in business centers will availability and direct interactions between the brand and customers. He also concluded that e-commerce significantly changes a pattern of costs and this finally affect demands for real property [26].

"In prospect, the success of companies that operate at already established growing markets will depend on such factors as innovation development of all points of contacts with customers, in-depth analysis of causes that motivate customers to make purchases over the Internet and do not use other channels, as well as clear understanding of consumer expectations from the stage of ordering to the stage of delivering of goods," - considers Parvaneh Nilforoushan, consultant at AT Kearney. In particular the world largest marketplace of e-commerce Amazon.com (hereinafter "Amazon") will be the first company with market capitalization in the amount of 1 trillion USD. This was stated by Scott Galloway, professor at the New York University, the founder of L2 Inc., the service of intellectual business-analytics. According to him, too many retail shops are operated in the USA and therefore in near future the situation will change. "The most part of retailers will face a threat of stagnation of middle

class wages and departure from typical retail goods. The USA may lose one third of shops but we will not notice their disappearance. This will be beneficial for customers and shareholders of Amazon, but the global ecosystem, which *comprises 11 million cashiers, will be the loser*", - said Scott Galloway. The expert admits that the company can increase annual expenditures of households from 1300 USD to more than 7000. Due to this Amazon outranks such companies as Google and Apple and attains such a high level of capitalization. In spite of an early phase of occurrence of "shops of future" professor Galloway takes note of an announcement of "Amazon Go" - *shops without cashiers*". "Maybe three of eleven million cashiers in the USA have been signed off at this day. Simply they do not still know about this. In our country there are *more cashiers than teachers*. I frequently communicate with retailers who use a term "optimization" but its real meaning is "dismissal of employees" [9; pages 41, 47].

In our opinion, any optimization of personnel shall take into account best practices. For example, In China *the factors that affect creation of jobs* are priority. According to the report of BCG consulting company, until 2035 the giant of e-commerce, Alibaba will create 122 of 415 million (29,4 %) jobs by opening their own factories, construction of housing habitation and others in the Chinese IT industry. According to the data of the Chinese People University, only one platform of Alibaba e-commerce created 31 million jobs in the beginning of 2017. In addition, the company put into operation 15 000 tao-factories (mini-production facilities which allow the sellers registered at site Taobao to produce small lots of goods). It also has opened 1300 villages Taobao which become centers of e-commerce in rural areas. According BCG data, until 2035 the IT industry in total will amount 48 per cent of the national economy and its calculated turnover will be 16 trillion USD. It should be noted that in 2015 it was only 13 per cent of the general indices of the China's economy and its calculated volume was 1,4 trillion USD and 100 million jobs were created. It is expected that until 2025 the country's IT economy will create more than 400 million jobs [1].

In 2016 PayPal company presented the third annual global report on development of international e-commerce. During its preparation 28 000 online consumers from 32 countries were interviewed (how and why they participate in e-commerce, including at foreign sites) [50, page 22]. This research revealed a number of factors that can have both positive and negative effects on development of trade activities (Appendix E). The key trends are as follows: for online-buyers from all over the world today China is the most popular country in e-commerce (21 % share). Even more: according to the research of the McKinsey Global Institute the online purchases in China are not simple replacements of usual ones: retail e-commerce actively supports additional consumption. For example, 1 USD of online consumption generate about 0,40 USD of additional sales. By now China can easily overtake the USA as to *competence of consumers and their skills in spending money*. The other countries are as follows: the USA (17 %), the UK (13 %), Germany (7 %), and Japan (4 %). As on the beginning of 2017 about two thirds of *all international online purchases* were made via Amazon.com, eBay (the USA) and Alibaba (China). The most popular categories of goods are footwear and clothes (33 %), consumer electronics (21 %), books, music and media (14 %) as well perfume and cosmetics (13 %). Generally the goods ordered by online consumers are light and inexpensive. Example: 45 per cent of all goods acquired over the Internet network have a mass up to 500 g, 16 per cent of them cost less than 10 euros. Another 40 per cent are within the cost range 10 to 49 euros [14; 22; 32; pages 50, 22].

According to the research of PayPal customers from East Europe are less willing to buy at global online shops than customers from other parts of the world. The key factors of such approach are cost of delivery, a level of taxation and a system of selection of payment options. To buy a thing at foreign e-shop customers shall be seriously interested in it. The main reason of making such a purchase 76 per cent of respondents indicate "good price" and 65 per cent indicate a possibility to buy goods that are not available in their countries. However, when we consider other motivations to make international online purchases and the

factors that affect a choice of payment option the most important reasons are: free-delivery (46 per cent of interviewed customers) and safety and easiness of a payment option (44 per cent) [50, page 22].

In Ukraine the ICT systems and e-commerce market which now are forming as leading facilities of the national production during a long time were developed without any real state support. The role of such a support was reduced to collection of statistical data, random checks of IT sector (quite often unreasonable) which did not reflect the real state of things. Well-founded scientific studies of this sphere, specifically in relation to the EU nearly didn't carry out. The current situation in Ukraine indicates strongly the necessity of immediate increase of the state's impact of the economic processes with the use of a wide range of mechanisms of state regulations. First of all it concerns a system of further improvement of state control over external economic activities (EEA) and customs procedures in context of implementation of European mechanisms and tools. In this regard there are substantial obstacles for further development of EEA including international e-commerce in Ukraine. For example, now the Law of Ukraine "On external economic activities" which was revolutionary 26 years ago does not comply any international practice or laws of the EU to which Ukraine intends to adapt its regulations. This law and by-laws related to it show disorder and often lack of proper regulations over the state supervision in the sphere of EEA and this significantly retards the development of international e-commerce in Ukraine as against the other countries of the world.

With the aim to study principal directions for improving state regulations of e-commerce in Ukraine it is useful to analyze the law of Ukraine "On electronic commerce" (No. 675-VIII of September 03, 2015; hereinafter as "the Law") [29].

In our opinion, the term "electronic commerce" of this Law shall be interpreted more loosely to cover the issues that related to all relations occurring under electronic business activities, contractual and non-contractual. Therefore *we do not agree with the authors of the new Law* who reduce the concept "electronic commerce" to the variant of ordinary business "... in the sphere of electronic sales and purchases, sales of *goods* to a buyer by a remote method by means of fulfillment of legal electronic transactions with the use of information and telecommunications systems", where this activity (it should be noted) is not yet aimed to gaining profits. It should be highlighted that the authors "have forgotten" to include the concept "*e-services*" in the determination of the term "electronic commerce" and consider that e-commerce is carried out only in the sphere "... of sales of *goods* by a remote method". At the same time, in this Law *e-commerce* is defined as "relations directed to gaining profits, which occur during fulfillment of legal transactions related to acquisition, change or cancellation of civil rights and liabilities and are made remotely with the use of information and telecommunications systems, and which are resulted in origination of property interest and liabilities" [29].

As to the conclusions of the Chief Scientific Expert Department of the Verkhovna Rada of Ukraine with respect to the draft of this Law, in particular of expert V.M. Shamota, the conclusions stated that *the terms "commerce" and "commercial activity" were not actually used in the laws of Ukraine*. Based on these conclusions and also on the fact that the most part of the provisions of this draft, according to the evaluation of the expert, is directed *at the regulation of conducting e-trade activities* V.M. Shamota proposed to the authors of the Law to adjust the name of the draft in particular to replace it by a new name: the law of Ukraine "*On electronic trade*", and amending its text in accordance with the change, including amendments to its scope. It should be noted that we fully support the view of expert V.M. Shamota as to the name of this Law. However, unfortunately the authors of the new law adopted by the Verkhovna Rada in 2015 fully ignored this conclusion of the experts. In practice it may finally result in legal uncertainties in the conceptual and categorical framework as to the terms: e-trade, e-commerce and e-business [6].

According to the evidence of one of the authors of the adopted Law, people's deputy O. Bel'kova admits that the main purpose of this document was to give an impulse to development of e-commerce *at the domestic market* of Ukraine. The same position is adhered by the known Ukrainian expert, president of the investment holding Internet Invest Group O. Ol'shanskyi who persists that a sole chance for the new Law to be adopted at all was to make it *highly specialized*. Otherwise it will be never adopted [15].

In our opinion, the main deficiency of the Law is also its scope of applications because it only regulates the mechanisms of development of domestic (national) e-commerce (e-trade) and does not provide for development of international e-commerce (there is no any corresponding section). It will not facilitate the efforts of a wide range of Ukrainian exporters, other participants of business relations between countries under conditions of functioning of the deep and overall free trade area between Ukraine and the EU countries (from 2016).

At the same time Ukraine, despite the progressive positive trade trend in 2017 as against 2016, worsened its position the World Bank's rating "Doing Business" by 5 positions and took 115 rating position in the category "international commerce". Under this category the complex evaluation is made by time and costs which are required for export-import procedures including execution of documents and customs and border checks. In addition, the country's business reputation is evaluated by its partners by *many factors*, in particular, freedom of trade (capital and goods flows, transparency of procedures, stability of laws) [18].

In our opinion, the method of PESTLE analysis is more effective for analysis of microenvironment factors and their impact on the external economic activities of some economic entities of international e-commerce. This method has been actively developed during the last ten years as an analytical tool of strategic planning. Its aim is to determine the effect of factors of political, economic, sociological, technological, and legal natures as well as the environmental factors [53, pages 384–388].

Every type of the PESTLE analysis may be used in accordance with the aims and the purpose of the study of factors effects, for example, the effect on activities of some economic entities of e-commerce. In addition, this method gives an opportunity of developing a strategic business plan for development of such commerce. To carry out the analysis one shall firstly determine factors that affect the international activities of the subjects of e-commerce, evaluate their potential impact, possible manifestations and importance. In our opinion, such factors may be the following: the state's customs and fiscal policy, demand for products in a foreign market, exchange rate of the national currency, level of inflation, mobility of population, level of development of innovations in the industry, state of antimonopoly and labor laws, activities of regulatory authorities. Accordingly, the factors are finally distributed into political, economic, sociological, technological, legal and environmental groups.

To determine a weight coefficient for every factor one shall evaluate a degree of its effect on international activities of every economic entity of e-commerce. This can be done with the use of the 3 point scale (1 point - change of factor does not affect international business; 2 - significant effect of change of factor; 3 - strong effect of change of factor); carry out the expert evaluation of probability of changes for every factor with the use of the 5 point scale (5 points - high probability of changes, 1 point - low probability of changes) and calculate the average values of expert estimates. Accordingly, the weight coefficient for every factor is calculated by formula:

$$Kf = Cexp \times (Bf/Zf) \quad (1)$$

The complex where Kf is the weight coefficient of the factor;

$Cexp$ is the average value of the expert estimates;

Bf is the effect of the factor;

Zf is the total sum of points of the effect of the factor.

typology of the microenvironmental factors that affect the international activities of subjects of e-commerce may be also classified in Table 1 [25, pages 63–66; 50].

Table 1

FACTORS THAT AFFECT POSITIVELY OR NEGATIVELY ON DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ELECTRONIC COMMERCE (AS ON THE YEAR OF 2016)

Factors	at % persons
<i>Top 5 reasons of refusal of transborder purchases</i>	
– cost of delivery	35 %
– fears of non-receipt of ordered goods	33 %
– taxes / charges	30 %
– speed of delivery is not sufficiently high	29 %
– fears of discrepancy between appearance of goods and its description	29 %
<i>Top 5 reasons of making transborder purchases</i>	
– better prices	76 %
– availability of goods which are absent in my country	65 %
– availability of new and attractive goods	59 %
– variety of goods and styles at sites of a certain country	52 %
– availability of delivery	50 %
<i>Main factors that affect the choice of payment options for online purchases at foreign online shops</i>	
– safety of purchases	53 %
– convenience of purchasing	44 %
– payments are accepted by the most part of online sellers	41 %
– fast handling of payments	37 %
– known brand	34 %
– no requirement to share personal or payment information with a seller	31 %
– protection of purchased goods	30 %
– fast process of purchase registration	30 %
– price for purchased goods which is indicated in the national currency	25 %
– practices of online buyers	20 %

Source: developed by the authors on the basis of [50].

In such a way practical results of the applied PESTLE analysis of factors that affect the development of international business of specific economic entity of e-commerce may be presented in an integrated fashion by means of determination of a weight coefficient for each factor [33, pages 38–50].

Conclusions. The nature, preconditions and factors of growth that determine the formation of the determinants of development of the sphere of global functioning of e-commerce. The main macroeconomic factors have been defined and the dependence of the factors of e-commerce development on the key determinants of the process of formation and utilization of the strategic potential of current transformations of e-commerce economic activities has been studied. The analysis has shown the necessity of complex evaluation of the state and trends of investment climate in Ukraine with the use of statistical analytical tools and harmonization of qualitative and quantitative components of the model for evaluation of investment appeal of Ukraine and the EU countries. The performed empirical analysis and obtained results may facilitate further studies for finding and adopting reasonable solutions for improving the investment image of Ukraine and increasing the volume of attracted foreign investments and capital investments in the national economy. Thus, the described processes resulted in formation of a totally new form of making trade and financial transactions and business processes which mediate them - *a virtual one*. This form has created a technological basis for development of international e-commerce. Under conditions of global informatization of goods and services flows *specific nonprice determinants* of demand and proposition of network goods and services are generated. Sustained reduction of costs for search, processing and keeping information about prices, goods, manufacturers, suppliers and consumers facilitates more effective formation of equilibrium prices as well as increased transparency of markets and world competition. Global reach of environment is evident as a large-scale nature of the Internet and ICT which provide access to foreign e-markets of global importance at minimum costs for economic entities. Under these conditions the leading industries of the information networked economy create the corresponding e-sectors of the global economy without borders: e- (electronic and m-mobile) commerce and finances, telecommunications sector and IT, electronic media.

References

1. Alibaba stvorit 30% robochikh mistv v tsifrovij ekonomitsi Kitayu / Fi.Novini: inform. resurs. 18.04.2017. URL: <http://news.finance.ua/ua/news/-/399637/alibaba-stvoryt-30-robochyh-mists-v-tsyfrovij-ekonomitsi-kytayu>.
2. Belova O.I. Determinanti motivatsiynogo mekhanizmu strategichnogo upravlinnya v torgovelnikh merezhakh: klasifikatsiya ta osoblivosti. Innovatsiyna ekonomika. 2013. № 6(44). S. 235–241.
3. Bolshinstvo internet-magazinov zainteresovany v mezhdunarodnoy torgovle / PAI Spase Magazine. 20.10.2015. URL: <http://psm7.com/most-online-stores-are-interested-in-international-trade.html>.
4. Valkovets A.S., Yuskovich-Zhukovska V.I. Vpliv intelektualnoi vlasnosti na elektronnu komertsiyu. Visnik Natsionalnogo universitetu vodnogo gospodarstva ta prirodokoristuvannya. Seriya «Yekonomika». 2012. № 3(59). S. 35–40.
5. Velikiy tлумachniy slovník suchasnoi ukrainskoi movi (z dod. i dopov.) / uklad. i golov. red. V.T. Busel. Kiïv; Irpin : VTF «Perun», 2005. 1728 s.
6. Visnovok na projekt Zakonu Ukraïni «Pro elektronnu komertsiyu» (reestr. № 2306a vid 17.06.2013 r., vneseniy narodnimi deputatami Ukraïni O.V.Belkovoyu, N.V.Agafonovoyu, O.M.Rizhenkovim ta in.) [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52409.
7. Voronin A. IBM: tekhnologii budut izmenyat biznes silnee, chem ekonomika / PC Week/RE. 27.03.2013. URL: <http://www.pcweek.ru/idea/article/detail.php?ID=148844>.
8. Giddens E. Ustroenie obshchestva: Ocherk teorii strukturatsii. M. : Akademicheskiiy projekt, 2003. 528 s.
9. Demchenko D. Amazon stanet pervoy kompaniey s kapitalizatsiey v \$1 trln / AIN: internet-zhurnal. 14.06.2017. URL: <https://ain.ua/2017/06/14/mnenie-amazon-stanet-pervoj-kompaniej-s-kapitalizaciej-v-1-trln>.

10. Dmitrieva N.O. Mizhnarodniy dosvid u virishenni problem informatsiynoi bezpeki elektronnoi torgivli. Zovnishnya torgivlya: ekonomika, finansi, pravo. 2010. № 2. S. 153–165.
11. Dmitrieva N.O. Perspektivni napryami opodatkovannya mizhnarodnoi elektronnoi torgivli v Ukraïni. Vikliki globalizatsii KhKhI st. ta strategiya sotsialno-ekonomichnogo vidrodzhennya Ukraïni : mater. Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. (Kiïv, 24 travnya 2016 r.). K. : KNTYeU, 2016. S. 92–95.
12. Druker P. Za fasadom informatsionnoy revolyutsii / Gumanitarnye tekhnologii: analiticheskii portal. 10.12.2006. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/4975>.
13. Zamedlenie rosta e-commerce v Yevrope vyzvano vysokoy stoimostyu transportirovki / Retail-Loyalty: zhurnal. 15.03.2016. URL: <http://www.retail-loyalty.org/news/zamedlenie-rosta-e-commerce-v-evrope-vyzvano-vysokoy-stoimostyu-transportirovki/>.
14. Interesnye fakty ob e-commerce: chto i kak pokupayut v seti? / PaySpace: Magazine. 23.01.2017. URL: <http://psm7.com/news/interesnye-fakty-ob-e-commerce-chto-i-kak-pokupayut-v-seti.html>.
15. Kak otreguliruyut e-commerce. Sem zamechaniy k proektu zakona. [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sFQ55LsXQ_UJ:biz.liga.net/all/it/stati/2646035-kak-otreguliruyut-e-commerce-sem-zamechaniy-k-proektu-zakona.htm+&cd=52&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.
16. Kastels M. Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kultura / pod. nauch. red. O.I. Shkaratana. M. : GU-VShE, 2000. 606 s.
17. Kastels M. Stanovlenie obshchestva setevykh struktur // Novaya postindustrialnaya volna na Zapade : antologiya / pod red. V.L. Inozemtseva. M. : Academia 1999. S. 494–505.
18. Korotka T. Zmastit kolea mizhnarodniy torgivli / NV: Biznes. 9 chervnya 2017. URL: <http://biz.nv.ua/ukr/experts/korotka/zmastit-kolesa-mizhnarodnij-torgivli-1287582.html>.
19. Kramorenko N.R. Suchasni determinanti elektronnoi komertsii v segmenti V2V. Formuvannya rinkovoï ekonomiki. 2010. № 23. S. 351–359.
20. Kratkiy obzor rynku elektronnoy kommertsii v mire / Ye-business: informatsionnyy biznes-portal. 16.06.2012. URL: http://el-business.ucoz.ru/news/kratkij_obzor_rynka_ehlektronnoj_kommercii_v_mire/2012-06-16-56.
21. Kudinova A. Globalni determinanti transformatsii vidnosin spozhivannya. Tovari ta rinki. 2014. № 1. S. 14–25.
22. Kuper R., Dobs R. Revolyutsiya v sfere elektronnoy roznichnoy torgovli Kitaya. Mysl: zhurnal ukrainskogo isteblishmenta. 2013. № 5(45). URL: <http://www.idea-magazine.com.ua/archive/11460/advance/11470.html>.
23. Mazaraki A., Melnik T. Determinanti rozvitku zovnishnoi torgivli Ukraïni innovatsiynoyu produktsieyu. Visnik KNTYeU. 2012. № 2. S. 5–20.
24. Mazaraki A., Melnik T. Innovatsii yak dzherelo strategichnikh konkurentnikh perevag. Visnik KNTYeU. 2010. № 2. S. 5–17.
25. Melnik O.G., Nagirna M.Ya. Diagnostika faktoriv vplivu na eksportnu diyalnist pidpriemstva. Innovatsiyna ekonomika. 2013. № 5. S. 63–66.
26. Onlayn-torgovlya menyaet geografiiyu / Vesti: Ekonomika. 02.07.2013. URL: <http://Innc.net/economics/88579.html>.
27. Poka tolko polovina riteylerov torguet v onlayne / PC Week: informatsionnyy portal. 21.03.2017. URL: <https://www.itweek.ru/idea/news-company/detail.php?ID=193417>.
28. Poltorak K.A., Zozulov O.V. Suchasniy stan rinku internet-tekhnologii: determinanti rozvitku rinku ta novi pidkhodi do marketingovoï diyalnosti. Yekonomichniy visnik NTUU «Kiïvskiy politekhnichniy institut». 2015. № 12. S. 372–378.

29. Pro elektronnu komertsiyu: Zakon Ukraïni vid 25 veresnya 2015 r. № 675-VIII // Zakonodavstvo Ukraïni: ofitsiyniy veb-sayt. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/675-19>.
30. Proekt Mizhnarodnogo Khabu po upravlinnyu proektami stalogo rozvitku / ContentNet : inform. resurs. URL: http://www.c2n.biz/index_biz_new.php.
31. Romanenko O. Determinanti komunikatsiynogo potentsialu Internet. Regionalni aspekti rozvitku produktivnikh sil Ukraïni. 2014. Vip. 19. S. 167–173.
32. Rudaya A. Sem klyuchevykh otlichiy kitayskikh i zapadnykh potrebiteley / IGate: novosti IT-rynka. 14.11.2014. URL: <http://igate.com.ua/news/3855-sem-klyuchevyh-otlichij-kitajskih-i-zapadnyh-potrebitelej>.
33. Semenyuk I.Yu. Otsinka vplivu faktoriv na rozvitok zovnishnoekonomichnoï diyalnosti pidpriemstv mashinobudivnoï galuzi Ukraïni. Współpraca Europejska. 2017. № 4(23). S. 38–50.
34. Sidenko S.V., Stadnik O.I. Internatsionalizatsiya intelektualnoï vlasnosti. Naukoviy visnik Institutu mizhnarodnikh vidnosin NAU. 2013. T. 1. № 1. S. 4–7.
35. Toffler E. Tretya volna. M. : Izd-vo AST, 2002. 776 s.
36. Fomichev V.I. Mezhdunarodnaya trgovlya. Teoriya konkurentnykh preimushchestv Maykla Portera / Polka bukinista: internet-biblioteka. URL: http://polbu.ru/fomichev_intrading/ch09_i.html.
37. Cherez 10 let rynek interneta veshchey dostignet \$8 trln. / PaySpace: Magazine. 21.04.2015. URL: <http://payspacemagazine.com/in-10-years-the-market-of-the-internet-of-things-will-reach-8-trillion.html>.
38. Shapovalova T.V. Sotsialni merezhi – determinant sotsialnogo kapitalu. Naukoviy visnik: Finansi, banki, investitsii. 2013. № 3. S. 131–135.
39. Yatsenko O. Globalizatsiyni determinanti rozvitku sirovinnikh rinkiv. Mizhnarodna ekonomichna politika. 2013. № 2(19). S. 66–100.
40. Cross-border ecommerce gains traction; US, UK, Germany – top hotspots: report / The Paypers: Insights into Paypers. 30.10.2014. URL: <https://www.thepayers.com/ecommerce/cross-border-ecommerce-gains-traction-us-uk-germany-top-hotspots-report/757117-25>.
41. Deloitte. Global Powers of Retailing 2016 Navigating the new digital divide / Deloitte Touche Tohmatsu Limited. 47 p. URL: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Consumer-Business/gx-cb-global-powers-of-retailing-2016.pdf>.
42. Digital Globalization: The New Era Of Global Flows / McKinsey Global Institute, 2016. URL: <https://www.the-digital-insurer.com/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows-mckinsey-report-by-james-manyik-and-susan-lund/>
43. E-commerce statistics for individuals: About two thirds of internet users in the EU shopped online in 2016 / European Union: ofitsiyniy veb-sayt ES. Eurostat. December 2017. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/E-commerce_statistics_for_individuals.
44. Global marketplaces to own 39% of online retail market in 2020 / E-Commerce News. June 10, 2015. URL: <http://ecommercenews.eu/global-marketplaces-to-own-39-of-online-retail-market-in-2020/>
45. Global Powers of Retailing 2017: the art and science of customers / Deloitte: Global Powers of Retailing report. 47 p. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/consumer-industrial-products/gx-cip-2017-global-powers-of-retailing.pdf>.
46. Jackson M. Social and Economic Networks. Princeton, N. J. ; Woodstock : Princeton University Press, 2008. 544 p.
47. Katzfey R. How to Increase Revenue via International Ecommerce / Multichannel Merchant: online research resource March 30, 2015. URL:

- <http://multichannelmerchant.com/global-2/payments/increase-revenue-via-international-ecommerce-30032015/>
48. New rules should boost cross-border ecommerce in Europe / Ecommerce News europe. May 26, 2016. URL: <http://ecommercenews.eu/new-rules-boost-cross-border-ecommerce-europe/>
 49. Over 50 percent of European retail sales will be influenced by previous online browsing by end of 2020 / The Paypers: Insights into Paypers. 31 July 2015. URL: <http://www.thepayers.com/ecommerce/over-50-percent-of-european-retail-sales-will-be-claimed-by-ecommerce-by-enfd-of-2020/760801-25>.
 50. PayPal Cross-Border Consumer Research 2016: Global Summary Report / PayPal Inc.. 2016. 22 p. URL: <https://www.paypalobjects.com/digitalassets/c/website/marketing/global/shared/global/media-resources/documents/passport-citation.pdf>.
 51. Porter M.E. Competitive Advantage: creating and sustaining superior performance: With a new introduction. New York : Free Press, 1998. 397 r.
 52. Porter M.E. The competitive Advantage of Nations. New York : Free Press, 1990. 875 p.
 53. Rastogi N., Trivedi M.K. PESTLE technique – a tool to identify external risks in construction projects. International Research Journal of Engineering and Technology. 2016. Vol. 03. Issue 1. R. 384–388.
 54. Retailers expect global market places to own nearly 40% of online retail market in 2020 / FashionUnited. 10 June 2015. URL: <http://newsroom.nyenrode.nl/retailers- expect-global-market-places-to-own-nearly-40-of-online-retail-market-in-2020/>.
 55. Worldwide retail ecommerce sales will reach \$1.915 trillion this year / e-Marketer inc.: informatsiyniy veb-sayt. August 22, 2016. URL: <https://www.emarketer.com/Article/Worldwide-Retail-Ecommerce-Sales-Will-Reach-1915-Trillion-This-Year/1014369>.

УДК 339

NEW APPROACHES TO THE COMMUNICATIVE STRATEGIES REALIZATION

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ: НОВІ ПІДХОДИ

РЕАЛИЗАЦИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ СТРАТЕГИИ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ

Smyrnova O.

PhD, an employee of the Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv, an expert in the field of emotions and non-traditional marketing. E-mail: lesia.smirnova@gmail.com

Смирнова О.В.

Кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціаліст у галузі емоцій та нетрадиційного маркетингу. E-mail: lesia.smirnova@gmail.com

Смирнова Е.В.

Кандидат политических наук, научный сотрудник Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, специалист в области эмоций и нетрадиционного маркетинга. E-mail: lesia.smirnova@gmail.com

Abstract. *Information glut led to significant changes in the structure of communication in the whole and marketing, in particular. It requires absolutely new approaches to the communicative strategies realization. Per day a person gets thousands of advertising messages. Product promotion is a new substance, like water or air. Advertising has become a background. Within the framework of behavioural psychology it means that the product, as the market becomes increasingly saturated, finds it extremely difficult to break through the filter of buyers' selective perception. The article highlights the issues of filtering through the audience selective perception which underlies a powerful informational message. The conclusion of the author is to change the approaches to the communicative strategies realization.*

Keywords: *neuroscience, neuromarketing, communicative strategies, neuromarketing strategies, new communicative approaches.*

Анотація. *Перенасичення інформацією призвело до якісних змін у структурі комунікацій в цілому та у маркетингу зокрема, що потребує абсолютно нових підходів у реалізації комунікативних стратегій. За день людина отримує декілька тисяч рекламних повідомлень. Просування продукту – нова субстанція на кшталт води або повітря. Реклама стала фоном. З точки зору поведінкової психології це означає, що продукту при постійному зрості насичення ринку стає складніше пробитись крізь фільтр селективного сприйняття аудиторії. У статті висвітлюються питання відносно того, як пробитись крізь фільтр селективного сприйняття аудиторії, що полягає в основі сильного інформаційного повідомлення. Висновки автора зводяться до необхідності змінювати підходи у реалізації комунікативних стратегій.*

Ключові слова: *нейронаука, нейромаркетинг, комунікативні стратегії, нейромаркетингові стратегії, нові комунікативні підходи.*

Аннотация. *Перенасыщение информацией привело к качественным изменениям в структуре коммуникаций в целом и в маркетинге в частности, что требует абсолютно новых подходов в реализации коммуникативных стратегий. За день человек*

получает несколько тысяч рекламных сообщений. Продвижение продукта – новая субстанция вроде воды или воздуха. Реклама стала фоном. С точки зрения поведенческой психологии это означает, что продукту при постоянном росте насыщения рынка становится сложнее пробиться через фильтр селективного восприятия аудитории. В статье освещаются вопросы относительно того, как пробиться через фильтр селективного восприятия аудитории, что лежит в основе сильного информационного сообщения. Выводы автора сводятся к необходимости менять подходы в реализации коммуникативных стратегий.

Ключевые слова: нейронаука, нейромаркетинг, коммуникативные стратегии, нейромаркетинговые стратегии, новые коммуникативные подходы.

Formulation of the problem. We live in time of fleeting pictures, the time of info shock. The amount of information we receive per day is equal to the amount we received for a year last century. It influences all areas of our life.

For example, in order to master basic knowledge at school nowadays, the training should be extended for a few decades (in fact, we have this introduced 12-year system of education now). However, it is not the way out, because the amount of new knowledge will increase in many times during this period. Therefore, we need to change our approach. Education of knowledge should turn into education of understanding.

Change of approach concerns marketing area too. Market is oversaturated with information, goods and advertising, which bring down the buyer's interest in the product. Within the framework of behavioural psychology it means that the product, as the market becomes increasingly saturated, finds it extremely difficult to break through the filter of buyers' selective perception. That is, the product is not perceived, is not memorized in the consciousness as potentially desirable.

Object of the article. Product Advertising has become a new substance like water or air. A person receives several thousands of advertising messages per day. Advertising has become a background. This is the reason of so-called advertising blindness. So, the question is: how to fight the way through this wall? How to reach the audience? What is the basis of a strong advertising message? What is the way to attract people's attention to you. We need to change our approaches to marketing. Traditional marketing does not work anymore.

Analysis of the latest researches and publications. The concept of neuromarketing is very young. The psychologists of Harvard University started to develop it only in the late 90s. First research in the field of neuromarketing was made by G. Zaltman in 1999. The method created beforehand prepared images for stimulating strong emotional feedback which causes the desire to buy. Later this technique was patented as Zaltman Metaphor Elicitation Method or ZMET. The point of ZMET is to transfer true wishes of consumers from unconscious mind into conscious one with the help of metaphor-images. Such images create graphic collages which lay in the basis of commercials [Zaltman, 2003: 117].

In 2002 Al Schmidt, the professor of Erasmus University Rotterdam, made up the term of "neuromarketing".

The whole theory of neuromarketing is based on the idea that more than 90% of a person's intellectual activity, including emotions, takes place in the subconscious mind, that is lower levels controlled by consciousness. The former idea of rational taking decisions is disproved. Daniel Kahneman, a psychologist and a Nobel economy prize winner, writes a lot about this issue in his works [Kahneman, 2011:40]. At present, conceptual foundation of neuromarketing is based on the works of G. Zaltman, A. Trandl, M. Lindstrom, D. Lewis and others [3; 4; 5; 6].

Basic research material. So, the first thing which should be noted is **-If you want somebody to learn about you - hide.**

It makes no sense to inform about your existence. Everybody has already got to know about you or can learn if they want. Otherwise, you're just not interesting. The purpose of

marketing today is to make everybody would like to learn about you, to find you and to get interested in you. Nowadays it's not enough to write "We are open!" How can you arise interest and attract attention, breaking the selective perception of the audience?

First of all it's necessary to focus on the product itself and its peculiarities, but not on the information about its existence. Taking into account the fact that current range of goods is extremely wide, and we have little time for making decisions, we make decisions intuitively, emotionally but not rationally. So we need to focus on the perception of the product among all the others [Kahneman, 2000: 153].

Secondly, if you want to be interesting for somebody - hide. It is, so called, 'keyhole effect.' The need for recognition and sales growth is the result of your unpopularity, in fact. Recognition does not make sense any longer. Hide yourself and make them find you. As it was in your childhood.

How should you do it? It's very simple. Create a boom. Make art your communication channel. Play the game. Be unobtrusive. Ask riddles. Make vapid things spicy.

Just informing about the product and its price is boring, therefore such marketing is not effective. It is necessary to involve and pick up the audience [Goldhaber, 2011: 67].

Marketing of information becomes marketing of participation. Today everyone wants to take photos, write, draw, design, think up by themselves. Inspire. Here it does not matter what you do, it's important how you do it. Make your audience participants of an exciting game.

The neuroscience experts say that the game is a complex, important and necessary biological process. Within few eras the game as a process evolves and helps to survive both animals and humans. The game forms the brain, makes it more intelligent, increases the ability to adapt. The game helps to develop empathy and creativity, promotes the formation of complex social groups [Hood, 2015: 264]. The basis of the game is pleasure, which is an important characteristic of the new marketing. There may be flashmobs, challenges, performances, whatever you like. It is the best way of delivering your message. And the process is no less important than the result in this case.

Marketing "here and now". We used to have mono standards of understanding things, everything used to be submitted to logic, time used to be linear. Now we have diversity of views and understandings, emotions rule the world, and we have doubts concerning the linearity of time, when we say about the existence of different realities. Social communication has also become different. For example, it used to be clear who your friend was and who your enemy was, but now, with the appearance of social networks, we have a new system of fast-changing, various social connections and relationships. With the understanding that in future we will not move in the same direction, we feel stressed because of uncertainty, therefore pleasure of "here and now" comes on the stage [Lanham, 2006: 43].

But still, we are so interested in something new in our future that we even begin our conversation with the question: "What's new?". As Alice in Wonderland says, "One should run as fast as one's legs will carry one in order to stay in the place". In order to be held up we constantly need something new: a new proposal, a new approach, a new game. But everything what is new today, is already old. Current and vital things are more important than new things. Staying in the moment of "here and now" brings us joy. Marketing focus changes its position to the happiness of moment. It's essential to understand that everything what we do should bring us joy in our current life. Future does not exist any more [.

Marketing of sense gives place to marketing of emotions. All Western cultures and antique philosophy praise the beauty of the human mind. Emotions, on the contrary, have always been considered as something brute, impulsive and uninteresting for science. However, researches now state the opposite. Just emotions are a "trigger" and they determine most of our consciously made decisions [Kahneman, 2006: 196]. There are many good works on this topic of Daniel Kahneman, the psychologist who won the Nobel Prize in Economics.

All of our mental processes are worked up at several levels. We, initially, perceive all external irritants of the world by senses. We realize such irritants as sound, image, smell only in 200-500 milliseconds. What happens before? Before it, neural activity is observed in the most ancient part of the brain within the limbic system (the place where emotions are born). We can't intentionally influence the going on processes there until they don't reach our consciousness. From the limbic system information goes to the neocortex (awareness and other cognitive processes). So during 200-500 milliseconds the picture of our vision of the world is created without our help [Lewis, 2016a: 123]!

Our will has the right of veto to modify or discontinue the started motion in the emotional system. But precisely emotions set in motion the flywheel and are the prime cause of a particular action. Selection and evaluation of incoming stimuli are going on exactly in the place where emotions are born. That is, a person perceives only those things which cause emotions. So rational thinking leads to conclusions, emotions lead to actions.

Traditional marketing is based on the existence of conscious homo economicus, which actually does not exist. Therefore the price of the product is not so important as it considered before. Actually, it is a challenge to the mankind. The same as Darwin's theory. But it is a fact. We are irrational and emotional. Since we perceive the world through five feelings at the same time, brands should stop appealing to logic and become more sensual. If companies appeal to a few feelings now, they should use all five [Wu T., 2011: 87].

Less is more. On the one hand, we have seen that the system of decision-making is not that sort as we previously thought and it's based primarily on emotions. On the other hand, for example, Mark Zuckerberg, who wears 10 identical gray T-shirts, says that he tries to make decisions only in case of vital necessity. He says: "When we spend too much energy on making trifling decisions, it prevents us from taking global ones". Why is it so?

It is interesting to follow different views on this issue of Malcolm Gladwell's speech at TED inspiration lectures in 2004 and the performance of Canadian psychologist Sheen Ayengar in 2010. The former said that one person had created 45 kinds of sauces for a company and the company made a profit of hundred million dollars. The latter told how Procter & Gamble increased sales by 10% by cutting down a series of shampoo from 25 to 15 types.

This phenomenon is explained by Barry Schwartz, an expert in the field of choice. He says that a person illusory considers that the wider choice they have, the more freedom they get. However, consideration of alternative advantages, which were rejected, brings down the benefits of own choice and brings up a person's anxiety. People are tired of choice [Schwartz, 2004: 137].

So new approaches in marketing should include the possibility of not to choose. It's necessary to adjust the architecture of choice and make it more individual.

New marketing is marketing of stories. During the Soviet era we had lessons of political news. It was hell. The problem was that we did not tell stories, but only informed each other. Informing itself is boring. The story with its plot involves in its reality, it excites, shocks and captivates. We used to talk about storytelling, now it's story living. Create and present stories, direct circumstances [Davenport T.H., Beck J.C, 2001: 34].

Marketing of closeness. In the "Person alone" essay, Erich Fromm reflects about loneliness of a man in the consumer society and their internal conflict between "to be" and "to have". Fromm thoroughly considers the phenomenon of human loneliness. He speaks about moral loneliness of a person, who can't correlate their own values with the values of the society, the person who has lost the connection with other people. He also speaks about the man's estrangement from himself. According to Fromm the reason of this estrangement is the lifestyle of the consumer society, where everything is focused on the production, sales and consumption, where a man turns into a product and estranges from his personality [13, 14].

To compensate this estrangement, a man seeks phantom proximity in different external forms. This trend of illusory proximity exists in all spheres of our life. Since we differently perceive the same reality, and the language is a mediator, communication has also taken a

course to convergence. The appearance of social networks, for example, makes closer not only friends, but also a company, a customer, a politician and his audience. Communication changes its form. It becomes less formal and more friendly. Today the accent in communication should be placed on being on the same wavelength with the audience, being equal. Don't give any instructions, just help and advise [16, 17].

Conclusions. Thus, new marketing rules can be reduced to the following postulates: If you want somebody to learn about you - hide. Have you been found? Suggest participation. Participation "here and now". There is no sense, only emotions. And less is more. Become closer to each other by telling stories. Finally. Forget what you have been taught, what you have heard and what you have read. Experiment.

References

1. Zaltman G. (2003) *How Customers Think: Essential Insights into the Mind of the Market*. Harvard Business School Press.
2. Kahneman D. (2011) *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux.
3. Zaltman G. And Zaltman L. (2008) *Marketing Metaphors: What Deep Metaphors Reveal about the Mind of Consumers*. Harvard Business School Press.
4. Трайндл А. (2017) *Нейромаркетинг: визуализация эмоций* [Neuromarketing: visualization of emotions]. М. : Альпина Бизнес Букс.
5. Линдстром М. (2012) *Buyology: увлекательное путешествие в мозг современного потребителя* [Truth and Lies about Why We Buy]. М. : Альпина Бизнес Букс.
6. Д. Льюис. (2015) *Нейромаркетинг. Как проникнуть в мозг покупателя* [The Brain Sell: When Science Meets Shopping]. М. : МИФ./
7. Kahneman D., Tversky A. (2000) *Choices, Values and Frames*. New York: Cambridge University Press.
8. Goldhaber M. (2011) *Principles of the new economy*.
9. Брюс Худ. (2015) *Иллюзия "Я" или игры, в которые играет с нами мозг* [The Self-Illusion: Why There is No You Inside Your Head]. М. : Эксмо.
10. Lanham R. (2006) *The economic of attention/ Style and substance in the age of information*. Chicago.
11. Kahneman D., Krueger A., Schkade D., Schwarz N., Stone A. (2006). *Would you be happier if you were richer? A focusing illusion*. Science.
12. Schwartz B. (2004) *The Paradox of Choice – Why More Is Less*. Harper Perennial.
13. Фромм Э. «Человек одинок». <http://nemaloknig.info/book-170791.html>
14. *Особенности массовой культуры: Эрнест ван ден Хааг об отчуждении и стандартизации* [Features of mass culture: Ernest van den Haag about alienation and standardization] <<http://monocler.ru/ryinok-massovoy-kulturyi/>>
15. Льюис Д. (2016) *Нейромаркетинг в действии* [Neuromarketing in action]. М.: МИФ
16. *Industrial strategy must help UK «creative industries»* <www.bbc.com/news/business-39604320>
17. Почепцов Г. «Писсуар Дюшана, или искусство как медиакоммуникация» [Duchamp's pissoir or art as media communication] <psyfactor.org/lib/media-communication-11.htm>
18. Wu T. (2011) *The Master Switch. The Rise and Fall of Information Empires*. New York.
19. Davenport T. H., Beck J. C. (2001). *The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business*. Boston.

РЕЦЕНЗІЇ

ІМПЕРСЬКИЙ ЗМІСТ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Гольцов А. Г.

Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі : монографія / А. Г. Гольцов. – Київ: Центр учбової літератури, 2018. – 392 с.

Сучасна стратегія Російської Федерації на теренах колишнього СРСР спрямована на встановлення неформального контролю над новими незалежними державами. Виходячи зі своїх стратегічних інтересів, російська влада застосовує в геополітиці широкий спектр засобів переважно «м'якої сили» (у власному розумінні). Задля досягнення своїх стратегічних цілей вона вдається також до «жорсткої сили», навіть до проведення воєнних операцій (явних чи латентних) проти окремих пострадянських країн. Отже, актуальність проблематики монографії А. Г. Гольцова «Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі» не викликає сумнівів.

Значна частина книги присвячена теоретичним питанням геополітики та геостратегії. Запропоноване досить широке за змістом визначення наукової геополітики (геополітології). Разом з тим, геополітика трактується також як практична політична діяльність певного актора в геопросторі. Розкрито зміст геополітичної ідеології. Велику увагу приділено «конструктивістській» геополітиці – створенню геополітичних міфів, образів, моделей, розробці проектів. При розгляді геостратегії держави автор виявляє, зокрема, її роль у формуванні геополітики. Особливо підкреслюється жорсткий прагматизм, навіть цинізм, яким часто вирізняється геостратегія та геополітика держав на міжнародній арені.

Для пізнання стратегії та геополітики окремих сучасних могутніх держав світу А. Г. Гольцов пропонує досить дискусійний концепт неоімперії. Для неоімперій притаманний переважно неформальний контроль над «периферійними» країнами. Тому останні зберігають значний обсяг суверенних прав. У стратегії неоімперії поєднуються лідерство, гегемонія, а також застосування суто імперських геополітичних практик. Автор монографії висунув гіпотезу щодо можливості формування у світі олігополярного неоімперського геополітичного порядку.

Для сучасної ідеології, що створюється владою Росії, характерна еkleктика – поєднання декількох течій. Наголошується на тому, що геополітична ідеологія Росії, як і раніше (у часи Російської імперії та СРСР), носить загалом імперський характер. Припускається, що стратегія Росії розробляється та втілюється передусім в інтересах її правлячої верхівки. З авторського погляду, головна мета стратегії Росії на пострадянському просторі неофіційно полягає у формуванні під своєю егідою неформальної неоімперської геопросторової політичної системи. Неоімперські риси сучасної російської геостратегії щодо пострадянських країн досить рельєфно проявляються на численних прикладах. Стратегія Росії реалізується, зокрема, у вигляді низки взаємопов'язаних геополітичних, гео економічних та геокультурних проектів. Варто звернути увагу на те, що інтеграційні проекти Росії на пострадянському просторі виступають передусім як механізми забезпечення її неоімперських геополітичних та гео економічних інтересів. Геокультурний проект «Руського світу», який став просуватися Росією в ХХІ ст., має прихований геополітичний сенс. Особливо активна російська культурно-інформаційна експансія спостерігається саме в країнах

пострадянського простору. По суті, під неоімперські амбіції Росії підводиться культурно-цивілізаційний ідейний фундамент.

На думку автора книги, на теренах Центральної Азії Росія прагне до встановлення прихованої гегемонії над країнами регіону. Для Казахстану, Узбекистану та Туркменістану Росія може в кращому для себе разі відігравати лише роль лідера. Але російська гегемонія реальна щодо слабкіших держав – Киргизстану та Таджикистану. В інтересах російської влади подальший розвиток у регіоні євразійських інтеграційних об'єднань – ЄАЕС та ОДКБ. За висновком А. Г. Гольцова, стратегія Росії передбачає утримання своїх геополітичних позицій в Центральноазійському регіоні й збалансування впливу інших зовнішніх акторів, особливо Китаю.

Південний Кавказ вже традиційно вважається Росією сферою своїх привілейованих інтересів. Російська геостратегія щодо країн субрегіону носить диференційований характер і містить відповідні геополітичні засоби. За нинішніх умов Росія заінтересована в збереженні геополітичного статус-кво на Південному Кавказі, утриманні контролю над своїми сателітами (квазідержавами Абхазією та Південною Осетією) та союзником – Вірменією, збалансуванні впливу Туреччини та західних держав, особливо США.

На західному фланзі Росія намагається шляхом «активної оборони» протистояти «колективному» Заходу. Сучасна російська геостратегія щодо Білорусі несе приховані загрози національній безпеці цієї держави і найбільш адекватно виражається формулою «інкорпорація через інтеграцію». Щодо Молдови стратегія Росії передбачає передусім її «нейтралізацію» за умов збереження російського контролю над Придністров'ям. Країни Балтії переважно втратили пострадянські риси і встановити над ними контроль Росія не має змоги. Її стратегія, на думку А. Г. Гольцова, спрямована на здійснення окремих деструктивних заходів у політичній, військовій, економічній, культурно-інформаційній сферах з метою послаблення самих Естонії, Латвії та Литви, а також позицій НАТО в Балтійському регіоні.

Особливу увагу в монографії приділено геостратегії та геополітиці Росії щодо України. Як і в минулому, український вектор російської геостратегії вирізняється експансіоністським характером. Проти України влада Росії нині застосовує «гібридне» поєднання воєнних та невоєнних засобів (політичних, економічних, культурних, інформаційних тощо). З погляду А. Г. Гольцова, сучасна стратегія Росії щодо України спрямована на утримання Криму, підтримання конфлікту на Донбасі в «жевріючому» стані, послаблення України як держави та її геополітичну «нейтралізацію».

Автор книги зауважує, що стратегія Росії на теренах колишнього СРСР, попри значні витрати, виявилася недостатньо результативною. Але все ж вона дала змогу Росії утримати досить міцні позиції на пострадянському просторі, й окремі російські тактичні операції були успішними (сподіваємося, що тимчасово). Наголошується на досить гнучкому характері російської стратегії, складності її прогнозування для наших науковців. У своїй геополітиці щодо пострадянських країн влада Росії виявила здатність, цинічно трактуючи на свій розсуд норми міжнародного права, досить ефективно застосовувати засоби «жорсткої сили», навіть воєнної.

Таким чином, досліджено досить широкий спектр питань, які стосуються стратегії Росії на пострадянському просторі саме під кутом зору геополітики. Можливо, монографія А. Г. Гольцова послугує для роздумів читачів. Загалом книга покликана стимулювати дослідників до подальших наукових розвідок у царині геостратегії та геополітики Російської Федерації на пострадянському просторі.

І. Д. ДУДКО,

доктор політичних наук, професор

ГЕОСТРАТЕГІЯ НОВОГО ЕКСПАНСІОНІЗМУ

Олег Кондратенко.

Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації. Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – 607 с.

Проблематика геостратегії провідних регіональних і глобальних гравців активізувала увагу вітчизняної та зарубіжної наукової спільноти. За умов коли великі держави дедалі активніше ведуть політику щодо переформатування світопорядку, геополітичний та безпековий вимір сучасних міжнародних відносин набуває особливого значення у ході наукового та експертного аналізу. Однією з таких держав, яка виявляє зацікавленість у побудові багатоплярного світового устрою як альтернативи «Рах Амерікана», є Російська Федерація. У цьому сенсі книга О. Кондратенка «Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації» досить чітко ілюструє стратегічну мету РФ, яка полягає у забезпеченні глобального домінування поряд з кількома іншими світовими гравцями на кшталт США та Китаю.

Агресивна політика експансіонізму РФ послугувала тому, що новими біфуркаційними точками на геополітичній карті світу стали Україна та Сирія, а Росія й США відтак ведуть боротьбу за посилення впливу на пострадянській та близькосхідній периферії. Саме тому, малі та середні держави все частіше опиняються у зоні геополітичної турбуленції, зумовленої амбіційною політикою великих держав. Загалом же, геостратегія Російської Федерації стала прикладом її нелінійної участі у регіональних конфліктах, свідченням чого виступає «гібридна війна» проти України. Виходячи з умов у яких опинилася Україна, надважливим завданням для вітчизняних науковців є детальний аналіз політики Російської Федерації з метою передбачення її експансивних намірів. Тому монографія О.Ю. Кондратенка, що висвітлює формування і реалізацію експансіоністської геостратегії РФ є актуальною та слугує більш достеменному розумінню сучасних викликів як для України, так і системи глобальної безпеки в цілому.

У ході написання монографії автор досить чітко розкрив сутність геополітики та геостратегії у класичному і критичному її розумінні, а також проаналізував сучасну постмодерністську інтерпретацію даного поняття. Найоптимальнішим визначенням геостратегії держав, на думку дослідника, є передусім їх здатність досягати поставленої мети на міжнародній арені з допомогою оптимального використання національної сили та наявних зовнішньополітичних ресурсів. Також автор книги стверджує, що у сучасному геополітичному баченні, на відміну від класичного, просторовий вплив великих держав забезпечується більшою мірою за рахунок «м'якої сили». У цьому контексті звертається увагу на те, що сучасні способи геополітичного впливу здійснюються за допомогою інформаційних війн та кіберекспансії. Дослідник вірно враховує, що геополітика є передусім динамікою, оскільки визначає тактику поведінки держав-гегемонів на міжнародній арені, тоді як геостратегія відзначається певною константністю, так як формується більшою мірою на середньо- та довгострокову перспективу відповідно до зміни світової геополітичної кон'юнктури.

Обрана парадигма дослідження дала можливість розглянути цілий спектральний комплекс аспектів, який супроводжує геополітику Російської Федерації. Зокрема,

значну увагу приділено геостратегічному плануванню в Росії та її зовнішньополітичному потенціалові, а також різним напрямам геополітики РФ. Цілком погоджуємося з автором, що ідеальним для Росії є «світопорядок хаосу» та нестабільності, який тим самим супроводжується локальними конфліктами як відкритого/збройного, так і замороженого штибу. Виходячи з цього, у книзі послідовно розглянуто такі інструменти забезпечення геополітичного впливу РФ як: «м'яка» та жорстка/воєнна сила, енергетична, інформаційна геополітика тощо.

Загальновідомо, що з розпадом СРСР Росія втратила промислову та технологічну здатність, перетворившись на державу із класичною сировинною економікою – понад 70% у експорті якої переважають енергоресурси та низькоінтелектуальна продукція. Докладний аналіз ресурсної структури РФ, здійснений автором, дає підстави стверджувати, що практично всі наявні зовнішньополітичні засоби навряд чи в найближчій перспективі дадуть змогу Росії повернути статус наддержави, втрачений з крахом Радянського Союзу.

Автор демонструє добру обізнаність сучасних механізмів забезпечення впливу РФ в регіональному (пострадянському) та глобальному масштабі. Серед інструментів окремо виділено енергетичні ресурси, які Росія активно використовує для забезпечення впливу як на пострадянському, так і європейському просторі. Серед перспективних напрямів диверсифікації енергоресурсів дослідник виділяє проект газопроводу «Сила Сибіру», за яким передбачено постачання блакитного палива до Китаю. Також цілком логічно стверджується, що РФ намагається просувати альтернативні лінії постачання енергоресурсів до Європи через побудову газогону «Північний потік-2» та «Турецький потік».

У монографії небезпідставно стверджується, що механізмами збереження впливу Москви на пострадянському просторі стали такі інтеграційні проекти як: СНД, ЄврАзЕС, МС, СЕП, ОДКБ та ЄАЕС. Утім, вказані інтеграційні об'єднання так і не вирішили проблеми відбудови єдиного економічного простору, що зрештою стало причиною поглиблення дезінтеграційних процесів в даному регіоні. Всі здавалось би прагматичні кроки по переходу від одностороннього до багатостороннього співробітництва, в рамках цих інтеграційних проектів, поки не приносять відчутних результатів. Все це стало причиною того, що окремі пострадянські країни віддають перевагу саме європейській інтеграційній перспективі.

Досить добре у роботі висвітлюються основні вектори російської геостратегії. Зокрема, на західному геополітичному фланзі, у ключі стосунків зі США, ЄС та НАТО, Росія активно протистоїть розширенню Північноатлантичного Альянсу на схід. Також надто непокоїть Росію розміщення систем протиракетної оборони (ПРО) в країнах Східної Європи. Автор доводить, що Росія намагається закріпити свій вплив на Балканах та в багатому енергоресурсами арктичному шельфі. РФ прагне зміцнити свій контроль в Арктиці насамперед силовим шляхом, головню через відновлення колишніх радянських і створення нових військово-морських баз, а також завдяки остаточному завершенню формування оперативного-стратегічного командування «Північ». Значну увагу автором приділено політиці Росії щодо Близького Сходу, передусім у контексті стратегії підтримки сирійського лідера Б. Асада. Також у монографії розкриваються Африканський та Латиноамериканський вектори російської геостратегії, яка полягає у спробах формування антизахідної коаліції держав, що не сприймають політики США як світового гегемона.

До всього слід додати, що автором використано доволі значний масив як вітчизняних, так і зарубіжних джерел. Водночас, численний ілюстративний матеріал слугує допоміжним засобом розширення інформаційної насиченості праці та значно підвищує її вартісний науковий рівень. При всьому, висловимо кілька побажань, а саме: досліднику необхідно було більше уваги приділити прогностичним аспектам, передусім передбаченню дій Росії щодо Сирії, України та інших держав пострадянського простору. Також у ході написання монографії (як роботи політологічного характеру) автору варто було би уникати надмірної фактологічної та історичної деталізації політики Росії, передусім на пострадянському просторі. Однак, висловлені побажання загалом не впливають на наукову цінність даного дослідження, яке цілком може претендувати на першість у розробці зазначеної проблематики. Монографія із зацікавленістю буде зустрінута науковою громадськістю та представниками української дипломатичної й консульської служби.

Г.М. ПЕРЕПЕЛИЦЯ

доктор політичних наук, професор.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Doroshko M., Alexeichenko O., Voloshenko I.

The theoretical aspects of the studying of the problem of the settling the “frozen conflicts” in the post-soviet area.....4

Матвієнко В. М., Сморгевська А. Г.

Демократія і права людини у зовнішній політиці Індонезії.....17

Yakovenko N., Piskorska G.

Eurointegration crisis and its effect on Ukrainian foreign policy and security25

Петров В.В.

Спеціальні служби: у «сірій зоні» гібридного миру й гібридних війн 35

Цирфа Ю. А.

Владно-політична організація антикризового управління в контексті становлення зовнішньополітичної ідентичності держави49

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

Filipenko A. S.

Principles and instruments of international environmental policy.....62

Рогач О. І.

Міжнародне виробництво багатонаціональних підприємств.....70

Yatsenko O.M., Dmytriyeva N.O.

Determinants of formation and development of onternational e-commerce82

Smyrnova O.

New approaches to the communicative strategies realization.....101

РЕЦЕНЗІЇ

Гольцов А. Г.

Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі : монографія / А. Г. Гольцов. – Київ: Центр учбової літератури, 2018. – 392 с.106

Олег Кондратенко.

Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації. Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – 607 с.108

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 135

Заснований в 1996 році.

Засновник : Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 №292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 11 від 26 червня 2018 року.**

Підписано до друку 02.07.2018 року.
Наклад 100 примірників

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 044-481-44-68
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>